

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

VEDECKÝ ČASOPIS PRE HISTORICKÉ VEDY

25 / 2022

Vol. 1

 BELIANUM

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy
Vychádza 2x ročne

Vydáva: Belanium. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
EV 5543/17

Sídlo vydavateľa: Národná 12, 974 01 Banská Bystrica

IČO vydavateľa: IČO 30 232 295

Dátum vydania: jún 2022

© Belanium. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

ISSN 1336-9148 (tlačená verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)

Časopis je registrovaný v medzinárodných databázach:

European Reference Index for the Humanities (ERIH PLUS)

Central and Eastern European Online Library (CEEOL)

Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

Redakcia:

Pavol Maliniak (šéfredaktor)

Michal Šmigel' (výkonný redaktor)

Patrik Kunec

Imrich Nagy

Oto Tomeček

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak (predseda)

Barnabás Guitman (Piliscsaba, Maďarsko)

Éva Gyulai (Miskolc, Maďarsko)

Bohdan Halczak (Zielona Góra, Poľsko)

Jiří Knapík (Opava, Česká republika)

Vjačeslav Meňkovskij (Minsk, Bielorusko)

Maxim Mordovin (Budapešť, Maďarsko)

Vincent Múcska (Bratislava, Slovensko)

Martin Pekár (Košice, Slovensko)

Petr Popelka (Ostrava, Česká republika)

Jan Randák (Praha, Česká republika)

Jerzy Sperka (Katowice, Poľsko)

Ján Steinhübel (Bratislava, Slovensko)

OBSAH

Články

LUKÁČ, M.: K problematike pečatného symbolu a erbu mesta Krupina	5
KOMJÁTI, Z. I.: "...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries..." Misunderstandings between István II. Koháry, General-Captain of Fiľakovo and the Nobility (1667–1682)	33
RIGOVÁ, V.: Sonda do problematiky ústavnej starostlivosti o deti v Slovenskom štáte na príklade okresných detských domovov	67

Rozhľady

KORNOVENKO, S. – MOROZOV, A.: Ukrajinská etnogenéza: antský kmeňový zväz	88
KMEŤOVÁ, M.: Zahraničná politika Druhej poľskej republiky a vzťahy so Sovietskym zväzom po poľsko-ruskej vojne	104

Správy

Jubileum PhDr. Marty Mácelovej, PhD. (P. Maliniak)	115
---	-----

Recenzie a anotácie

STEINMETZ, G.: <i>Najbohatší muž všetkých čias. Život a doba Jakoba Fuggera</i> . Žilina : Absynt, 2021. (P. Molnárová)	120
JESENSKÝ, M. (ed.): <i>Belianum. Zo života a diela Mateja Bela</i> . Banská Bystrica : Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela, 2021. (D. Chalupková)	127

K problematike pečatného symbolu a erbu mesta Krupina

MIROSLAV LUKÁČ

Múzeum Andreja Sládkoviča v Krupine

On the issue of the seal symbol and coat of arms of the town of Krupina

Abstract: The author discusses the existence and dating of the Krupina town's seals and the motivations for accepting the seal symbol (later the coat of arms as well) of the Lamb of God of Krupina, whereas based on the analogies of towns in Hungary or abroad he contemplates the influence of the paradigm of medieval society and its focus on eternal life that leads to the Kingdom of heaven to the Savior, Jesus Christ. The author points to the possible connection of the symbol with the church dedication of the main parish church of the Blessed Virgin Mary. He also deals with the view of older literature, which derived its acceptance into the seals of the town from the coins of Hungarian rulers who were associated with the origins of the town of Krupina. Jesus Christ (symbolically depicted as the Lamb of God) is an attribute of the Virgin Mary in Christian iconography and was constantly depicted together with the mother, Virgin Mary, similarly to the fashion it was implemented in Krupina. At the same time, the Lamb was a symbol of the heavenly Jerusalem, a perfect city, which was a model and ideal of the earthly city, and thus of the community of the Krupina townspeople. The authority of the Savior is thus symbolically linked to the authority of the king and also to the authority of the burghers, as well as to the legal force of the documents they issued. This could have been one of the motivations of the Krupina townspeople to adopt this symbol into the seals of the town. At the same time, it is possible to assume an increase in the influence of rectors of the main parish church in the town, who probably performed the duties of the first notaries of the town of Krupina.

Keywords: seal symbol, coat of arms, Lamb of God, town of Krupina, towns in Hungary, church dedications, Hungary, Slovakia, Middle Age, 13th – 16th century.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2022.25.01.05-32>

Úvod

Problematiku erbu alebo tiež pečatného symbolu mesta Krupina riešili viacerí historici či heraldici, no nateraz bez jednoznačného záveru. Historici uvažovali o vplyve mincí uhorských panovníkov, prípadne o priamom udelení erbu panovníkom Ondrejom II. za údajnú pomoc pri jeho križiackej výprave, alebo ponechali odpoveď na otázku pôvodu erbu so symbolom Baránka Božieho otvorenú. Z mladšej generácie historikov sa najpodrobnejšie erbu mesta a pečatiam i pečatnému symbolu venoval profesor Jozef Novák, ktorý ponecháva odpoveď na otázku o pô-

vode erbu otvorenú.¹ Niektorí historici spájajú obdobie neistej situácie na prelome 13. a 14. storočia (kedy sa oslabil vplyv centrálnej kráľovskej moci a zosilnel vplyv oligarchov) s prijatím neutrálnych cirkevných motívov na pečatiach niektorých miest.² Otázka, či k nim možno priradiť aj symbol Božieho Baránka Krupiny, bola nateraz otvorená. Symbol Baránka sa na komunálnych pečatiach používal i v iných krajinách mimo uvedených súvislostí, a to už najneskôr od začiatku 13. storočia. Mestské pečate s náboženskými symbolmi mohli odkazovať na staršie pečate cirkevných inštitúcií, čo odrážalo stredoveký pohľad na to, že svätec zastupoval a predstavoval duchovnú inštitúciu, a bol jej duchovným i právny majiteľom, pričom toto uvažovanie sa neskôr prenieslo i na mestá.³ Naproti doterajším úvahám je preto potrebné uvažovať aj o iných motíváciách použitia symbolu Baránka zobrazených na pečatiach slovenských miest. V tejto práci analyzujem doterajšie vývody historikov a uvažujem o ďalších súvislostiach vzniku a používania pečatného symbolu Božieho Baránka a vývoja pečatí komunity mešťanov Krupiny. Nadväzujem tak i na vlastné práce, publikované v roku 2020 a pred niekoľkými rokmi.⁴

Pečate a ich zachované exempláre

S rozširovaním kancelárskej činnosti a s rozlíšením spečatovania dokumentov rozdielneho významu sa začali zavádzať rôzne veľkosti pečatí. Pôvodne sa používala jedna hlavná väčšia pečať. Tá väčšinou slúžila na spečatenie listín a významnejších dokumentov. Neskôr sa používala paralelne s malou pečaťou, ktorá slúžila na spečatenie menej významných dokumentov. Ani jedna však nestrácala na svojej právnej sile. Spravidla platilo, že ak je pravá pečať, je platný a pravý aj text, ktorý je na listine.

¹ NOVÁK, Jozef: *Slovenské mestské a obecné erby*. 2. vydanie. Martin : Osveta, 1972, s. 220-222 (v poznámkach uvádza ďalšiu staršiu literatúru), vyobrazenie menšej pečate v tab. VI. obr. 1. K pečatiam: NOVÁK, Jozef: *Pečate miest a obcí na Slovensku I. zväzok A – M*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2008, s. 505-506.

² NOVÁK, J.: *Slovenské mestské a obecné erby*, s. 39, 56-58; GLEJTEK, Miroslav: *Heraldika. Úvod do štúdia erbov*. Čadca : Kysucké múzeum v Čadci, 2013, s. 159. Autor uvádza, že mestá si volili najčastejšie patróna farského kostola.

³ O pečatiach miest so symbolom Baránka pozri nižšie. Prvé náboženské symboly s motívom svätca na mestských pečatiach sa vyskytujú v oblasti Porýnia už pred rokom 1170. K tomu porovnaj DIEDERICH, Toni: *Rheinische Städtessiegel*. Neuss : Verlag Neuser Druckerei und Verlag GmbH, 1984, s. 98-99 (jeden z prvých príkladov svätca v mestkej pečati mesta Soest pred r. 1170, ktorý nazdvázuje na archetyp pečate mesta Kolín). Autor sa odvoláva na štúdiu H.-J. Beckera. K tomu pozri poznámku č. 99.

⁴ LUKÁČ, Miroslav a kol.: *Krupina – monografia mesta*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony pre mesto Krupina, 2006, s. 121-124. 2. opravené a doplnené vydanie 2014, s. 121-124 a štúdia: LUKÁČ, Miroslav: K problematike patrocíní stredovekých farských kostolov historického dekanátu Krupina (Krupina, Babiná, Dobrá Niva a Sása). In: *Argenti fodina*. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2020, s. 59-63.

Známe exempláre pečatí však nemuseli byť jediné, ktoré mesto vo svojej kancelárskej praxi používalo.

Ak by sme predpokladali existenciu prvej pečate už od polovice 13. storočia, ktorú by používali obchodníci a preukazovali sa s ňou na mýtnych staniach, musíme ju považovať iba za hypotetickú – zatiaľ nedoloženú (X), no pravdepodobne existujúcu, čo sa predpokladá i v prípade iných miest – napríklad Trnavy.⁵

Prvá veľká pečať doložená sfragistickými prameňmi (A) sa odlišovala od ďalšej mladšej a menšej (B, pozri obr. 1 – 2, obr. na obálke) tým, že na veľkej pečati je Boží Baránok s gloriolou a vlajúcou vlajkou na žrdi s krížom smerujúci doľava, pričom nad Baránkom pri vlajúcom tele vlajky sú nebeské telesá mesiac a slnko (hviezda?) a z tela Baránka viditeľne do kalicha strieka krv.

Podobne aj v Trenčíne sú pečate odlišené rôznym smerovaním Baránka – na ďalšej smeruje doprava, teda opačne, než je to na najstaršom známom odtlačku pečatidla.⁶ Obrátením Božieho Baránka sa mali rozlíšiť pečate, ktoré sa používali v rovnakom časovom období. Ostáva položiť si otázku, koľko pečatidiel, a teda typov pečatí, Krupina používala. Okrem nedoloženého a iba hypoteticky predpokladaného pečatidla (X), je najstarší nepriamy doklad o použití pečate s listinami, ktorých vydavateľom bolo mesto Krupina (richtár a prísažní mesta), z roku 1311 (listina Krupiny – deziderandum –, ktorú nepriamo dokladá nasledujúca listina z r. 1316) a listina z roku 1316, pričom táto sa zachovala v origináli. Zachované pečat' tvoria zvyšky horného oblúka pôvodne zrejme okrúhlej pečate z čierneho vosku so zvyškom neúplného kruhového: + S////////NA (+ SIGILLVM DE CORPONA).⁷ V koroborácii sa doslova píše: „...*presentes litteras cum Sygillo Civitatis duximus confirmandas*“.⁸ Je potrebné predpokladať, že listina, ktorá obsahovala dohodu medzi Krupin-

⁵ RÁBIK, Vladimír: O najstaršom trnavskom mestskom znaku. In: *Genealogicko-heraldický hlas*. roč. 8, č. 1, 1998, s. 19-20.

⁶ V prípade Trenčína je neskôr situácia opačná, Baránok sa vracia do pôvodnej polohy – smeruje doľava. K situácii v Trenčíne pozri prácu: FOJTÍK, Jozef: *Mestské a obecné pečate Trenčianskej župy*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1974, s. 71-72, tabuľky na s. 260, 265.

⁷ Kruhový zrekonštruovaný podľa iných zachovaných exemplárov pečate. Listiny v regestoch edoval SEDLÁK, Vincent (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I*. Bratislavae, 1980, s. 375, č. 880* (r. 1311) a SEDLÁK, Vincent (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*. Bratislavae, 1987, s. 57, č. 85 (r. 1316). In extenso ju publikoval NAGY, Imre (ed.): *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjoukori Okmánytár*. Budapest : A M. Tud. Akadémia Könyvtár-Hivatala, 1878, s. 391-392. V regeste ju publikoval: KRISTÓ, Gyula (ed.): *Anjou-kori oklevéltár IV. 1315 – 1317*. Budapest – Szeged, 1996, s. 96, č. 244. K deziderandu za r. 1311 pozri: KRISTÓ, Gyula (ed.): *Anjou-kori oklevéltár III. 1311 – 1314*. Budapest – Szeged, 1994, s. 100, č. 211 (r. 1311).

⁸ Keďže listina v Maďarskom národnom archíve (DL 1865) je iba s torzom pečate, nemôžeme ju porovnať so zachovanými odtlačkami. Zachované časti nápisu, konkrétne písmená

čanmi a bzovíckym prepoštom, a teda písomne zaznamenala právny akt mesta Krupina, bola spečatená veľkou mestskou pečaťou.⁹ Listiny sa dotýkali kúpy a prevzatia časti mlynu, ktorý na bzovíckych majetkoch postavili krupinskí mešťania. Z mladšieho obdobia poznáme listinu z roku 1353, no nepoznáme pečať, akú použili krupinskí predstavitelia na spečatenie listiny.¹⁰ Predpokladať možno zhodu s pečaťami, aké sa použili na listinách z rokov 1316 a iných. Ďalšie zachovalé pečate sa nachádzajú na písomnostiach z neskoršieho obdobia. Odtlačok veľkého pečatidla (A) sa zachoval na viacerých dokumentoch, napríklad v archívnom fonde mestečka Martin na listine Krupiny z 8. júla 1437¹¹ a na liste zo 6. júna 1542 v archíve mesta Trnava. Priemer pečate je 48 mm.¹² Na martinskej listine z roku 1437 bola pôvodne pečať zavesená na pergamenových pásikoch, bola však odtrhnutá, ale zachovala sa a je priložená k listine. Je čiastočne poškodená na kruhopise a na samotnom reliéfe v časti kríža žrde s vlajkou. Na trnavskom liste z roku 1542¹³ bola pečať z červeného vosku pritlačená s papierovou clonou. Obe pečate boli urobené jedným pečatidlom, taktiež s kruhopisom, aký je rozoznatel'ný aj na exemplári z roku 1437: + (SIG)ILLV(M) * D(E *) (CO)RPONA.¹⁴ Čiastočne možno text rekonštruovať podľa kruhopisu, ktorý je, rovnako nie celkom dobre viditeľ'ný, ale identifikovateľ'ný, vzhľadom na charakter a spôsob výroby pritlačenej pečate, na trnavskom liste z roku 1542: + SIGILL(VM) * DE *

S, N, A a krížik deliaci nápis, sú zhodné s inými zachovanými exemplármi pečate, ktoré boli pripevnené k listine z roku 1437 a k listu z roku 1542. Je preto oprávnené predpokladať, že bola spečatená rovnakým pečatidlom, a teda mala rovnaký rozmer, ako ostatné zachované exempláre – 48 mm.

⁹ V texte sa nepíše, že ide o väčšiu pečať.

¹⁰ SEDLÁK, Vincent a kol.: *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV. Pod vládou anjouovských kráľov*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, s. 202-203, listina č. 67 zo 14. marca 1353. Originál je uložený v zbierke Magyar Nemzeti Levéltár Budapest (ďalej MNL), Országos Levéltár (ďalej OL), Diplomatikai Levéltár (ďalej DL): DL 25 117. Listina bola vyhotovená v Krupine a okrem pečate prepoštva v Bzovíku bola spečatená aj pečaťou mesta Krupina, no tá sa nezachovala. Fotografia listiny dostupná aj online (13. 7. 2021): <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/46750/?pg=1&bbox=964%2C-3933%2C2535%2C-3189> Podľa fotografie je evidentné, že bola spečatená dvoma pečaťami, no zachovali sa iba zvyšky konopnej šnúry z jednej pečate a stopy prerezanej listiny po spečení druhej pečate.

¹¹ FLOREK, Pavol: *Turčiansky Sv. Martin v stredoveku*. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 96 (fotografia listiny krupinských mešťanov s privesenou pečaťou), s. 103-104. Originál listiny MV SR, ŠA v Bytči, pobočka Martin, fond: Archív mesta Martin, sign. K-1, obal č. 1, No. 5.

¹² NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby, s. 221 uvádza, že odtlačok pečatidla sa nachádza v trnavskom archíve na listine zo 6. júna 1542 – Missiles K 2. Priemer pečate je 48 mm.

¹³ MV SR, ŠA v Bratislave, pracovisko Archív Trnava, fond: Magistrát mesta Trnavy : oddelenie missiles (1500 – 1850), ič. 689, list richtára a prisázných mesta Krupina zo 6. 6. 1542, šk. 7. Staré zaradenie a signatúra: Missiles K2.

¹⁴ V zátvorke sú uvedené písmená, ktoré v texte chýbajú, sú v poškodenej časti kruhopisu. Medzi slovami kruhopisu boli pôvodne hviezdičky, zachovala sa len jedna.

CORPONA. Ďalšie pamiatky vyhotovené rovnakým pečatidlom Krupiny nepoznáme.

Použitie menšej pečate bolo doložené na niekoľkých mladších listinách z rokov 1503, 1511, 1515 a 1526, ktoré sa nachádzajú napríklad v banskoštiavnickom mestskom archíve,¹⁵ v krupinskom archíve na písomnosti z 25. mája 1524¹⁶ a na ďalších listoch krupinského archívu, archívu Banskej Bystrice¹⁷ a na dokumente z 9. augusta 1579 v Maďarskom národnom archíve v Budapešti.¹⁸ Pečate majú zhodne priemer 27 mm.¹⁹ Zachovala sa aj pečať na liste magistrátu Krupiny z roku 1588 v Moravskom zemskom archíve.²⁰ Pečatidlo, ktorým bola odlačená, bolo podľa zachovaných sfragistických pamiatok druhé z mestských pečatidiel a kruhopis v minuskule je nasledovný: * sigillvm civivm de Corpona. Veľkú pečať (typ A) mesto pravdepodobne použilo aj na listine, poslanej žilinským mešťanom, v ktorom upravovalo a informovalo mešťanov o krupinskom práve a povoľovalo im toto právo používať. Listinu vydal richtár a prísazník Krupiny v roku 1370, pričom je bez pečate, ale s koroboráciou – listina bola spečatená „našou pečaťou“ (...sigillo nostrae).²¹ Ďalšia listina vydaná pre Žilinu v roku 1407 takisto nemá pečať (nezachovala sa), ale je s koroboráciou (...civitatis Corpona cum appensione sigilli contulimus roboratas).²² Listina z roku 1437 vydaná pre mestečko Martin kanceláriou mesta Krupina sa zachovala a odtrhnutá pečať je priložená k listine. V koroborácii sa uvádza, že listina bola spečatená „našou

¹⁵ MV SR, ŠA BB, pracovisko Archív Banská Štiavnica, fond: Magistrát mesta Banská Štiavnica, ič. 232, list mesta Krupina z 4. 5. 1503, ič. 441, list z 8. 4. 1513, ič. 495, list zo 16. 3. 1515 a ič. 1029, list zo 6. 8. 1526.

¹⁶ MV SR, ŠA BB, pracovisko Archív Zvolen, fond: MK : listiny..., ič. 84, sign. I B 42 (pôvodná signatúra d 7), šk. 6.

¹⁷ MV SR, ŠA BB, pracovisko Archív Zvolen, fond: Mesto Banská Bystrica (1020) 1255 – 1536, ič. 921 – sign. MBB-342/23 z 2. novembra 1530, ič. 965 – sign. MBB-342/35 zo 14. mája 1531, ič. 988 – sign. MBB-342/28 z 30. decembra 1531, ič. 1492 – sign. MBB-875/27. K tomu taktiež MATULAY, Ctibor: *Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností. (1020) 1254 – 1536 II.* Bratislava : Archívna správa MV SSR, 1980, s. 300, s. 312, s. 318-319, s. 341-342, s. 448.

¹⁸ Listinu, ktorá sa nachádza v MNL Budapest (predtým Maďarský krajiný archív) – Kamarai lvt. városi iratok, fasc. 19, Hont vm., uvádza NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby, s. 221.

¹⁹ NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby, s. 221. Autor uvádza, že pečať má 37 mm. Ide zrejme o tlačovú chybu, pečať má v skutočnosti 27 mm.

²⁰ Moravský zemský archív, fond: G 152 Rodinný archív milotickej vetvy Seilernovcov (1085), 1369 – 1945, ič. 13/50, šk. 48, kvitancia mesta Krupina v prospech Fánčiovcov z r. 1588 s pritlačenou malou pečaťou mesta s clonou.

²¹ MV SR, ŠA v Bytči, pobočka Žilina, fond: Mesto Žilina, sign. AS 2, listina z r. 1370. Listinu edoval aj FEJÉR, Georgius (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae... XI/I*, Budae, 1844, s. 522-524. V texte listiny je sigillo (nie sigilli).

²² MV SR, ŠA v Bytči, pracovisko Archív Žilina, fond: Mesto Žilina, sign. AS 7, listina z r. 1407. Listinu edoval aj FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus Hungariae... XI/I*, s. 541-542.

váčsou mestskou pečatou“ (...testimonium sigillum maius nostrae ciuitate duximus...). Je to prvá písomnosť, ktorej text a skutočne zachovaná pečať priamo dokazujú existenciu a použitie veľkej pečate mesta Krupina.²³ Pravdepodobne podľa pečatidla A s kruhopisom doplneným o slovo CIVIUM bolo vyhotovené nové typárium (veľká pečať), ktorým bola spečatená cechová listina v roku 1598 (C) s kruhopisom, ktorý sa nezachoval celý, ale možno ho zrekonštruovať nasledovne: (SIGILLVM) CIVIVM * DE * CORP(ONA).²⁴

Obe pečatidlá (A, B) boli používané aj po roku 1526 a veľké pečatidlo (A) až do výroby nového (C). Od roku 1510, kedy dostala Krupina od Vladislava II. právo používať červený pečatný vosk na všetkých svojich dokumentoch,²⁵ sa s touto praxou zo strany Krupiny stretávame pravidelne.

Pečatidlá B, C boli zrejme používané až do roku 1609, kedy boli vyrobené nové, na čo Krupinu oprávňovalo privilégium z decembra 1609.²⁶ Panovník Matej II. pôvodný erb veľkonočného Baránka polepšil o rytiera na hradbách, držiaceho meč a korunu, ktorého kráľovskí heraldici vložili do dolnej časti deleného štítu. Štítonosiči sú dvaja rôznofarební anjeli držiaci erb s korunou. Erb bol polepšený spolu s potvrdenými privilégiami predchádzajúcich panovníkov a namalovaný (ako miniatúra) na prvom fóliu listiny.

Dalšia pečať a erb mesta?

V historiografii Krupiny existuje zmienka o ďalšom mestskom erbe Krupiny, no informáciu o pečati jej autori nepodávajú. Ondrej Braxatoris vo svojej práci *Letopisové krupinští* z roku 1810 nepresne uvádza, že Krupina dostala od Žigmunda Luxemburského v roku 1405 erb vernosti a stálosti.²⁷ Táto informácia je obsiahnutá v rukopise krupinského farára Melichara Nižňanského *Rerum Carponensium...*,²⁸ z ktorého Braxatoris

²³ MV SR, ŠA v Bytči, pracovisko Archív Martin, fond: Archív mesta Martin, sign. K-1, obal č. 1, No. 5 – listina Krupiny z 8. 7. 1437.

²⁴ MV SR, Slovenský národný archív, Bratislava, fond: Zbierka písomností rôznej proveniencie (dary a nákupy) 13. – 20. storočie, ič. 166, šk. 16. Richtár a rada mesta Krupina potvrdzujú artikuly pre cech obuvníkov v Krupine z 31. mája 1598. Priemer pečate je možné podľa torza určiť na cca 46 mm. Nie je vylúčené, že pri jeho výrobe sa postupovalo tak, aby sa nové pečatidlo i rozmerom podobalo na staršie väčšie pečatidlo (48 mm).

²⁵ MV SR, ŠA BB, pracovisko Archív Zvolen, fond: MK : listiny..., ič. 32, sign. IA 23, šk. 3, listina 22. júla 1510 Vladislava II. Jagelovského. Citované podľa: KLUČKA, Michal: *Mesto Krupina I, Inventár...*, Krupina, 1975, s. 17.

²⁶ MV SR, ŠA BB, pracovisko Archív Zvolen, fond : MK : listiny..., ič. 41, sign. I A 32, šk. 4, listina Mateja II. z 10. decembra 1609.

²⁷ BRAXATORIS, Ondřej: *Letopisové krupinští*, Prespurk, 1810, s. 34.

²⁸ Országos Széchényi Könyvtár Budapest, NIZNYANSZKY, Melchior: *Rerum Carponensium...*, 1800, s. 56, rukopis, sign. Fol. Lat. 4031.

hojne čerpal. Tam sa skutočne uvádza text o erbe udelenom uhorským kráľom Žigmundom. Autor dokonca prepisuje latinský popis erbu, no ten je zhodný s textom, ktorý je vtelený do listiny Mateja II. z roku 1609.²⁹ Je pravda, že súčasťou textu privilégia ešte pred udelením polepšeného erbu, je Matejom II. konfirmovaná listina Žigmunda Luxemburského, ale z textu nevyplýva nič, čo by sa vzťahovalo k erbu mesta. Aj malý Žigmundov dekrét z roku 1405, ktorý sa pôvodne uchovával v archíve mesta, sa vzťahuje na iné privilégia, než na erb, ktorý Nižňanský, a rovnako aj Braxatoris, opisujú. Autor uvádza, že sa v jeho časoch nachádzal v meste, darovaný listinou opatrenou dvoma pečaťami. V súčasnosti sa takáto listina v archíve nenachádza a malý dekrét pre mesto Krupina sa dostal spolu s inými listinami do Maďarského národného archívu. Erbu mesta sa však netýka. Kvôli vyššie uvedenému omylu ani nepredpokladáme, že by existoval takýto erb alebo iná pečať, ktorá by jeho prítomnosť potvrdzovala. V časoch Žigmunda Luxemburského i po jeho smrti – a aj neskôr až do roku 1609 (resp. 1610) – mesto používalo pečate so symbolom Baránka Božieho. Ukazuje sa, že interpretácia Braxatorisa podľa Nižňanského vychádzala z mylného čítania listiny Mateja II. z roku 1609.

Pôvod Božieho Baránka na pečatiach a erbe mesta

Postoje historikov k pôvodu a vývoju erbu mesta Krupina sa rôznili. Časť z nich sa zhoduje v tom, že v Uhorsku (na území Slovenska) sa už v 13. storočí objavujú prvé vyspelé pečatné symboly umiestnené v štíte – prvé mestské erby, pričom erby miest v 13. storočí boli len tie, ktoré pramenili zo štátneho uhorského znaku – dvojkríža.³⁰ Vo väčšine miest na Slovensku sa heraldické figúry pečatných symbolov v podstate zhodovali

²⁹ MV SR, ŠA BB, pracovisko Archív Zvolen, fond : MK : listiny..., ič. 41, sign. I A 32, šk. 4, listina Mateja II. z 10. decembra 1609.

³⁰ K tomu porovnaj NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby, s. 27 a n. Autor tvrdí, že erby miest vznikajú až v ďalšej etape vývoja erbovníctva okrem výnimiek, keď pôvodný význam erbu ako výzbroje ustupuje do pozadia (strana 33). Podľa práce NOVÁK, J.: *Obsahová náplň slovenských mestských i obecných erbov*. In: *Historické štúdie*. roč. XI, Bratislava : Vyd. SAV, 1964, s. 206-207, erby miest vznikali až od 14. storočia. Pripúšťa však, že niektoré zo slovenských miest už v 13. storočí mali erby (Banská Štiavnica a mestá, ktoré si vypožičali znamenie zo štátneho symbolu – dvojkríž a arpádovské brvná). Podľa autora vyspelosť erbu je možné pripísať vyspelosti nemeckých kolonistov (s. 206-207). Podobný názor je prezentovaný v publikácii KARTOUS, Peter – NOVÁK, Jozef – VRTEL, Ladislav: *Erby a vlajky miest v Slovenskej republike*. Bratislava : Obzor – Ministerstvo vnútra SR, 1991, s. 9 a n. O vývoji v Čechách BUBEN, Milan: *Encyklopedie heraldiky*. Praha : Libri, 1999, s. 255-256. Autor píše o používaní erbov už v 13. storočí v prípade najvýznamnejších miest a v 14. storočí sa ich používanie rozšírilo aj na menej významné mestá. V Čechách napr. Václav Vojtíšek uvažuje o vzniku erbov až v čase husitských bojov. Mladšia česká historiografia predpokladá vznik erbov už v 13. alebo na začiatku 14. storočia. Do zač. 14. storočia (od 1306) ho kladie HOFFMAN, František: *České město ve středověku*. Praha : Panorama, 1992, s. 282.

s (neskôr doloženými) erbami, hoci existujú aj mestá, ktorých pečatné symboly a erby boli istý čas rozdielne.

Úvahy o počiatku mestských erbov možno nasmerovať i k bojujúcej zložke, ktorá zastupovala mestá vo vojsku samotného panovníka. Potrebu použiť symbol mesta nemožno vylúčiť aj v tejto súvislosti, pretože niektoré mestá, ktorých zástupcovia sa zúčastňovali bojov, sa mohli identifikovať vlastnými symbolmi na štíte – možno prvými mestskými erbami – už v 13. storočí. Je však nutné zdôrazniť, že na to v uhorských podmienkach niet hodnoverných dokladov. Písomne je doložená vojenská povinnosť, ktorú mali väčšinou kráľovské a hospodársky silné mestá, schopné vystrojiť bojovníkov do kráľovského vojska. Mestá, ktoré boli schopné poslať do boja primerane vyzbrojeného bojovníka (bojovníkov), museli byť už na istom stupni spoločenského a hospodárskeho vývoja.³¹ Je fakt, že hoci to v privilégiách mali uvedené, neznamenať to, že to bola úplne bežná prax už od dátumu udelenia ich privilégií. Mestá takejto úrovne dostávali často privilégiá, potvrdzujúce istý právny a skutočný stav, ale niekedy i stav, ktorý sa očakával v ich budúcom vývoji. Konkrétne niektoré mestá mali túto povinnosť zakotvenú priamo vo svojom privilégiu. Okrem Trnavy (1238), Nitry (1248) aj Krupina (1238?/1244), po boku ktorej túto povinnosť mali aj mestecká Babiná a Dobrá Niva (1254). Na tomto mieste je potrebné poznamenať, že mestá nevysielali veľa ozbrojených rytierov, pretože táto povinnosť sa viazala na počet obyvateľov. Mestá mali povinnosť vyslať jedného rytiera na 100 manzií – domácností –, čo bol v stredoveku dosť vysoký počet. V obnovenom privilégiu pre Krupinu sa konkrétny počet nespomína, je tam formulácia o tom, že tak majú urobiť „*vzhľadom na ich počet a možnosti*“.³² Mestá si zvolili rôzne symboly, ktoré ich charakterizovali. Zdá sa, že tu mohlo ísť o dvojité kríže pripevnené na vlajkách alebo štítoch.³³ Tieto symboly sa stali v niektorých prípadoch aj pečatným symbolom, hoci to nemuselo byť vždy tak. Je možné, že aj Krupina mala rozdielny symbol, pod ktorým bojovala po boku panovníka, a iný, ktorý používala na spečatenie vydávaných listín. Možno uvažovať o tom, že aj Krupina použila nejaký variant dvojitého kríža (ktorý ale doposiaľ nepoznáme) a ďalší – symbol Božieho Baránka – si zvolila ako pečatný symbol. Ak by sme aj pripustili či predpokladali tento stav pri mestách v 13. storočí, v ďalšom

³¹ NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby, s. 27-76.

³² MARSINA, Richard a kol.: *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. V kráľovstve svätého Štefana*. Bratislava : Národné literárne centrum, 2003, s. 151, č. 68 (preklad listiny z 15. decembra 1244).

³³ VRTEL, Ladislav: *Osem storočí heraldiky na Slovensku. Eight Centuries of Slovak Heraldry*. Martin – Wauconda : Matica slovenská – Bolchazy-Carducci Publishers, Inc., 1999, s. 59 (pozri tiež poznámku č. 9 a č. 41 na s. 66-67).

období takáto prax nebola realizovaná, pretože nepozorujeme (až na výnimky), že by mestá mali svoje symboly (ktoré sa vyvinuli na erby) a pečatné symboly rozdielne.³⁴

Hoci boli mestá oporou panovníkovi a získavali od tejto autority i privilégiá, zdá sa, že si svoje vlastné znaky volili samy. Dokladá to prax ako v Uhorsku, tak aj vo vyspelejších krajinách západnej Európy.³⁵ Najstarší pečatný symbol Božieho Baránka poznáme z viacerých pečatí zachovaných listín zo 14. – 16. storočia, ale farebnosť erbu je známa až z novoveku. Autori publikácie z roku 1991 zrekonštruovali podobu erbu Krupiny ešte pred jeho polepšením. Erb by teoreticky bolo možné popísať nasledovne: *V červenom štíte strieborný, vľavo otočený späť hladiaci veľkonočný Baránok Boží so zlatou gloriolou okolo hlavy, nesúci na zlatej krížom zakončenej žrdi striebornú zástavu s červeným krížom.*³⁶ Na erbe tiež chýba kalich a krv striekajúca z boku Baránka. Farebnosť erbového znamenia a poľa poznáme až z miniatúry listiny, ktorou Matej II. Krupine roku 1609 polepšil krupinský erb a k Baránkovi pridal rytiera na hradbách.³⁷ Je však otázne, či bol skutočne taký, ako sa javí v mladších prameňoch, pretože dôkazy dokladajúce tinktúry erbu spreď roku 1609 chýbajú.

Symbol veľkonočného Baránka začali vo svojich pečatiach používať aj mestá ako Trenčín (od 13. storočia), Debrecín, Segedín v neskoršom období.³⁸ Debrecín dosiahol postavenie slobodného kráľovského mesta oveľa neskôr ako Krupina a Trenčín. Symbol veľkonočného Baránka používali aj v poľských mestách (Frystak, Lidzbark, Piwniczna, Sulęcín), ale

³⁴ Opačnú situáciu pozorujeme v Čechách a na Morave, kde už v 13. – 14. storočí existujú vedľa seba aj (a trvalo to aj v neskoršom období) pečatné symboly a symboly – erby, ktoré sa nezhodovali. K tomu pozri najmä prácu: ČAREK, Jiří: *Městské znaky v českých zemích*. Praha: Academia, 1985, s. 16, 20. Pečatné symboly a erby sa až v oveľa neskoršom čase (15. – 18. storočie) zjednocujú. Niekedy túto situáciu mestá riešili tak, že svoj znak dávali do veľkej pečate a pôvodný pečatný symbol bol na tajnej pečati. Aj na Slovensku sa líšili malé pečate a veľké istou modifikáciou pečatného symbolu.

³⁵ RAGAČ, Radoslav: Vývin erbu mesta Zvolena do konca 17. storočia. In: *Slovenská archivistika*, roč. XXXIV, č. 2, 1999, s. 44. Autor cituje prácu: SAXOFERATO, B. de: *Tractatus de insigniis et armis*, ktorú vydal Klub genealogů a heraldiků Ostrava, Dům Kultury ROH – Vítkovické železářny Klementa Gottwalda při příležitosti konání IV. setkání genealogů a heraldiků v Ostravě 14. – 15. 10. 1989, Ostrava, 1989, s. 20, § 4, s. 24, § 9.

³⁶ Erb je známy najmä z publikácie: KARTOUS, P. – NOVÁK, J. – VRTEL, L.: Erby a vlajky miest v Slovenskej republike, s. 116.

³⁷ LUKÁČ, M.: Krupina – monografia mesta, 2014, s. 123.

³⁸ K erbom miest Debrecína a Segedína najmä: PODHRADCZYK, József: Mikor számláltattak a Szabad Királyi Városok közé Debreczen, Korpona, Szeged, és Trencsén Városok? In: *Tudományos Gyűjtemény*, roč. XII., 1827, s. 79-97. K Debrecínu a Szegedínu s osobitnými kapitolami heraldiky aj PALUGYAY, Imre: *Szabad királyi városok leirása. I.* Pest, 1853, s. 211-212 (Segedín, erb a pečat), s. 392-393 (Debrecín, erb a pečat). Pri erbe Debrecína na strane 392 dáva jeho vznik a používanie do súvislosti s Ondrejom II. a krížiacymi výpravami, taktiež si všima používanie Baránka na minciach Ondreja II. a Bela IV., ako aj používanie Baránka (v rovnakom čase) na minciach francúzskeho kráľa Ľudovíta IX. Svätého (1226 – 1270).

aj v niektorých ďalších mestách v Škótsku (mesto Perth) a vo Francúzsku (mesto Rouen). Literatúra tento symbol zaznamenáva aj na erboch niektorých miest v Rakúsku a Chorvátsku.³⁹ Aj v iných európskych krajinách, kde preniklo kresťanstvo, sa komunálne erby s motívom Baránka vyskytujú, ale v obmedzenej miere. Erby s týmto motívom poznáme taktiež z Dánska⁴⁰ a Švédska.⁴¹ V Čechách a na Morave stredoveké mestá erby ani pečaťný symbol veľkonočného Baránka takmer nepoužívali.⁴² V zisťovaných prameňoch sa erby veľkonočného Baránka objavujú na cirkevných pečatiach (erboch) alebo aj na pečatiach cechov.⁴³ Nie vždy je však možné v literatúre určiť pôvod pečaťného znamenia a neskôr i erbu. Je potrebné

³⁹ BUBEN, M.: Encyklopedie heraldiky, s. 40. Autor vymenoval len niektoré mestá (nie napr. poľské), avšak nevysvetlil pôvod a príčinu používania týchto symbolov v mestských pečatiach a erboch. K poľským erbom pozri: GUMOWSKI, Marian: *Herby miast polskich*. Warszawa : Wydawnictwo Arkady, 1960, s. 167 (Frystak), 218 (Lidzbark), 269 (Piwniczna), 311 (Sulęcín). Niektoré erby s motívom Baránka možno vysvetliť vplyvom cirkevného zeme-pána, o ktorých píše autor. V prípade chorvátskych miest pozri: ZMAJIĆ, Bartol: *Heraldika*. 2. rozšírené a doplnené vydanie. Zagreb: Golden marketing, 1996. s. 13, s. 153 – Tab. IV. – erb Pojatiča, Stubice(?). V Tirolsku je ďalšie mesto s erbom Božieho Baránka – Brixen. Okrem toho uvádza aj niektoré mestá v Uhorsku. K tomu pozri: LIND, Karl: *Städte-Wappen von Österreich-Ungarn nebst den Landeswappen und Landesfarben*. Wien : Anton Schroll et Co, Kunst-Verlag, 1885, s. 7, Tab. I. (Brixen), s. 13. Publikácia zachytáva aj niektoré lokality v Uhorsku, Tab. I. (Debrecín), Tab. III. (Krupina), Tab. V. (Szent-Endre, Trenčín).

⁴⁰ ACHEN, Sven Tito af: *Danske Kommunevåbener*. Hvem Hvad Hvor : Politikens Forlag, 1967, s. 7 a v prílohách s. 5. Motív Baránka v erbe mesta Assens. O príčine, prečo ho mesto začalo používať sa veľa z príslušného textu nedozvieme. Vieme len, že ho autor datuje medzi roky 1300 – 1350, pričom autor píše, že je to symbol Krista.

⁴¹ NÉVÉUS, Clara – WÆRN, Bror Jacques de – ERIKSSON, Kurt: *Ny svensk Vapenbok*. Stockholm : Streiffert i samarbete med Riksarkivet, 1992, s. 20 – Gotland (ako krajinský erb), pečať Gotlandu je z r. 1280. Baránok (s rohami!) s krížom, s. 67 – Gotland (ako obecný erb, Baránok s krížom s vlajkou). Na s. 67 – Visby s pečaťou, známa už z r. 1340 a Baránok je s krížom s vlajkou (na ktorej je kríž) so striedajúcou krvou do kalicha. Na s. 178 – Baránok v erbe biskupstva vo Visby. Vzhľadom na túto skutočnosť možno priamo spojiť erb Baránka v obecnom erbe Visby s cirkevnou tradíciou (kapitula, biskupstvo). Na s. 84 erb Järfälly s motívom Baránka s dvojitým krížom. Pečať známa až z r. 1570.

⁴² Monografie k českým krajinám: ČAREK, J.: Městské znaky, s. 69-435 (katalóg znakov), 439-451 (register erbových znamení a figur) a ďalej PŘIBYL, Alois – LIŠKA, Karel: *Znaky a pečete středočeských měst*. Praha : Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1975, 280 s. Situáciu absencie Božieho Baránka ani jedna z týchto publikácií (ani iných mne dostupných) nerieši.

⁴³ K tomu pozri napr. práca: GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, Léon: *Lehrbuch der Heraldik*. Lausanne : Battenberg-Verlag, 1978, s. 46 (obrázok 47) – veľkonočný Baránok kombinovaný s domácim (vlastným) znakom kríža na jednom z náhrobných kameňov v augustiniánskom kláštore pri Toulouse zo 14. storočia, ďalej na s. 50 (obr. 60) – Boží Baránok na jednom z erbov cechov, ktoré sú na strážnej tabuli mesta Bazileja z r. 1415; taktiež s. 141 (obr. 306) – veľkonočný Baránok v kombinácii s baranom na pečati mäsiarskeho cechu v Bazileji (14. storočie); pozri aj s. 140-141 (baran – v porovnaní s náboženským symbolom – Božím Baránkom so svätožiarou a zástavou s krížom ako symbol s typickou farebnosťou strieborný v červenom poli); napokon aj s. 162 (cirkevné a náboženské symboly). V rámci miest je tento symbol dost zriedkavý (priamu zmienku o Baránkovi na erboch miest som v diele nenašiel).

predpokladať, že je tomu tak najmä preto, že ich pôvod je menej jasný – jednoducho sa objavil ako pečatný symbol mesta, obce či biskupa.

Prečo v prípade Krupiny a ďalších miest ich predstavitelia rozhodli, že budú používať erb s motívom Božieho Baránka, nie je riadne objasnené. Ak pripustíme jeho prepojenie na cirkevnú oblasť, symbol Baránka má viacero možných vysvetlení či spojení. Tento symbol je znakom Jána Krstiteľa alebo tiež Spasiteľa Ježiša Krista, ktorý nesie hriechy celého sveta, vstáva z mŕtvych a nakoniec víťazí. Baránok je preto často zobrazovaný s gloriolou, s krížom, zástavou víťazstva a v neskoršom období aj s kalichom, do ktorého z jeho boku strieka krv.⁴⁴ Toto je aj prípad veľkej pečate mesta Krupina a taktiež polepšeného erbu z roku 1609. Možno i kvôli symbolike smrti, zmŕtvychvstania a definitívneho víťazstva sa dostáva do symboliky miest. Prečo však použila Krupina a iné mestá symbol Baránka, nie je dodnes celkom jasné.⁴⁵ Na Slovensku si totiž mestá ako pečatné symboly vyberali hradby, ktoré ich identifikovali ako nezávislé komunity od okolitých feudálov, boli tiež symbolom ich bohatstva a nezávislosti (Bratislava, Banská Štiavnica), alebo si vyberali cirkevné symboly (sv. Alžbeta – Košice, azda aj sv. Katarína – Kremnica spolu s vložením štátneho anjouovského erbu),⁴⁶ ktoré zobrazovali svätcov ako ich patrónov a patrónov ich farských kostolov.⁴⁷ V prípade Krupiny sa pečatný symbol a patrón hlavného farského kostola nezhodovali, hoci niektorí historici uvažujú, že má jednoznačne cirkevný pôvod. Hlavný farský kostol bol v Krupine najprv zasvätený svätému Petrovi, no to ešte v predmestskom vývoji pred príchodom nemeckých hostí, a zrejme len krátku dobu. Po príchode Sasov bol vybudovaný nový kostol zasvätený Blahoslavenej Panne Márii. Podobne aj

⁴⁴ K symbolu Božieho Baránka pozri najmä BUBEN, M.: Encyklopedie heraldiky, s. 40. Baránok ako symbol rytierskych rádov: VRTEL, Ladislav: Náčrt vývoja cirkevnej heraldiky na Slovensku. In: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám. K životnému jubileu univ. prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc.* zost. Vincent Sedlák. Bratislava : Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 146-147, ďalej heslo Agnus Dei v diele *Ottův slovník naučný*. 1. diel. A – Alpy. Praha : J. Otto, 1888, s. 454, ďalej heslo v diele *Lexikon für Theologie und Kirche*. 6. zv. *Kirchengeschichte bis Maximianus*. Freiburg – Basel – Rom – Wien : Herder, 1997, s. 622 (heslo Lamm), ďalej BIEDERMANN, Hans: *Knaurs Lexikon der Symbole*. München : Droemer Knaur, 1989, s. 261-262, LEMAITROVÁ, Nicole et al.: *Slovník křesťanské kultury*. Praha (?): Garamond, 2002, s. 27-28. Z hľadiska významu a využitia v umení pozri tiež BALEKA, Jan: *Výtvarné umění. Výkladový slovník*. Praha : Academia, 1997, s. 12 a LEONHARD, Walter: *Das grosse Buch der Wappenkunst*. 1. vyd. 1978, dotlač 2000, München : Verlag Georg D. W. Callwey, 2000, s. 228 (častá erbová figúra).

⁴⁵ NOVÁK, J.: Obsahová náplň slovenských mestských i obecných erbov, s. 253-261.

⁴⁶ NOVÁK, Jozef: *Erby miest vyhlásených za pamiatkové rezervácie*. Bratislava : Tatran, 1986, 118 s.

⁴⁷ Kremnický pečatný symbol je podľa Teodora Lamoša ikonografizovaný adorujúci panovník Karol Róbert (od ktorého mala Kremnica prvé známe privilégia) pred Pannou Máriou, ktorej bol dedikovaný hlavný kostol už v stredoveku, ktorý mal až neskôr iné banícke patronciom sv. Kataríny.

Trnava použila ako pečatný symbol cirkevný motív, vyplývajúci zo symbolickej skratky gréckeho mena Ježiša Krista – skrížených písmen I a X (Iesos Xristos), ktoré boli doplnené písmenami gréckej abecedy alfou a omegou, ďalej hviezdíčkou a krížom, no hlavný farský kostol bol a je zasvätený svätému Mikulášovi.⁴⁸ Symbol veľkonočného Baránka v Krupine nie je možné jednoznačne vysvetliť, keďže nie je variantom štátneho erbu a priamo sa nespája s patrónom farského kostola. Taktiež nie je jasné, prečo si tieto mestá vybrali do erbu Baránka (ako atribút), a nie postavu svätca, ako to bolo u ostatných miest.⁴⁹ Otázka pôvodu erbu sa dotýka aj mesta Trenčín, kde je farský kostol (podobne ako v Krupine) zasvätený Panne Márii. Nevieme však, aké patrocínium mal v roku 1321 zaniknutý kostol v Trenčíne, a nie sú indície, že by to mal byť sv. Ján Krstiteľ, ktorého atribútom je Boží Baránok.⁵⁰ Prečo Krupina nepoužila variant štátneho symbolu môže byť zdôvodnené i tým, že Krupina začala používať božieho Baránka s cieľom odlíšiť vlastnú pečať od iných mestských pečatí (napríklad Banskej Štiavnice, Zvolena, Banskej Bystrice).

Autori tiež uvažujú, že symboly Božieho Baránka mohli mestá prebrať od rytierskych rádov. Boží Baránok Krupiny a Trenčína je veľmi podobný symbolu johanitov. I niektoré európske mestá používali erby s využitím symbolov rytierskych rádov,⁵¹ no toto prepojenie je v prípade Trenčína alebo Krupiny neisté, aj keď sú stvárnenia Baránka podobné.⁵² Literatúra priamo spája nemeckých rytierov s patrocíniom sv. Alžbety, pričom sa uvažuje, že pôsobili v blízkej Banskej Štiavnici. Belo IV. (brat sv. Alžbety, patrónky rytierov – špitálnikov) údajne rád rozmiestňoval posádky johanitov vo významných lokalitách.⁵³ V Krupine aj v Banskej

⁴⁸ RÁBIK, Vladimír: Belo IV. a protomestské sídliská v roku 1238. In: RAGAČOVÁ, Júlia – RÁBIK, Vladimír (eds.): *Trnava 1238 – 2018. ...úspešný európsky príbeh...* Trnava : Trnavská univerzita, 2018, s. 35-36. Podľa autora bol pôvodne trnavský Kostol sv. Mikuláša v držbe ostrihomského arcibiskupa a od roku 1211 Ostrihomskej kapituly. Autor predpokladá, že to bolo podobne aj vo Zvolene. V Trnave aj vo Zvolene išlo pôvodne o kráľovské kaplnky.

⁴⁹ Túto skutočnosť som konzultoval s prof. PhDr. Jozefom Novákom, DrSc. Podľa jeho vyjadrenia je problém Krupiny a Trenčína zatiaľ nejasný. K tomu pozri list Jozefa Nováka Miroslavovi Lukáčovi, datovaný v Bratislave 17. 2. 2005 (archív autora).

⁵⁰ FOJTÍK, J.: Mestské a obecné pečate Trenčianskej župy, s. 71.

⁵¹ O využití symbolov rádov v mestských erboch: SKRIVÁNEK, František: Heraldické motivy rytířských řádů v městských znacích zemí Koruny české, Polska, bývalého Pruska a Pomorí. In: *Heraldika a genealogie*. roč. XXXIX, č. 2, 1996, s. 101-129.

⁵² Johaniti svoje symboly dali vyraziť aj na vlastné mince a objavujú sa aj na pečati johanitskej komendy. K tomu pozri VRTEĽ, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky, s. 48-49 (miesta kde pôsobili johaniti, ich symboly), s. 50 (pečať johanitskej komendy), s. 98 (erb a pečať mesta Trenčín). O tom aj SLIVKA, Michal: Rádové domy a štruktúra osídlenia Slovenska v jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch (so zameraním na križovnícke rády). In: *Archaeologia historica*. roč. 12, Brno, 1987, s. 38.

⁵³ V dostupnej literatúre sa informácie o johanitoch (či inom rytierskom ráde) v Krupine nenačítajú. K tomu pozri: REISZIG, Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon.

Štiavnicki bol špitál, no priamy dôkaz o prítomnosti rytierskeho rádu nemáme. Krupinský špitál aj s Kostolom sv. Alžbety mal sociálne zameranie a bol pod patronátom mesta. Preto priamy vplyv nemeckého (alebo nejakého iného) rádu na prevzatie symbolu Baránka v prípade Krupiny nepredpokladáme. Na druhej strane nie je vylúčené, že Krupinčania sa stretli s rytiermi – johanitmi –, ktorí bojovali vo vojsku panovníka, tak, ako to mešťanom ukladala klauzula privilégia z roku 1244. Vo vojnových výpravách sa mohli stretnúť s rôznymi symbolmi bojujúcich rytierov. Možno tiež uvažovať o tom, že ak neprebrali priamo symbol zo štítov, mohli prevziať jeho farebnosť (červená zástava – strieborný kríž) – červené pole štítu a strieborný Baránok. No takáto kombinácia farieb – heraldické sfarbenie – bolo všeobecne rozšírené a ľahko prevzateľné z hocikákeho prameňa. Keďže sa po boku panovníka Krupinčania potrebovali nejako identifikovať, potrebovali aj identifikačný znak, no ak ich bolo len niekoľko, potom sa nevyhnutne pripojili k časti vojska (možno) župana a bojovali pod jeho symbolmi. Preto je otázne, či vôbec možno pripustiť použitie zástavy bojujúcimi zástupcami Krupinčanov (ako sa predpokladá v prípade Nitry), alebo či možno pripustiť použitie štítu so symbolom Baránka. Je celkom možné, že nepoužívali vlastné viditeľné odznaky príslušnosti k mestu. Možno tiež uvažovať o použití vlajky v dobre identifikovateľných farbách so symbolom Baránka (?). Aj keď by som pripustil túto tézu iba ako úvahu, je nutné poukázať aj na to, že iné mestá na podobnej vyspelej úrovni – a mestá, ktorých posádky bojovali po boku panovníka – využívali v pečatiach menej heraldicky vyspelé symboly (sv. Alžbeta v prípade Košíc, hradby v prípade Bratislavy a pod.). Takéto vybočenie z heraldického vývoja našich miest a nedostatok príkladov skôr smeruje k záveru zavrhnúť úvahu o samostatnom symbole, pod ktorým by Krupinčania bojovali vo vojsku panovníka. Rovnako je málo pravdepodobné, že by si Krupinčania zvolili pečatný symbol od špitálnikov alebo od iného rádu, keď mohli mať vzor v panovníckych symboloch, s ktorými sa najčastejšie stretávali na uhorských denároch.⁵⁴

Aj novšia historická spisba uvažuje o prevzatí symbolu Baránka, ktorý je zobrazený na minciach – denároch Ondreja II., Bela IV. a ďalších panovníkov.⁵⁵ Boli to mince značne rozšírené a používané

In: *Történelmi Tár*. roč. XII, 1911, s. 368-400, REISZIG, Ede: IV. Béla király és a János lovagrend Magyarországon. In: *Századok*. roč. XXXV, 1901, s. 520-541, REISZIG, Ede: Róbert Károly és a János lovagrend. In: *Századok*. roč. XXXVII, 1903, s. 515-530.

⁵⁴ K tomu najmä SLIVKA, M.: Rádové domy, s. 383-402, najmä s. 397-398.

⁵⁵ VRTEL, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky, s. 59. Autor však nerieši motiváciu prijatia konkrétne Božieho Baránka do erbov miest. Podobný názor (dávanie do súvisu mincí panovníkov a erbov miest) pozorujeme aj u iných autorov. K tomu pozri PALUGYAY, I.: Szabad királyi városok leírása. I., s. 392. Podobne aj MATUNÁK, Mihály: *Adatok Korpona történetéhez*. Korpona, 1902, s. 1-5, to isté porovnaj: MATUNÁK, Mihály: Korpona

dlhšie obdobie, pričom sa stali symbolom moci panovníka a mohli byť v obehu dostatočnú dobu na to, aby sa v prípade niektorých miest stali vzorom pre zavedenie vlastného pečatného symbolu už v druhej polovici 13. storočia. Aj pečatné symboly (a erby) iných miest pripomínajú varianty štátneho erbu (dvojkríža), zobrazeného na minciach. Žilinský erb s koreňmi na strednom brvne kríža, ako aj šuriansky a topolčiansky s hviezdíčkou a mesiacom pri kríži, sa podobajú minciam Ladislava IV. a Ondreja III.⁵⁶ Analógie s vyobrazeniami numizmatického materiálu našiel aj Radoslav Ragač v súvislosti so zvolenským barličkovým dvojitém krížom.⁵⁷ Na jednej z mincí je dvojitý kríž vyrastajúci z kopčekov (?), ďalší vyrastajúci z koruny, na ďalšej je už s hviezdou a mesiacom pri kríži medzi oboma priečnymi brvnami, ďalší jednoduchý kríž vyrastá z koreňov.⁵⁸ Tak ako tieto mestá mohli prebrať symboly dvojitého kríža

sz. kir. város régi cimere. In: *Korpona és Vidéke*. roč. 3, č. 39, 1900 (27. 9.), s. 1-3. Autor takisto spája mince Ondreja II. a Bela IV. s erbami miest, na ktorých je Baránok, tvrdí však, že Krupina dostala erb veľkonočného Baránka od Ondreja II. v r. 1218, a to aj po tom, ako sa vrátil z výpravy do Svätej Zeme. Autor vidí analógie so symbolikou na minciach francúzskeho kráľa Ľudovíta Svätého. Mince s Baránkom publikoval KLIMPERT, Richard: *Lexikon der Münzen, Masse, Gewichte, Zählarten und Zeitgrößen alle Länder der Erde*. Graz : Akademische Druck – u. Verlagsanstalt, 1972, s. 6. M. Matunák tvrdí, že erb bol pre Krupinu odmenou za pomoc v krížiackej výprave. Takýto mechanizmus prevzatia do pečatného symbolu nepredpokladám. Erby používali v tom čase panovník a len niektorí bojujúci šľachtici (nie všetci!), ale tiež nie mestské komunity vo svojich pečatiach. Navyše v tom čase Krupina nepoužívala vlastný pečatný symbol (a teda ani Božieho Baránka v pečati – pričom to ešte erb nebol). Podobný názor (erb od Ondreja II.) má aj SLIAČAN, Josef: *Krupina. Vlastivedná a propagačná brošúra*. Krupina : Mesto Krupina, 1944, s. 15-17. Informácie o erbe mesta zosumarizoval i JÚDA, Vladimír: Erb a zástava mesta Krupiny. In: *Kultúrno spoločenský mesačník mesta Krupina*. roč. 1, 1991 (august), s. 6-7, pričom sa k priamemu roku prijatia erbu nevyjadruje, sleduje názory starších autorov.

⁵⁶ Je rovnako možné, že mincami bol ovplyvnený rytec pečatidla. Výroba mincí a pečatidiel mali vo svojej podstate veľmi blízko. Doposiaľ nie je vyriešená otázka kto ryl najstaršie mestské pečatidlá. Je možné, že ich ryli rytci spojení s mincovňami (mincovňou), alebo že tam boli školení(?). Razidlá pravdepodobne vedeli ryť aj zlatníci, ktorí mohli byť takisto úzko prepojení na mincovne. V období 13. – 14. storočia bolo v rámci Uhorska niekoľko mincovní (v 13. st. u nás neboli, na Slovensku len oveľa skôr a potom od 14. storočia – Kremnica). Rovnako možno uvažovať o rytcovi – majstrovi, ktorý vyhotovil typárium pre viacero miest podľa ich požiadaviek. Nateraz však nemožno vysloviť jednoznačný súd.

⁵⁷ RAGAČ, R.: Vývin erbu mesta Zvolena do konca 17. storočia, s. 46.

⁵⁸ UNGER, Emil: *Magyar Éremhatározó I. (1000 – 1540)*. Budapest : Ajtósi Dürer Kiadó, 1999, s. 323, č. 323 (dvojkríž s koreňmi, kopčekmi?), s. 107, č. 324 (dvojkríž s kopčekmi?), s. 107, č. 325 (to isté), s. 108, č. 332 (dvojkríž s hviezdíčkou a mesiacom medzi priečnymi brvnami a guľôčkami pod dolným brvnom), s. 109, č. 340 (latinský kríž s koreňmi). Aj u predchádzajúceho panovníka Ladislava IV. pozorujeme dvojkríž vyrastajúci z podstavca. UNGER, E.: *Magyar Éremhatározó I.*, s. 102-103, č. 280, č. 285. K tomu pozri tiež HUSZÁR, Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*. München : Battenberg, 1979, s. 69, č. 369, s. 70, č. 375 (mince Ladislava IV.), s. 73, č. 408, s. 74, č. 423, č. 424, č. 425, č. 426, č. 427 (mince Ondreja III.). Huszár na rozdiel od Ungera mince uverejňuje ako fotografie, Unger ako prekreslené.

rôzne modifikované z mincí oboch panovníkov, je pravdepodobné či možné, že podobne postupovala aj Krupina. Symbol Božieho Baránka sa však začína objavovať už na minciach o niekoľko desaťročí skôr. Je možné, že Krupina vzhľadom na svoj historický vývoj (v porovnaní so Žilinou, Šuranmi, Topolčanmi) v 13. storočí si takýto postup zvolila skôr, a teda aj inšpirácia mohla byť v starších minciach panovníkov Ondreja II. a Bela IV. Príčinou mohlo byť aj to, že obaja panovníci sú spájaní s príchodom saských kolonistov a rozvojom mesta. Vzťahy Bela IV. ku Krupine charakterizujú aj ďalšie skutočnosti – od vydania privilégií, cez rozšírenie pozemkového vlastníctva mesta, až po politickú a vojenskú ochranu pred ohrozovateľmi mestskej komunity. Vo vzťahu Ondreja II. ku Krupine môžeme len predpokladať niektoré skutočnosti (v čase jeho predchodcu – Bela III. alebo počas jeho vlastnej vlády na územie Krupiny zrejme prišli prví kolonisti). Belo IV. udelil Krupine prvé veľké privilégiá (1238?) a obnovil ich po tatárskom vpáde v roku 1244. Najrozšírenejšie symboly – dvojitý kríž a na druhej strane Baránok Boží – sa ľahko mohli stať zdrojom inšpirácie pre mešťanov pri výbere pečatných symbolov. Podľa názoru niektorých heraldikov, bol dvojitý kríž (prípadne sedemkrát delený štít) udelený panovníkom, alebo s jeho súhlasom používaný. O mestských erboch s rôznymi motívami (i náboženskými symbolmi) v najstaršom období panovník nerozhodoval, mestá si ich zvolili sami.⁵⁹ Aj Božieho Baránka si mestá zvolili ako vlastný symbol sami. Baránok Boží však nebol len náboženský symbol. Náboženské symboly si volili zvyčajne mestá v tom prípade, keď priamo súvisel s patrónom ich kostola (prípadne sa s ním zhodoval), čo v prípade Krupiny a Trenčína (podľa doterajších poznatkov) celkom neplatí. Obe mestá si tento symbol zvolili zrejme ešte pred začiatkom 14. storočia. Vzhľadom na uvedené je reálnejšie uvažovať o prevzatí symbolu už v 13. storočí (v jeho druhej polovici), než začiatkom 14. storočia, ako o tom píše Jozef Novák.⁶⁰ Autor tvrdí, že aj vznik administratívnej činnosti mesta je potrebné položiť do prvých rokov 14. storočia, o čom jestvujú priame písomné doklady. Ďalším argumentom v prospech tvrdenia o používaní pečatného symbolu ešte v druhej polovici 13. storočia je vyspelosť mestskej kancelárie.⁶¹ Táto vyspelosť súvisela zrejme s dostatočnou ekonomickou silou

⁵⁹ Okrem tu uvedených prác k pečatiam a erbom miest s erbami v nemeckom prostredí pozri LEONHARD, W.: *Das grosse Buch der Wappenkunst*, s. 41 (mesto Landau z r. 1286, Speyer z r. 1263 – v kombinácii s náboženským symbolom Madony s dieťaťom), s. 63 (erby miest), s. 73 – drevoryt s erbami miest. Jedno mesto, ktorého názov nie je možné identifikovať, má v erbe Baránka. Erby sú v neskorogotických štítoch (14. – 15. st.).

⁶⁰ NOVÁK, J.: *Slovenské mestské a obecné erby*, s. 221.

⁶¹ O začiatku činnosti mestskej kancelárie v 13. storočí sa zmieňuje IVÁNY, Béla: *Eperjes szabadság királyi város czimerei és pecsétjei*. In: *Turul.* roč. 29, 1911, s. 18. Krupinu priradzuje k Ostrihomu, Banskej Štiavnici, Sopronu, Budínu, Stoličnému Belehradu a Košiciam. Uvádza tu tiež

a nevyhnutnosťou používať vlastnú pečať s osobitným symbolom. Podľa historika Richarda Marsinu listinu z roku 1238, ktorú potvrdil panovník Belo IV. (riešenie sporu medzi Krupinou a bzovickým prepoštvom), môžeme charakterizovať ako prijímateľské vyhotovenie.⁶² To znamená, že Krupinčania (autor alternatívne uvažuje, že to mohol byť aj bzovický kláštor) podľa inštrukcií kňaza Jána, ktorý zastupoval panovníka, dali túto listinu vyhotoviť notárovi (kňazovi) mesta Krupina (prípadne v bzovickom kláštore) a panovníkov zástupca kňaz Ján ju dal potvrdiť veľkou dvojitou panovníkovou pečaťou. Ak by sme pripustili, že listina bola vyhotovená v Krupine, možno hovoriť o vyspelejšej kancelárskej praxi už pred tatárskym vpádom. Novšie výskumy skôr predpokladajú, že aj väčšie mestá (Bratislava, Trnava) na začiatku svojej kancelárskej činnosti zlistiňovali s pomocou cirkevných inštitúcií,⁶³ čo možno predpokladať i v Krupine. Tatársky vpád síce spomalil vývoj mesta, ale vývoj po ňom, najmä príchod nových kolonistov, spôsobil nárast pôvodnej hospodárskej sily a predpokladáme, že aj možnosti vydávať listy a listiny.

Navyše aj právo obchodovať v rámci celého územia Uhorska a oslobodenie od (kráľovských) mýt, ktoré je zakotvené v obnovenom privilégiiu z roku 1244, dovoľuje uvažovať o nevyhnutnosti zvoliť si pečaťný symbol. Obchodníci z Krupiny sa totiž museli nejakým spôsobom preukazovať – pravdepodobne ešte len pečaťou (alebo už spečatenou listinou?), ktorá bola jednoznačne identifikovateľná, a to aj pre mýtnikov, ktorí nevedeli čítať. Použitie cirkevných pečatí mimo listiny je zdokumentované v dekrétach kráľa Kolomana. Týkali sa predvolávacej pečate biskupov, nie mešťanov.⁶⁴ Samozrejme, iba nepriamo možno uvažovať o tom, že pečať mimo listiny mohli použiť aj obchodníci a mešťania – obyvatelia mesta za hranicami jeho územného obvodu. Na použitie pečate a (spolu)vyhotovenie

prvú známu listinu Krupiny z r. 1316 (MNL Budapest, OL, DL 1865). Autor tvrdí, že aj keď je listina len z r. 1316, je možné, že Krupina zlistiňovala (i spečatovala) už v 13. storočí.

⁶² MARSINA, Richard: Vývoj listinného písma v stredoveku na Slovensku. In: *Slovenská archivistika*. roč. XXVI, č. 1, 1991, s. 19-33. Autor predpokladá, že od 13. storočia mohli mať spečatovacie zariadenie okrem cirkevných inštitúcií (kláštory, kapituly, biskupstvá) a kráľovskej kancelárie aj mestá Trnava a Krupina. V predchádzajúcom diele, ktoré uvádza sa zlistiňovaním u miest pred 13. storočie nezaoberať (rieši problematiku zlistiňovania iba kráľovských listín, županov a iných svetských hodnostárov a cirkevných inštitúcií). K tomu pozri MARSINA, Richard: *Štúdie k slovenskému diplomatúru II*. Bratislava : Veda, vyd. Slovenskej akadémie vied, 1989, s. 7-144.

⁶³ ŠEDIVÝ, Juraj: Stredoveké mestá na Slovensku a ich pragmatická (diplomatická) písomná kultúra. In: HRDINA, Jan – JÍŠOVÁ, Kateřina (eds.): *Ústřední písemná kultura v českých a moravských městech ve středověku a raném novověku (Dokumenta Pragensia IX)*. Praha – Dolní Březany : Archiv hlavního města Prahy, 2018, s. 95.

⁶⁴ Pečať sa používala i na ďalšie právne akty – mimo listiny. O tom podrobnejšie: GLEJTEK, Miroslav: *Stredoveká cirkevná pečať. Prameň kresťanskej ikonografie*. Hradec Králové : Univerzita Hradec Králové – Filosofická fakulta, 2013, s. 84.

listiny z 1. polovice 13. storočia mestskou komunitou v Uhorsku s výnimkou Slavónie máme iba zo Stoličného Belehradu z roku 1249. O tom, či v Belehrade používali pečať aj samostatne, informácie nemáme. Ďalšie pramene dokladajú použitie pečatí v 2. polovici 13. storočia a neskôr, pričom o niektorých z nich autori uvažujú, že mohli vzniknúť už pred rokom 1235.⁶⁵ V Trnave je doložená kancelárska činnosť roku 1250.⁶⁶ V prípade najstarších miest Uhorska sa javí isté časové spojenie medzi udelením prvých písomných privilégií pre komunity hostí a skorým začiatkom vyhotovenia pečatidla, ktoré ich reprezentovalo. Také skoré, čo i len nepriame doklady (pravda, okrem udelenia a obnovenia privilégia r. 1238 a 1244 a úvahy o prijímateľskom vydaní listiny z roku 1238) spečatňovania, v Krupine nemáme. Zavedenie používania mestskej pečate v Krupine mohli urýchliť aj viaceré spory s okolitými feudálmi a blízke

⁶⁵ Listina Stoličného Belehradu (komunity hostí známých v prameňoch ako Latini) mala byť vyhotovená spoločne s kolegiálnou kapitulou v roku 1249, no jej znenie sa zachovalo iba v mladšom odpise z 15. storočia. V roku 1270 už Stoličnobelehradčania spečatili listinu samostatne, pričom v intitulácii je uvedené, že ju vydávajú richtár a 12 prisazní a všetci mešťania tohože mesta: „...iudex castri Albensis et duodecim iurati ac universi cives castri eiusdem“. Na pečati je kruhopsis nasledovného znenia: S · LATINORVM · CIVIVM · ALBENSIVM ·. Táto listina z roku 1270 sa zachovala v origináli, vrátane jej pečate. Autor KUBINYI, András: Székesfehérvár középkori oklevéladása és pecsétjei. In: KRÁLOVÁNSZKY, Alán (ed.): Székesfehérvári évszázadai II. Középkor (István Király Múzeum Közleményei 14.). Székesfehérvár, 1972, s. 151-153 poukazuje na rozdiel medzi intituláciou listiny a textom pečate, pričom uvažuje, že zrejme vznikla skôr – ešte pred rokom 1249, najneskôr v 30. rokoch, kedy sú obyvatelia Belehradu samostatne uvádzaní ako Latini, no uvažuje aj o jej zavedení koncom 12. resp. začiatkom 13. storočia. Erik Fügedi uvádza, že prvé privilégiách dostali stoličnobelehradskí Latini už v časoch Štefana III. (1162 – 1172), s čím ale niektorí historici nesúhlasia a datujú prvé písomne udelené privilégium do roku 1237. Skoré zlistňovanie historiografia zaznamenáva aj v Ostrihome, v ďalšom meste, kde sa prisťahovalí Latini. Podobne autori uvádzajú, že pečať peštianskych nemeckých hostí usadených v Budíne, odkazuje symbolikou arpádovských brvíen k pečatiam Ondreja II. (a pred rok 1235). K tomu pozri FÜGEDI, Erik: Die Entstehung des Städtewesens in Ungarn. In: *Alba Regia Annales Musei Stephani Regis*. roč. X, 1969, s. 111-114. V poznámke č. 119 sa zaoberá pečaťou peštianskych mešťanov. Historik Kubinyi dokladá prvú spečatenú listinu k roku 1262 (pečať sa nezachovala), no plné rozvinutie kancelárskej praxe a použitie pečate peštianskych mešťanov presťahovaných na budínsky hradný vrch k roku 1292 a všima si tiež to, že rubovou stranou s arpádovskými brvnami odkazuje na pečate panovníka Ondreja II., a teda i pred rok 1235. Na arpádovské brvná ukazuje i rubová strana pečate Ostrihomu. K tomu: KUBINYI, András: Buda város pecséthasználatának kialakulása. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából XIV (Budapest várostörténeti monográfiái XXII)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1961, s. 109-112 a obrázky č. 1 – 10 v prílohe. Na s. 119 v tej istej štúdií Kubinyi uvádza doklady kancelárskej činnosti (údaje o listinách) niekoľkých miest v Uhorsku a v Slavónii k rokom: 1244 Dubica, 1255 Ostrihom, 1258 Trnava, 1268 Budín, 1268 Rudnava, 1270 Stoličný Belehrad, 1271 Zengg, 1271 Biheg, 1274 Sopron, 1275 Banská Štiavnica.

⁶⁶ RÁBIK, V.: O najstaršom trnavskom mestscom znaku, s. 20. Autor cituje monografiu J. Šimončíča a J. Watzku (edds.): Dejiny Trnavy. Trnava, 1989, s. 39. Autori informujú o inom dátume (1250) než ho uvádza KUBINYI, A.: Buda város pecséthasználatának kialakulása, s. 119 (r. 1258).

kontakty s okolitými mestami. V rámci nich sa mohli predstavitelia mesta oboznámiť s kancelárskou praxou týchto miest. Napríklad v roku 1266 v spore s Hunt-Poznanovcami vystupujú Krupinčania spolu s mešťanmi Banskej Štiavnice. Ďalej v roku 1278 panovník Ladislav IV. vydal potvrdenie, že Krupina patrí pod právomoc panovníka, a nie pod právomoc hontianskeho župana Demetera z rodu Hunt-Poznanovcov, ktorý sa snažil Krupinu získať.⁶⁷ Spory, prípadné žiadosti panovníkovi, či korešpondencia s inými mestami, si mohli vynútiť používanie pečate na uhodnovenie listov a listín, ktoré vydávali. Na základe toho museli Kupinčania vyriešiť otázku symbolu, ktorý na pečať použijú. Použitie vlastnej pečate taktiež slúžilo na výrazné odlíšenie sa od pečaťných symbolov iných miest. Pre jej skoré zavedenie mohla byť vzorom prax skorého používania pečate blízkej Banskej Štiavnice, Zvolena či Banskej Bystrice. Najstarší odtlačok nemeckej komunity mešťanov z Banskej Štiavnice je dodnes uchovaný na listine, vydanej richtárom a radou mesta v roku 1275.⁶⁸ Rovnako pečate Zvolena a Banskej Bystrice sa vo všeobecnosti datujú, vzhľadom na ich ranogotický štít, do druhej polovice 13. storočia.⁶⁹ To, že Krupina nepoužila hradby ako Banská Štiavnica, možno vysvetliť tým, že v tom čase žiadne hradby nemala.

O starobylosti krupinského pečaťného symbolu a jeho používania ešte pred rokom 1301 nepriamo svedčí aj samotný zjednodušený nápis na pečatiach: SIGILLVM DE CORPONA, ktorý bol možno prevzatý z kruhopisu najstaršej pečate. Podobne zjednodušený kruhopis má i neďaleká Banská Bystrica, ktorej zrejme najstaršia (nedávno publikovaná) pečať bola datovaná najneskôr do 13. storočia.⁷⁰ K starým pečatiam podľa názoru niektorých heraldikov patrili nápisy na najstarších známych pečatiach (Banská Štiavnica, Bratislava), teda pred polovicou 13. storočia, s kruhopisom obsahujúcim slovo CIVIVM a mladšie pečate boli s nápismi

⁶⁷ Originál tejto listiny sa nachádza v mestskom archíve: MV SR, ŠA BB, pracovisko Archív Zvolen, fond MK : listiny..., ič. 14, sign. IA 5, šk. 2. Citované podľa: KLUČKA, M.: Mesto Krupina I, Inventár..., s. 11-12.

⁶⁸ Je možné uvažovať i o vplyve vyspelej a bohatšej Banskej Štiavnice na Krupinu aj v prípade kancelárskej praxe a (vrátane spečaťovania vlastnou pečaťou). Ku kontaktom Krupiny a susednej Banskej Štiavnice aj s ďalšou podrobne rozvedenou literatúrou pozri najmä prácu: LUKÁČ, Miroslav: Kontakty Krupiny a Banskej Štiavnice – oltár Blahoslavenej Panny Márie v Krupine a jeho vzťah k oltáru Majstra MS z roku 1506 v Banskej Štiavnici. In: LABUDA, Jozef – ČELKOVÁ, Mária (eds.): *Neskorogotický oltár Majstra MS z roku 1506 v Banskej Štiavnici. Zborník prednášok z medzinárodného sympózia*. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2003, najmä s. 119-126.

⁶⁹ NOVÁK, J.: Pečate miest a obcí na Slovensku I. zväzok A – M, s. 50-51 (B. Bystrica); NOVÁK, Jozef: *Pečate miest a obcí na Slovensku II. zväzok L – Ž*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2008, s. 536 (Zvolen).

⁷⁰ GRAUS, Igor: K najstaršej podobe erbu Banskej Bystrice. In: *Genealogicko-heraldický hlas*. roč. 10, č. 2, 2000, s. 16-22.

SIGILLVM CIVITATIS. Formulácia CIVIVM sa v prípade Krupiny zachovala na mladšej pečati s minuskulou (používaná od 14. – 15. storočia), čo ale môže odrážať ešte v staršom období používanú pečať, ktorá sa nezachovala (a pôvodne bola zrejme vyhotovená v majuskule). Nápis sa mohol upraviť podľa dobovej potreby, ale symbol a obsah (text) nápisu ostával rovnaký (CIVIVM...). Táto úvaha je len špekuláciou, nateraz nedoloženou prameňmi. Jozef Novák upozorňuje na opatrnosť pri použití tohto datovacieho prostriedku.⁷¹ Ako to dokumentujú pečate z 13. storočia, pečate najstarších miest na Slovensku alebo v Uhorsku majú rôzny kruhopsis: buď s CIVIVM (napríklad Stoličný Belehrad, Šopron, Bratislava, Banská Štiavnica, Trnava), alebo s CIVITATIS (Ostrihom, Zvolen), prípadne aj bez uvedenia komunity alebo obce iba s menom lokality v tvare SIGILLVM DE... (Krupina,⁷² Banská Bystrica).

Patrocínium – pôvodca krupinského symbolu?

Druhý najstarší kostol v Krupine z prelomu 12. a 13. storočia, pôvodne zasvätený Blahoslavenej Panne Márii, je typický pre oblasť banských miest a miest s ich vplyvom. Bola patrónkou a ochrankyňou (nebeským „majiteľom“) mesta.⁷³ Mariánsky kult, ktorý si zrejme programovo zvolili samotní mešťania ešte pred vznikom kostola a priniesli si ho pravdepodobne zo svojej vlasti – zo Saska alebo iných nemeckých oblastí, sa priamo nepremietol do pečatného symbolu, neskoršieho erbu

⁷¹ K pečatiam s kruhopisom sigillum civium pozri najmä: NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby, s. 31, pozn. č. 41 (pečať Bratislavy : SIGILLVM . CIVIVM . DE . PRESPVRGH (uverejnená v tabuľke II, obr. 1). V tabuľke I., obr. 1 pečať Banskej Štiavnice: S CIVIVM DE SCHEBNIT. Trenčín pozri na s. 358-359 : SIGILLVM CIVIVM . DE . TRENCZ, ďalej Trnava na s. 361 : S CIVIVM DE ZVMBOTHEL CVM ROTA FORTVNE ET DEVS IN ROTA. V prípade Zvolena – pozri s. 393-394 – zisťujeme istú odlišnosť, keď sa v kruhopise najstaršej známej pečate nachádza (v rozpore z prechádzajúcim tvrdením) kruhopsis pečate S. CIVITATIS. DE SOLIO. Doložený je na listine z r. 1395. Je možné, že tvar pečate ostal a kruhopsis bol neskôr upravený z CIVIVM na CIVITATIS. Táto otázka nie je nateraz vyriešená. K daným problémom (sigillum civium, používanie majuskuly a minuskuly) pozri novšiu prácu: RAGAČ, Radoslav: Neznáma stredoveká pečať Žarnovice. In: *Genealogicko-heraldický hlas*. roč. 14, č. 2, 2004, s. 24-28. K otázke Zvolena a aj k tomuto problému porovnaj: RAGAČ, R.: Vývin erbu mesta Zvolena do konca 17. storočia, s. 41-56. K ďalším mestám (Stoličný Belehrad, Ostrihom, Šopron) informácie publikoval: KUBINYI, András: *Die Anfänge Ofens. (Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen. Reihe I. Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens. Band 60)*. Berlin : Kommission bei Duncker et Humblot, 1972, s. 80, najmä pozn. č. 413 (k problematike S. CIVIVM cituje W. Ebela: Über die rechtsschöpferische Leistung des mittelalterlichen deutschen Bürgertums. In: *Vorträge und Forschungen*, Bd. 11, b.r.v., s. 254) a pozn. č. 414 (uvádza prepis kruhopisu pečatí vybraných miest v Uhorsku).

⁷² Do konca 13. storočia ju najnovšie datuje ŠEDIVÝ, J.: Stredoveké mestá na Slovensku, s. 99.

⁷³ KREJČÍK, Tomáš: *Pečeť v kultuře středověku*. Ostrava : Ostravská univerzita, 1998, s. 190.

mesta Krupina. Pečatným symbolom je totiž od najstarších čias Baránok Božík, teda symbolicky stvárnený Ježiš Kristus. Vyobrazenie Baránka je doložené na pečatiach od 14. storočia, s predpokladaným používaním už od 13. storočia. Isté prepojenie na mariánsky kult nemožno poprieť vzhľadom na postavenie a význam Panny Márie Bohorodičky a matky Spasiteľ sveta. V kresťanskej ikonografii je Ježiš atribútom Panny Márie,⁷⁴ pričom sa často zobrazuje v jej náručí – v rôznych typoch mariánskych výjavov a v prostredí banských i nebanských miest aj ako Assumpta a v staršom období sa znázorňovala zrejme v podobe tróniacej Madony s Ježišom v náručí. Boží Baránok je identifikovaný symbolicky stvárnený Ježiš Kristus (Spasiteľ). Takéto jasné prepojenie znázornené na pečatiach je skôr známe z cudziny. Napríklad francúzske mestá (Narbonne, Réalmont...) používali na lícnej strane pečate zobrazenie tróniacej Panny Márie s Ježišom v náručí a kruhopolisom označujúcim pečať mestskej komunity a na rubovej strane symbol Božieho Baránka s víťaznou vlajkou.⁷⁵ Takéto vysvetlenie však v slovenskej literatúre zatiaľ nebolo formulované.

V doterajšej odbornej literatúre je niekoľko vysvetlení, prečo sa do pečatí mesta dostal symbol Baránka Božieho. Okrem vplyvu križiackej výpravy, sprostredkovaného cez osobu panovníka Ondreja II., alebo vplyvu mincí arpádovských panovníkov Ondreja II., Bela IV. či ďalších kráľov,⁷⁶ tu ostáva tvrdenie o nejasnom pôvode (rovnako ako je to v prípade erbu Trenčína), ktorý by mal mať cirkevný pôvod.⁷⁷ Práve posledná téza i jasne náboženský význam symbolu Božieho Baránka navodzuje hľadanie údajov o motíve v prameňoch cirkevnej proveniencie, vo vizitných protokoloch.

Stredoveké pramene a vizitačné protokoly zachytávajú zasvätenie hlavného farského kostola v týchto variantoch: Kostol Blahoslavenej

⁷⁴ RULÍŠEK, Hynek: *Slovník křesťanské ikonografie. Postavy – atributy – symboly*. 2. vyd. České Budějovice : Karmášek, 2006, heslo Ježíšek (nestránkované).

⁷⁵ Na pečati Béziers sa objavuje i kruhopolis AGNUS DEI QUI TOLLIS PECCATA MUNDI DONA NOBIS PACEM. Prosba o zbavenie hriechov a nádej na mier s prepojením na mestskú kanceláriu jednoznačne odkazuje na prepojenie mestskej komunity, ktorá vystupuje v mene vyššej authority. Pečate s popisom publikované v diele: BEDOS, Brigitte: *Corpus des sceaux français du Moyen Age. Tome premier. Les sceaux des villes*. Paris : Archives Nationales, 1980, s. 120-123 (Béziers – na averze jazdec a na reverze Baránok), s. 158-159 (Carcassonne – na averze je mesto s hradbami a na reverze Baránok), s. 342 (Montdidier), s. 367-372 (Narbonne), s. 429-430 (Réalmont – P. Mária i Baránok sprevádzaný ľaliami a hviezdíčkami), s. 433 (Rieux), s. 443-445 (Rouen – jednostranná pečať s Baránkom, na staršej pečati znázornený Lev, ktorého neskôr nahradil Baránok), s. 502-506 (Toulouse – na averze fasáda kostola a veža hradu a na reverze Baránok).

⁷⁶ LUKÁČ, M. a kol.: Krupina – monografia mesta, 2014, s. 121-122.

⁷⁷ V takomto smere uvažuje prof. PhDr. Jozef Novák, DrSc., ktorému ďakujem za konzultácie. K tomu list prof. Jozefa Nováka zaslaný M. Lukáčovi, datovaný v Bratislave 17. 2. 2005.

Panny Márie (1416,⁷⁸ 1420,⁷⁹ 1526⁸⁰),⁸¹ Kostol Nanebovzatia Panny Márie (1692⁸², 1713⁸³), Kostol Narodenia B. P. Márie so zdôraznenou úctou k Najsvätejšej Trojici (1715⁸⁴), Kostol (Blahoslavenej Panny Márie) Kráľovnej Anjelov 1754⁸⁵ a 1756.⁸⁶ K patrocíniu z roku 1715 sa vracajú mladšie vizitácie (1781⁸⁷, 1828 – 1829⁸⁸) a napokon do súčasnosti platí

⁷⁸ MNL Budapest, OL, DL 43322. V latinskom texte: „...plebani ecclesi(a)e Beat(a)e Marie Virginis de Corpora...“. Listinu z 10. mája 1416 v maďarskom regeste uvádza: MÁLYUSZ, Elemér – BORSA, Iván (eds.): *Zsigmondkori oklevéltár V. (1415 – 1416)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1997, s. 502, č. 1877. V roku 1416 bol zaznamenaný v listinách týkajúcich sa sporu o desiatky medzi mestským farárom a bzovickým prepoštom. Podrobne k tomu: ŽAŽOVÁ, Henrieta: Svätá stolica a premonštráti na Slovensku (Bzovické, šahanské a turčianske prepošstvo). In: DOBROTKOVÁ, Marta – KOHÚTOVÁ, Mária (eds.): *Slovensko a Svätá stolica*. Trnava : Slovenský historický ústav v Ríme a Trnavská univerzita v Trnave, 2008, s. 122–125.

⁷⁹ MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), pracovisko Archív Zvolen (ďalej PA Zvolen), fond Mesto Krupina I. (ďalej f. MK I.) Listiny, listy a príbuzné písomnosti: *Kráľ Zigmund r. 1420 schvaľuje uzmiernenie medzi Jánom, farárom Kostola Panny Márie v Krupine a Pavlom, predstaveným kláštora sv. Štefana na Bzovíku*, ič. 45, sign. IB 3. V latinskom texte: „Plebanus Pa(u)lus Ec(clesia)e Ma(ria)e vi(r)ginis d(e) Korpora...“.

⁸⁰ MV SR, ŠA BB, PA Zvolen, f. MK I. Listiny, listy a príbuzné písomnosti: *Potvrdenie zo 6. júla 1526 o prevzatí predmetov z Kostola Blahoslavenej Panny Márie v Krupine*, ič. 91, sign. IB 49. V latinskom texte: „...de rebus argenteis eccle(siae) portialis Beatae Virginis Marie de Corpora...“.

⁸¹ Informácie o patrocíniách Krupiny pred rokom 1526 načrtol: MEZŐ, András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest : METEM, 2003, s. 434.

⁸² Eötvös Loránd Tudomány Egyetem – Egyetemi Könyvtár (ďalej ELTE EK) Budapest, fond Collectio Hevenessiana (ďalej f. CH), *Visitatio parochorum et parochiarum incltyi comitatus Zoliensis Anno MDCXCII...* (ďalej Vizitácia Zvolen 1692), s. 8–9.

⁸³ Prímási Levéltár Esztergom (Ostrihom), fond Visitatio canonicae (ďalej f. VC), *Visitatio parochorum et parochiarum incltyi comitatus Zoliensis... Anno 1713*, sign. Lib. 15b (ďalej Vizitácia Zvolen 1713), s. 1–2.

⁸⁴ Rímskokatolícka cirkev Farnosť Krupina (ďalej RKC FK) (archív), NYIZSNYANSZKY, Melchior: *Protocolum ecclesiae parochiae Carponensis ab anno d(omi)ni MCCXLIV ad MDCCC*, 1800, s. 509–510, rok 1715.

⁸⁵ RKC FK (archív), *Visitatio Canonica Exempta Parochiae Liberae Regiaq(ve) Civitatis Carponae Archi-Diaconatus Zoliensis, Districtus Inferioris, Anno 1754* (ďalej Vizitácia Krupina 1754). Je to samostatná vizitácia – separát. Ďalší exemplár je v jednom zväzku spolu s viacerými farnosťami aj v PL Esztergom, f. VC, Vizitácia Zvolen 1756 a Krupina 1754. V texte vizitácie sa uvádza: „...Ecclesia est dedicata SS. Trinitati, sub Titulo et Patrocinio Natae Reginae Angelorum...“. Rovnako aj: Archív Rímskokatolícka cirkev Biskupstvo Banská Bystrica (ďalej ARKC BBB), f. Zbierka kanonických vizitácií (ďalej f. ZKV), *Visitatio omnium Ecclesiarum, et Parochiarum Archidiaconatus Zoliensis... Anno Domini MDCCCLVI*, sign. CV 8 (ďalej Vizitácia Zvolen 1756), s. 30.

⁸⁶ PL Esztergom, f. VC, *Visitatio omnium Ecclesiarum et Parochiarum archidiaconatus Zoliensis...anno Domini MDCCCLVI*, sign. Lib. 47 (ďalej Vizitácia Zvolen 1756 a Krupina 1754), s. 383.

⁸⁷ Návrat k forme zápisu dedikácie kostola z roku 1715 v mladšej vizitácii: ARKC BBB, f. ZKV, *Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae L(ibe)rae Regiaq(ve) Cí(vi)tatis Carponensis... Anno 1781*, sign. CV 9, s. 1: „...In Honorem Nativitatis B. V. Mariae dedicata...“.

⁸⁸ ARKC BBB, f. ZKV, *Josephus Belánszky, Divina et Apostolicae sedis gratia episcopus Neosoliensis... 1829 die 6. mensis... Civitatem Carponensem*, sign. CV 40 (ďalej Vizitácia Krupina 1829).

zasvätenie kostola Narodeniu Panny Márie.⁸⁹ Symbol Božieho Baránka zrejme nemožno priamočiaro spájať so zasvätením kostola Najsvätejšej Trojici,⁹⁰ ktoré je doložené iba v 18. storočí. Uvedenie tejto dedikácie sa javí skôr ako zdôraznenie liturgickej funkcie sakrálnej stavby, v ktorej sa počas omši denne slávila pamiatka a úcta k Spasiteľovi a Najsvätejšej Trojici,⁹¹ od ktorých sa odvodzuje autorita (i svätosť) všetkých svätých, vrátane Panny Márie.

Nedávno objavený stredoveký karner v Krupine⁹² z prelomu 13. – 14. storočia neznámeho patrocinia navodzuje myšlienku, či práve jeho zasvätenie nebolo motiváciou na prijatie motívu do pečatného symbolu Krupiny. Vo vizitačných protokoloch zo 17. – 18. storočia sa informácie o stredovekom karneri nezachovali. Jediná stručná zmienka sa nachádza v najmladšej vizitácii z roku 1829, ktorá uvádza dokonca tri kostnice (ossáriá⁹³). Jedna z nich by mohla byť podzemná časť pôvodnej (v tom čase už nejestvujúcej) karnerovej kaplnky.⁹⁴ Zasvätenie ani zariadenie karnera, ktoré by hovorilo o jeho patrocinii, sa nezachovalo. Je však oprávnené uvažovať, že mohlo byť rovnaké, ako v časti karnerových kaplniek na Slovensku, prípadne v blízkosti Krupiny. Najbližší karner zasvätený sv. Michalovi archanjelovi bol v Banskej Štiavnici, podobne južne situovaný od románskej baziliky ako v Krupine. Aj v Banskej Bystrici či Kremnici boli karnery zasvätené tomu istému patrónovi,⁹⁵ podobne aj

⁸⁹ Novšie slovenské katalógy patrociníí uvádzajú iba súčasné zasvätenie, najstaršiu podobu a vývoj nie: HUDÁK, Ján: *Patrocinia na Slovensku*. Bratislava : Umenovedný ústav SAV, 1984, s. 208, 391; JUDÁK, Viliam – POLÁČIK, Štefan: *Katalóg patrociníí na Slovensku*. Bratislava : Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2008, s. 102, 308.

⁹⁰ RKC FK (archív), Vizitácia Krupina 1754.

⁹¹ ADAM, Adolf: *Liturgický rok*. Praha : Vyšehrad, 1994, s. 161.

⁹² LUKÁČ, M. a kol.: *Krupina monografia mesta*, s. 199-200; LUKÁČ, M.: K problematike patrociníí, s. 59-63, 68-70.

⁹³ Podľa slovníka RÁCZ, Imre: *Glossarium. Latin-magyar szójegyzék a canonica visitatio és a régi latin nyelvű okmányok fordításához*. Miskolc : Borsod-Abaúj-Zemplény Megyei Levéltár, 1998, s. 43, môže byť ossárium aj kaplnka (karnerová kaplnka): csont-ház, kápolna, ahová az emberi csontokat gyűjtötték, (ossuárium). Pre karner (karnerovú kaplnku) autor nepozná zvláštny pojem (slovo) iba slovo ossarium.

⁹⁴ ARKC BBB, f. ZKV, Vizitácia Krupina 1829, Pars I.mo § I. V tejto kapitole uvedené: „*Illut olim, dum cadavera adhuc in Ecclesiae adjacente caemeterio humatentur, tria hic essent ossaria...*“

⁹⁵ Svätomichalské patrocinium mali či majú tieto stavby: karner v Banskej Bystrici, karner v Banskej Štiavnici, karner v Kremnici (neskôr sv. Ondrej), kaplnka v Malých Kosihách, kostol (?) v Michalovciach. VANČO, Martin: *Stredoveké rotundy na Slovensku*. Bratislava : Chronos, 2000, s. 97-99, 120-122, 130-131, 132-133. Karner sv. Michala bol aj v Trenčíne a pravdepodobne aj v Trnave a v Košiciach, čo uvádza v práci POMFYOVÁ, Bibiana a kol.: *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry. 1. zväzok*. Bratislava : FO ART, s.r.o. v spolupráci s Ústavom dejín umenia SAV, 2015, s. 179, 240.

v rakúskych krajinách, v Korutánsku a v Nemecku,⁹⁶ kde nachádzame karnerové kaplnky rovnakého štvorcového pôdorysu ako v Krupine.⁹⁷ Symbolom Michala archanjela sú však váhy, pričom najčastejšie sa zobrazoval ako anjel s váhami a mečom. Podľa známych informácií o viere stredovekého človeka mal pomáhať Spasiteľ'ovi vážiť duše, pričom jedny mali ísť priamo do Neba (k Spasiteľ'ovi), ďalšie do očistca a ostatné do pekla. Prípadný vplyv na prevzatie symbolu Baránka do erbu mesta je málo pravdepodobný. Výnimočne sa tiež vyskytuje zasvätenie karnerov sv. Jánovi Krstiteľ'ovi, ktorého atribútom je práve Boží Baránok. Toto priame spojenie s vyobrazením najstaršieho známeho symbolu na krupinských pečatiach by bolo ľahko vysvetliteľné. Situáciu komplikuje fakt, že karnerová kaplnka je vedľajšia sakrálna (menej významná) stavba. Mohlo by jestvovať prepojenie medzi patrónom a jeho atribútom s erbom mesta? Ak by sme však uvažovali nad tým, aká bola paradigma stredovekej spoločnosti, ktorá pozemský život považovala za dočasný, pričom očakávala oveľa dôležitejší – večný život a prijatie Spasiteľ'om, potom by táto úvaha mohla byť reálna, no vo vzťahu k patrónovi hlavného farského kostola, nie karnerovej kaplnky. Navyše, Boží Baránok bol univerzálny symbol stredovekej spoločnosti. Je reprezentantom (atribútom) Božej Matky, patrónky hlavného farského kostola. Je tiež reprezentantom kráľovskej moci, s ktorou sa každodenne stretávali krupinskí mešťania na minciach uhorských panovníkov, ktorí predstavovali najvyššiu svetskú vrchnosť kráľovského mesta Krupina. A, samozrejme, je aj najvyšším možným ochrancom mesta. Kristus bol vnímaný ako kráľ kráľov, ktorý bol mocnejší ako pozemskí kráľi. Tí svoju autoritu odvodzovali od autority Božej. Písomné dovolávanie sa Božej autority nachádzame i v privilegiálnej listine Bela IV. z 15. decembra 1244, ktorá privileguje krupinských mešťanov a stavia ich na roveň (a v niektorých konkrétnych bodoch privilegia ešte nad úroveň) ostatných kráľovských hostí Uhorska. Text listiny v intitulácii sa začína: „*Bela Dei gratia Hungariae...rex*“ (Belo, z Božej milosti kráľ Uhorska...). Text listiny v adrese pokračuje: „...*universis Chri/sti/ fidelibus*...”

⁹⁶ SLIVKA, Michal: *Pohľady do stredovekých dejín Slovenska (Res intrinsecus lectae)*. Martin : Matica slovenská, 2013, s. 110; ZILKENS, Stephen: *Karner-Kapellen in Deutschland*. Köln : Abt. Architektur des Kunsthistorischen Instituts der Universität zu Köln, 1983, s. 109.

⁹⁷ Oba karnery (Pulst a Unserfrau) z Rakúska sú na južnej strane od kostola, podoba ako karner v Krupine (je juhozápadne) a karner v Unserfrau bol pravdepodobne zasvätený archanjelovi Michalovi. K tomu s podrobným popisom karnerov: WESTERHOFF, Wolfgang: *Karner in Österreich und Südtirol*. St. Pölten; Wien : Verlag Niederösterreichisches Pressehaus, 1989, s. 85 (románsky karner v Pulste s neznámym patrónom), s. 86-87 (Unserfrau v Dolnom Rakúsku), s. 91-132 (viaceré gotické karnery).

(...všetkých v Krista veriacich...⁹⁸). Bola to však ustálená formula používaná v textoch kráľovských listín. Preto je možné uvažovať iba v tom smere, že táto listina dokladá širší kultúrny a náboženský kontext, v ktorom žili nielen panovník, ale aj mešťania. V prípade, že sa členovia mestskej rady spolu s mestským farárom (ktorý v počiatočných zrejme vykonával aj funkciu notára) rozhodovali, aký symbol ich bude reprezentovať na autenticknej pečati mesta, tieto súvislosti zrejme dotvárali iba celý kontext vnímania a preberania náboženskej symboliky, ktoré spoločne mohli byť dôležitým zdrojom motivácie výberu symbolu Baránka. Prepojenie mestského svätého patróna a právneho systému, v rámci ktorého sa považoval svätec za patróna a ochrancu proti zlu i za ochrancu práv a privilégií mešťanov, podobne ako sa snažili prezentovať svoju funkciu ochrancov práva a dobra reprezentanti mestského zriadenia v mestách, je doložené aj v západnej Európe. Podoba tohto svätca bola potom členmi mestskej komunity realizovaná v rámci umeleckých diel, sôch, oltárov, ale aj pečatí, ktoré boli súčasťou listín.⁹⁹

V tejto súvislosti možno uvažovať aj o ďalšej motivácii, prečo si mešťania Krupiny zvolili symbol Baránka ako reprezentanta ich právomocí a potvrdenia písomností mesta. Boží Baránok je tradične považovaný za symbol nebeského Jeruzalema, s ktorým je spojený v Zjavení sv. Jána Evanjelistu. Išlo o obraz Jeruzalema ako dokonalého mesta, ktorého ideál bol propagovaný a vnímaný aj stredovekou spoločnosťou s odvolaním sa na Evanjelium sv. Jána a dielo svätého Augustína (*De Civitate Dei*).¹⁰⁰ Priamo v Evanjeliu sa spája sedem pečatí s Baránkom a posolstvom spásy (a zrejme) aj dokonalej Božej spravodlivosti pre kresťanov.¹⁰¹ V tomto (evanjeliom) zmysle a kontexte mohol byť vnímaný aj komunitou

⁹⁸ Naposledy preklad publikoval Imrich Nagy: BEL, Matej: *Zvolenská stolica*. Ed. Imrich Nagy a Martin Turóci. Čadca – Banská Bystrica : Kysucké múzeum v Čadci, Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici, 2017, s. 375.

⁹⁹ BECKER, Hans-Jürgen: Stadtpatrone und städtische Freiheit. Eine rechtsgeschichtliche Betrachtung des Kölner Dombildes. In: *Beiträge zur Rechtsgeschichte. Gedächtnisschrift für Hermann Conrad*. Hrsg. von Gerd Kleinheyer – Paul Mikat. Paderborn – München – Wien – Zürich : Ferdinand Schöningh, 1979, s. 23-45.

¹⁰⁰ Napríklad Baránok na trevírskom trhovom kríži. Na pečati stojí Ježiš Kristus uprostred hradieb s vežami, symbolizujúcimi „svätý“ Trevír, pričom Kristus odovzdáva kľúč sv. Petrovi. Adjektívum svätý je spájané aj s ďalšími mestami. Vypovedá o tom aj pečať „svätého“ mesta Kolín: SANCTA COLONIA DEI GRATIA ROMANAE ECCLESIAE FIDELIS FILIA. Obe mestá, podobne ako iné, boli chápané ako pozemský obraz svojho dokonalého predobrazu – nebeského Jeruzalema, prípadne boli pripodobňované k ďalšiemu „svätému“ mestu Rím. Vplyv na takéto chápanie mestskej komunity malo zrejme dielo Aurelia Augustina *De civitate Dei* (O Božom meste). Podrobnejšie sa tejto problematike venoval KREJČÍK, T.: Pečeť v kultúre stredoveku, s. 190-193.

¹⁰¹ GIESEN, Heinz: *Kniha zjavení apoštola Jana. Malý stuttgartský komentář. Nový zákon 18*. Praha : Karmelitánské nakladatelství Kostelní vydří, 1999, s. 52-71, najmä s. 61.

mešťanov Krupiny, s čím zaiste súviseli viaceré bratstvá či oltáre Božieho tela v mestách na Slovensku.

Prípadné prepojenie kultu a symbolu Božieho Baránka s prikostolnou kaplnkou neznámeho patrocínia by bolo nateraz neodôvodnené, pretože kaplnka vznikla až v 15. storočí, pričom Baránok na pečatiach je doložený najmenej o storočie skôr.¹⁰² Ak pripustíme existenciu kultu sv. Jána Krstiteľa, či bratstva Božieho tela¹⁰³ v Krupine, ako to bolo v iných mestách na Slovensku, bol (mohol byť) zrejme starší ako kaplnka a kreovaný ešte pred prijatím pečatného symbolu. V prípade, ak by aj neboli kult alebo bratstvo funkčné v takej podobe, ako je uvedené vyššie, symbolické prepojenie Baránka Božieho s komunitou mešťanov je zjavné najmä podľa toho, že sa s ním stotožnili mešťania a rozhodli sa ho použiť na pečatnom symbole.¹⁰⁴

Vyššie uvedené pramene odкрývajú ďalšiu súvislosť, ktorá odkazuje na silný vplyv banských miest – a hlavne Banskej Štiavnice – na ich bezprostredné okolie. V prípade Krupiny to bolo najmä stredoveké zariadenie kostola, no i samotné mariánske zasvätenie, čo bolo zdokumentované už skôr¹⁰⁵ (a podobne riešené v staršej štúdii autora).¹⁰⁶ I v stredovekom zobrazení Božieho Baránka na pečatiach s mesiacom a slnkom (či hviezdou?) je možné nájsť odkaz na univerzálnu – a prípadne aj – banícku symboliku. Panna Mária je známou baníckou patrónkou a symbolizovalo ju striebro a mesiac,¹⁰⁷ kým Krista symbolizovalo zlato a slnko.¹⁰⁸ Podobne ako v Krupine, i v prípade Trenčína či Trnavy možno uvažovať, že v ich pečatiach, ako symbole samosprávnej moci, prevládol symbol kráľa nebeského kráľovstva (nebeského Jeruzalema) – Ježiša Krista (v Trnave priamo ako hlava Krista a v Trenčíne symbolicky ako Boží Baránok), od autority ktorého bola odvodená autorita uhorských kráľov a podobne aj svetských autorít (richtárov a členov samosprávnych orgánov) týchto kráľovských miest.

¹⁰² K problematike erbu porovnaj najnovšie: LUKÁČ, M. a kol.: Krupina – monografia mesta, s. 122-123.

¹⁰³ V meste Krupina, podobne ako v iných stredovekých mestách, mohlo fungovať bratstvo Božieho tela, ktoré ale v Krupine nie je doložené. Za upozornenie na možnosť spojenia Božieho Baránka v pečatnom symbole Krupiny s bratstvom Božieho tela ďakujem prof. PhDr. Vladimírovi Rábikovi, PhD. Osobná konzultácia v Krupine 10. 9. 2020.

¹⁰⁴ O možnom vplyve kultu v meste Trenčín uvažuje a o existencii bratstva Božieho tela sa zmieňuje FOJTÍK, J.: Mestské a obecné pečate Trenčianskej župy, s. 71-72.

¹⁰⁵ LUKÁČ, M.: Kontakty Krupiny a Banskej Štiavnice, s. 119-142.

¹⁰⁶ LUKÁČ, M.: K problematike patrocíní, s. 60-63.

¹⁰⁷ ZEJDA, Radovan: Význam patrocíní pro datování starých hornických prací. In: *Naším krajem: vlastivědné čtení o jihozápadní Moravě*. č. 4, 1991, s. 18-19.

¹⁰⁸ ZUBKO, Peter: Patrocínia v baníckych oblastiach Abova, Šariša a Zemplína. In: DENKOVÁ, Zuzana – KAMENICKÝ, Miroslav (eds.): *Vivat akadémia. Banícke symboly, história a ikonografia. Zborník z konferencie konanej pri príležitosti 250. storočia zloženia Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici*. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2013, s. 24, 25, 30.

Záver

Podľa nepriamych dokladov je možné uvažovať, že pečať so symbolom Božieho Baránka mesto Krupina používalo najneskôr koncom 13. storočia, pričom nemožno vylúčiť, že kvôli obchodným právam mešťanov a nevyhnutnosti použiť dôkaz o príslušnosti k slobodnej komunite oprávnenej využívať kráľovské mýta bez cla, nejakú (dnes neznámu) pečať používali i skôr. Najstaršia pečať dokumentovaná na niekoľkých listinách zo 14. – 16. storočia bola vyhotovená zrejme koncom 13. storočia a neskôr od 15. storočia bola paralelne používaná s menšou pečaťou. Pečatný symbol Baránka na starších pečatiach sa stal vzorom pre neskorší erb, ktorý je dokumentovaný na privilegiálnej listine Mateja II. z roku 1609, pričom informácia o mladšom erbe „vernosti a stálosti“, mestu údajne udelenom Žigmundom Luxemburským, nebola potvrdená; išlo o chybnú interpretáciu pôvodného prameňa.

Problematika patrocínií skúmaných cirkevných stavieb i vo vzťahu k mestskej pečati a erbu mesta ukazuje zložitejšie súvislosti, ktoré je nevyhnutné pri určení ich motivácie skúmať. Nemožno hovoriť iba o vplyve patrocínia farského kostola ako cirkevného symbolu na pečatné symboly, pretože náboženské symboly mali v stredovekej spoločnosti hlbší význam, než im pripisujeme dnes. Symbol Baránka používali nielen cirkevní, ale i svetskí predstavitelia, pričom tvoril bežnú súčasť arpádovských denárov od 13. storočia. Je tiež otázne, či pečatné symboly odkazovali výlučne na patróna hlavného farského kostola. Je rovnako možné predpokladať viacero zdrojov, hoci aj z náboženskej sféry prameniari pečatný symbol, pretože fungovali ako široko uplatniteľné a funkčné symboly (Boží Baránok a Blahoslavená Panna Mária). Baránok Boží fakticky prepájal svetskú i duchovnú oblasť, pričom je potrebné zdôrazniť, že obe sa vzájomne ovplyvňovali a prepájali. V duchovnej rovine to bola náboženská symbolika Panny Márie ako matky Ježiša Krista, ako ochrankyne dieťaťa – neskoršieho Spasiteľa, Baránka Božieho. Svetský rozmer možno rozpoznať v zmysle vnímania Baránka Božieho – Ježiša Krista ako základu a centra dokonalého mesta, svätého mesta a mesta dokonalej Božej spravodlivosti – nebeského Jeruzalema, ktorý bol ideálnym predobrazom pozemského mesta, teda aj pozemskej kresťanskej komunity mešťanov Krupiny. Panna Mária i Baránok Boží boli ochrancami mešťanov i mesta. Na prepojenie svetskej i duchovnej sféry by poukazovalo i predpokladané Bratstvo Božieho tela, známe z blízkej Banskej Štiavnice, ale aj z Trenčína. Baránok i zobrazením na pečati zároveň symbolizuje legitimitu kresťanskej komunity mešťanov, pretože je ohlasovateľ a potvrdzovateľ spásy, spravodlivosti a pravdy. Pečať mala totiž hlavnú funkciu potvrdzovať pravosť listiny a reprezentovala legitimitu a spravodlivosť jej vydavateľov. Symbolicky tak prepája

mešťanov s panovníkom, ktorý im odovzdal privilégia a ktorý svoju legitimitu odvodzoval od autority Božej (v tomto zmysle od autority Krista Spasiteľa). Od tejto autority bola koniec koncov odvodzovaná i autorita Panny Márie a ostatných svätých. Tým komunita mešťanov prezentovala svoju pozíciu v presadzovaní spravodlivosti a podiel na kresťanskom spoločenstve pozemského Uhorského kráľovstva, ktorý mal svoj predobraz v ideálnom kráľovstve nebeskom. V podobnom duchu možno uvažovať i v prípade pečatných symbolov a miest Trenčína a Trnavy.

Obrazová príloha

Obr. 1. Torzo pečate A zachovanej na listine z roku 1316.

Zdroj: MNL OL DL 1865, foto: Magyar Nemzeti Levéltár Budapest.

Obr. 2. Pečať A zachovaná na listine z roku 1437.

Zdroj: MV SR ŠA Bytča, pracovisko Archív Martin, foto: Archív mesta Martin, sign. K-1, obal č. 1, No 5, foto: Jozef Pokorný.

**“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters
and grievous injuries...”**

**Misunderstandings between István II. Koháry, General-Captain of
Fiľakovo and the Nobility (1667–1682)**

ZOLTÁN IGOR KOMJÁTI

Private researcher, Abasár, Hungary

Abstract: In the 17th century Fiľakovo was not only the base for the royal garrison, but at the same time the fort was the seat of three counties: Novohrad, Pest-Pilis-Solt and Heves and Külső-Szolnok earlier fleeing before the Ottomans. By the common sense and the practical reason, we could believe that the dependency on each other, the mutual national interest and the patriotic solidarity would bring about co-operation between the border soldiers and the nobility. The stark reality was, however, that they could not agree: mutual accusations, disagreements, atrocities, severe debates — occasionally with the intention to kill — characterised the relationship of the Fiľakovo troops and the nobility residing or temporarily staying in the border castle. The main problem was the lack of supplies for the army. As the border soldiers did not receive their dues, they procured food and goods needed for their living and clothing from the nearby settlements in the county, which was ever so often violent. The county nobility was deeply harmed by the attacks of the soldiers that not only hindered their living, but they saw it as the derogation of their ancient noble rights and their sanctity, which they could not tolerate. As a result the nobility had to limit the privileges of the Fiľakovo border soldiers that the other party could not stand, either. The war between the two social strata both regarding themselves privileged precipitated in legal debates: who is to accuse and punish the guilty and captured border soldiers? who has the right to call to account and punish the guilty captured soldiers? whose jurisdiction is stronger and in what case? Heves and Külső-Szolnok County sent their representatives either together with other counties or on its own to Pál Esterházy, Ferenc Nádasdy, then from 1670 to Ádám Forgách, Chief Judge of Hungary, but they could have even presented their grievances to the Emperor. The other frontline of the confrontation between the two parties manifested in the use of violence. People were treated roughly by the soldiers due to the mutual conflict, but the village inhabitants instigated by the County Magistrate did not hold themselves back when capturing a soldier. This way, there were often human casualties. When a person of noble origin committed an atrocity, no matter how significant it was he was treated carefully and judgement was very slow. This is shown in the study through the case of Menyhért Ebeczky, the Deputy-Lord-Lieutenant of Novohrad County and Noble Judge of Heves and Külső-Szolnok County from 1678.

Keywords: István II. Koháry, Fiľakovo castle, Ottoman-Hungarian conflict, border defence.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2022.25.01.33-66>

In the second half of the 17th century, it was still challengeable for the Hungarian Kingdom to chase out the Ottoman troops from the Occupied Territories. The Hungarian noblemen insisted on it, especially those of them, who owned demesnes in that area, and they wanted to mobilize every purpose for regaining these estates needed their subsistence. But lack of enough economic and military power, and without will and permission of the Habsburg Sovereigns, the noblemen did not initialize nothing, and they had to endure seeing impotently and unwillingly their demesnes as used and possessed by the Ottomans.

Particularly hard was the situation of those noblemen who were chased away from their home by the Ottoman invasion. Large number of noblemen moved to the Hungarian fortresses for protection, but from the places, too, which were situated between the Ottoman and the Hungarian border defence systems. They thought that if it is no longer possible to own their demesnes and values, they conserved themselves at least, unless they regain them again. (Noticed that the complete submission to the Turks not necessarily means the sure destruction, as the Ottoman Empire had the same interest in keeping productivity all over the territories occupied.) Thus, a certain part of the Hungarian noblemen wandered to the safety of the fortresses, and endeavoured to adapt themselves and settle down on the new places, entering into a special “alliance” with the border soldiers, asking for their help in regaining or collecting the taxes from their condominium [=common possession] estates.

Several noblemen also moved to Fil'akovo border castle, amongst the local estate-owners led by István II. Koháry. In course of the 17th century, three counties were settled in Fil'akovo: Novohrad, Pest-Pilis-Solt and Heves and Külső-Szolnok. This meant that the Magistrate of the three counties lived in the town and they were directed and ruled from there. Thus, Fil'akovo was not only a royal fortress, but even a regional centre of safeguarding of the noble interests and protection of their liberty and privileges.

By reason of the sober human mind and the rationality, we shall think that the dependency of each other, the common national interest, and the patriotic solidarity made a co-operation between the border soldiers and the noblemen. But we have to see that they did not reconcile their common interests: mutual repeated accusations, disagreements, atrocities (might as well with attempting a murder) characterized the border soldiers' and the in-land or moved-in noblemen's connection. There was no occasional remedy for them, either, that the noblemen sometimes “hired” the soldiers to recover the debts, taxes and other natural remunerations from their serfs.

In this study, I examine the causes of the disagreements happened in the time of General-Captaincy of István II. Koháry (1667–1682): what were the grounds of them? why did the argues deteriorate?; shall had been

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

any compromises which made the border soldiers and noblemen satisfied?; and what was the solution of the problems at all? These are the questions what I want to answer.

I. The complaints of the border soldiers

The changes in the foreign policy of the Hungarian Kingdom in the second half of the 17th century, especially those articles of the Treaty of Vasvár which banned making forays and taking any territories, carried very heavy and existential aftermath for the condition of the border soldiers. The Imperial authorities were not able to supply them in the proper manner, nor in money, nor in nutrition, nor in industrial goods. This did not mean that the authorities would not want to pay them, but there were often delays in the delivering. But it could even take years between two supplies, and that fact obviously endangered the border soldiers' endure. The non-payment made difficulties, as only few fortresses had such a plenty reserve from which the garrison could be fed (the storehouses were only “discovered” and used at a wide range in Western Europe at the end of the 17th century).

The sum of the pay were 4 Hungarian forints for each private cavalryman, 2 forints and 30 denars for each private infantryman¹, what should be taken monthly, in principle. But this pay should not cover the costs of living of an infantryman and his family at all, and not even for obtaining their armament (since he was to supposed to buy, repair and take care of them). Though a cavalryman got higher pay than an infantryman, it was hardly enough for him to living off because of buying the harnesses, mainly if his money was delayed. The Hungarian Chamber was trying to find a solution by supplementing the pay with clothing goods or agricultural crops. The clothing goods were charged at higher value than the pay should have been itself (the Chamber gained profit in that way). The grain crops divided among the border soldiers were coming from the so-called “grain tax” of the serfs (they had to give 15 per cent of their annual yield)². Taken into consideration the level and achievement of the contemporary harvest efficiency, however, this quantity was not constant in every year and depended on the weather condition. So it was impossible to pre-calculate it.³

After all, the border soldiers purchased all essential nutrition need for living on his own money. If the border soldiers did not get their pay,

¹ Magyar Nemzeti Levéltár–Országos Levéltár (hereinafter: MNL-OL) C 1293rd roll № 15317, (Štátný archív v Banskej Bystrici (hereinafter: ŠABB), Rodový archív Coburg-Koháry, Pars V.), the list of the pay for the Hungarian soldiers in Filákovo Fortress in the 1670s.

² PERJÉŠ, Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest: OSIRIS Kiadó, 2002. s. 31.

³ In the same place. s. 70.

they easily got into trouble, mainly if they must have to keep their families. Telling the truth, the county magistrates ordered certain villages to give further food and oat for the soldiers' supply (over the "grain tax"), but that was even very hard to transport there or insufficient for them. So the border soldiers were often starving. "... *We, Valiant Soldiers, have got only shabby clothes, and almost starve to death, and only God can know and see our poverty and dire need...*" — complained about their fate the border soldiers of Fil'akovo border castle on 18th of January, 1669.⁴ Several times occurred that the border soldiers under the pretext of making forays against the Ottomans, pre-planning and systematically, pillaged the settlements, both next to the border castle and in the Great Plain region.⁵

Now I will examine the complaints of the border soldiers one by one.

A. The bad faith possession of the service lands by the noblemen. The military persons got lands of service in certain border castles, if soils fit to cultivation belonging to it. Fortress of Fil'akovo had got lands of service, which were divided amongst the soldiers in order to produce agricultural goods and provide themselves. But bearing arms and the settled way of living needed for tillage were difficult to combine with each other, moreover, the border soldiers of Fil'akovo more and more diminished, and the noblemen gained such lands which their possessors had died by chance.⁶ We can read these phrases as an evidence in one of István Koháry's letter to Pál Esterházy: "... *In the territory of Fil'akovo, in the better and old days, when the Valiant Soldiers were at full strength, definite sized lands and meadows had been divided amongst both the soldiers and the officers. But some of them had not got used to or had not being taught to plough, and often had let their arable-lands and meadows by lease to the inland noblemen for some wheat and for giving some gifts. After a certain time, several lessors passed away and their vacancy was not filled in, so the noblemen occupied these service-lands and they have used and owned them on different pretexts up to now...*"⁷

The noblemen laid their hands on the officers' service-lands, too. In the just mentioned letter of complaint, István Koháry submitted the fact to the Palatine that nor Deputy-Captain Sámuel Bellovics, nor János Oláh

⁴ MNL OL P 125, 4716th roll № 5292, (Eszterházy Pál nádor iratai), letter of complaint of the border soldiers of Fil'akovo to Pál Esterházy (Fil'akovo, 18th of January, 1669).

⁵ KOMJÁTI, Zoltán Igor: *Egyetértésben a közös érdekért. A füleki végvár működtetése Koháry István főkapitányságának idején (1667–1682)*. Dunaszerdahely: Vámbéry Polgári Társulás (Lilium Aurum Kiadó), 2015. s. 229.

⁶ MNL OL P 125, 4706th roll, № 2791, (Eszterházy Pál nádor iratai), István Koháry's letter to Pál Esterházy (Fil'akovo, 4th of October, 1680).

⁷ MNL OL P 2257, 667th unit, 7th item, A, fol. 33–34, (Koháry István (1649–1731) levelezése), István Koháry's letter of complaint to Pál Esterházy (without any date, but on evidence of its content, it was originated in August, 1682).

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

cavalry lieutenant would not use their property because the families of their predecessors occupied, and maintained and owned them as alienated properties.⁸ Investigating another source, we can find the same facts: “...Some of the noblemen deliberately occupy the common lands belonging to Fil’akovo, and also expropriate those arable lands assigned to the Valiant Soldiers...”⁹ Deputy-Captain Sámuel Bellovics informed Koháry about John Oláh’s service-land in his letter dated from 23rd of March, 1681: “...János Oláh is complaining that the arable land assigned to him after the duty of lieutenancy has also been sold and already been dunged...”¹⁰ Pál Esterházy — taking into consideration the request of the General-Captain of Fil’akovo — bade the following order against the abuses of the noblemen: “...Your Lordship will act the adequate instructions by course of the law, because there are concrete mandates about them, so Your Lordship can do the best in the situations without my consent...”¹¹ So István Koháry was entitled to make decisions about the eviction.

B. Complaints in connection with the profit of the wine-licence of the border soldiers. The wine-licence (*ius educillæ*) also belonged to the supply of the border soldiers. When Ferenc Wesselényi was holding the post of the General-Captain, he had rented the wine-licence beginning regularly after Saint Michael’s Day for 100 Forints to the border soldiers and the noblemen. This agreement lasted until 1657, when István I. Koháry (1616–1664) bought the Demesne of Fil’akovo from Wesselényi, and retained himself the revenues of the wine-licence.¹²

When the General-Captain died in the summer of 1664, the noblemen and the border soldiers (taking advantage of the incapacity of the widow and the orphans being at school) brought up their previous wine-licence, about what the widow complained to the Palatine.¹³

When István Koháry took up his post of general-captaincy in July of 1667, restored the routine of his father, which caused tremendous antip-

⁸ In the same place

⁹ MNL-OL P 125, 4706th roll № 2780, (Eszterházy Pál nádor iratai), István Koháry’s letter to Pál Esterházy (Fil’akovo, 14th of March, 1680).

¹⁰ MNL OL C 1058th roll, № 730, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars I.), Sámuel Bellovics’s letter to István Koháry (Fil’akovo, 23rd of March, 1681).

¹¹ MNL OL P 2257, 667th unit, 7th item, B, fol. 125–126, (Koháry István (1649–1731) levelezése), Pál Esterházy’s letter to István Koháry (Šintava, 17th of August, 1682).

¹² MNL OL C 1064th roll № 5661, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars V.), István Zichy’s letter to Tamáss Baranyay (Bratislava, 15th of September, 1667).

¹³ MNL OL C 1275th roll № 12383, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars V.), Ferenc Wesselényi’s letter to Judit Balassa (Murán, 2nd of September, 1666); MNL OL C 1288th roll № 14542, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars V.), Judit Balassa’s complaints about the undue claims committed against her revenues between 1664 and 1667; MNL OL C 1294th roll № 15421, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars V.), Judit Balassa’s letter to Ferenc Wesselényi (Čabrad’, 16th of December, 1665).

athy among the border soldiers and the noblemen. By the coming of the vintage, the indignant noblemen sent a delegation to Ferenc Nádasdy Chief Judge (*iudex Curiae Regiae*), and they gave their letter of complaint to him. In the letter they expressed their enormous displeasure and applied for Leopold I. for the arranging of their affair. Nádasdy demonstrated the situation in a way, that the lease had really been existed, which was now annihilated by István Koháry after the death of the Palatine, and threatened the noblemen and the border soldiers with plucking of the trade-plates and smashing of the casks, if they would break his order and commence the wine-selling. The harmed persons stressed their encroachment upon their rights, and decided to defend themselves in all manner of ways, and if the privileges would not be restored, then “...*clash of arms and blood flowing would ensue...*”, and István Koháry would be blamed for the escalation. Nádasdy resigned the final arranging of the very prickly affair to the Sovereign.¹⁴

Koháry wrote to Tamás Baranyay, living in Trnava, about the delegation of the noblemen sent to the Chief Judge. The foster-father perceived the barely 18-years-old General-Captain's worry, so wrote back to him reassuring pieces of advice. He elucidated that Koháry could not bother from anything, because the noblemen had sent the delegation and handed the letter of complaint over Nádasdy concerning the wine-licence in vain, as they had nothing to do with it, as the Fil'akovo Demesne has been possessed by the Koháry Family together with the wine-licence. The Palatine's formerly lease was not a bit of use, because it has been ceased in 1657, when a new owner had come. In Baranyay's opinion, the noblemen fabricate the affair from envy. What concerns the grumbling of the border soldiers, it would not go beyond the Chief Judge's cognizance at all, and obviously would forward the affair for arranging to Annibale Gonzaga, President of the Aulic War Council, or General Louis de Souches, Substitute General-Captain of the General-Captaincy of the Mining Towns.

Baranyay wrote three pieces of advice to Koháry. Firstly, he suggested him that he would request a licence for taking evidences (*compulsoria mandatum*), and then each of noblemen and border soldiers would be called in evidence, who were eyewitnesses or earwitnesses, that

¹⁴ MNL OL C 1057th roll № 634, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars I.), Ferenc Nádasdy's letter to Sovereign Leopold I. (Čachtice, 5th of October, 1667). — About the determination of the noblemen: „...*sub tympano per plateas eiusdem loci facta publicatione dictum Educillum eidem ordini militari et nobilitati intendixisse sub pœna dissectionis et disruptionis vasorum vini, ipsam aulem Nobilitatem et ordinem militarem Juribus suis in hærendo præmissa protestatione Jus suum cum inculpata Tutela defensuros se declarasse, unde si qui tumultus et armorum strepitus, sanguisque effusio contingerit, non sibi, sed Capitaneo adscribendum. Quam protestationem suam coram me iterando, litteras quoque Testimoniales postularunt...*”

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

Koháry and his servants received death threat from some people. The noblemen were to be sworn in, and the border soldiers also were to be concussed into testifying, even by means of the authority of general-captaincy. The refuse of the testifying was not to be allowed anyone — emphasized Baranyay. The second advice from Baranyay was that the General-Captain would request audience from Nádasdy and would represent that the Fil'akovo Demesne was possessed by the Koháry Family since 1657, and neither the noblemen nor the border soldiers laid claim to the wine-licence until his father's death, and only after come up with their ignored privilege, causing losses for either the widow or the orphans. The wining-licence was integral part of the family demesne, and its dispossession might sorely dwindle the revenues of the family. Finally, Baranyay suggested Koháry to visit György Szelepcsényi, Archbishop of Esztergom, and would ask him to intervene on behalf of him, and then the high priest would argue the Chief Judge into communicating with Annibale Gonzaga about the facts concerned with the grumbling of the border soldiers.¹⁵

Sovereign Leopold I. assigned the decisional authority to the Aulic War Council. That supreme military office did not want to involve into the affair, so General Louis de Souches commissioned Commander of the General-Captaincy of the Mining Towns was directed to arrange the affair from the military part, while the noblemen's mollifying was devolved on the Hungarian Court Chancellery using the valid laws, but always keeping in mind the main principle: abstaining from the dispute and riots in a border castle.¹⁶

Hereinafter, Koháry gave share the border soldiers of Fil'akovo from the profit of the inn-keeping, but the noblemen did not put up with the profits coming from the wine-selling and were trying to usurp that for a long time, so the military officers were compelled to assemble a meeting, as the General-Captain wrote to Pál Esterházy: “...the college of the border soldiers and their superiors have assembled together for constituting the regulations of the wine-licence of the Saint Michael Day's inn-keeping, and have found that the noblemen, by the name of the border soldiers, have usurped it to themselves, leaving their privilege out of account, and have caused losses for the border soldiers' income as the profit coming from the

¹⁵ MNL OL C 771st roll № 1430, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars IV.), Tamás Baranyay's letter to István Koháry (Trnava, 5th of October, 1667).

¹⁶ MNL OL A 14, 15298th roll, № 312, (Insinuata Consilii Bellici), mandate of the Aulic War Council (Vienna, 18th of October, 1667): „...*Consilium Aulæ Bellicum Cæsareum non intermisit, quoad militarem jurisdictionem, Domino Comiti de Souches, juxta petitionem Domini Comitis de Nádasd curam statuendi remedii imponere Eique Inclytæ Cancellariæ Hungaricæ simul intimandum duxit, quatenus etiam pro suæ parte Nobilitati omnes violentos actus inhibere, eamque ad ordinariam Juris viam remittere velit...*”

*inn-keeping was acquired by the civil persons...*¹⁷ But the noblemen were not only discontented with the acquiring of the profit, but also they elected the members of the supervisory board of the inn-keeping (in Hungarian: *borbírák*) from themselves. Koháry wrote about that: “...I cannot know of what kind of pretext and reason, but the noblemen neglected my disposal, and have constituted a supervisory board on their own, and neglecting the border soldiers’ analogous college, began to sell their wine...for example, Ferenc Barátnaky, Noble Judge [=szolgabíró or iudex nobilium] of Novohrad County, have displayed his trade-sign and have begun to sell his wine, about which I have been informed by the supervisory board of the border soldiers. I have messaged to him four times that he would remove that trade-sign and quit the own inn-keeping, otherwise he would be self-harming. Barátnaky categorically responded that he would not remove the trade-sign at all and continue the inn-keeping, and his companion, István Bertóthy did the same. So I have been compelled to order their casks’ confiscation and plucking their trade-signs...”¹⁸

István Koháry did not want to be totally averse from permitting of the noblemen’s wine-licence, as he formerly consented to it, but, in a consequence of the noblemen’s abusing, the border soldiers were irreversibly damaged („...quod alicui conceditur, id in ejus dispendium non est retorquendum...”). Koháry’s strict countenance touched only those practices of the wine-license, in which the border soldiers’ profit was menaced and the noblemen’s selfish interest was simply kept in mind. But if the noblemen tend to co-operate with the border soldiers, they might deal in own wine, moreover, they might just partake of the profit of the military inn-keeping. It is lightened from a letter of István Koháry to Pál Esterházy that he manifestly acquainted the noblemen that Fil’akovo was a border castle, a military base of the surrounding area, which was unfortunately undermanned, so it would be proper from the noblemen that they would take part in the military tasks.¹⁹ The same can be read in his another letter to the Palatine: “...If watching and wall guarding must be necessary for the sake of the defence and remaining of the border castle, the noblemen refuse them by the reason of no belonging to the military men. So it would be required and proper that the noblemen would not take profit from their own wine-selling and would not partake from the revenues of the wine-licence of the border soldiers...”²⁰

¹⁷ MNL OL P 125, 4706th roll № 2791, (Eszterházy Pál nádor iratai), István Koháry’s letter to Pál Esterházy (Fil’akovo, 4th of October, 1680).

¹⁸ In the same place.

¹⁹ In the same place.

²⁰ MNL OL P 2257, 667th unit, 7th item, A, fol. 33–34, (Koháry István (1649–1731) levelezése), István Koháry’s letter of complaint to Pál Esterházy (without any date, but on evidence of its content, it was originated in August, 1682).

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

C. Refusing of the military tasks by the noblemen. Fortress of Fil'akovo was especially exposed to the Turkish and Kurucian attacks and raids in the time of general-captaincy of István Koháry. The continuous fights decreased the complement of the soldiers, their replacement came up against a difficulty, as, on the one hand, the man-power of the enlistment territories rather preferred the Kurucian side (in the hope of the better supplying and paying and the looser military discipline)²¹, and on the other hand, the Aulic War Council (*Consilium Aulicum Bellicum*) forbade the increase of the “registered border soldiers” several times. Thus, István Koháry had to manage the just ready man-power and try to defend successfully the border territories. It would be evident that the nobility (having some war-experience) went to the border soldiers’ relief, and gave them assistance into the defence of the border castle. Nevertheless, it could be seen that the noblemen did not tend to undertake that role, but there was a need for it, as “...the number of the local complement was so decreased that it was unable to do their duties. For their unbearable charge would to be eased, the noblemen have been duly requested for giving a helping hand. A great many of them are living in the border castle, moreover they had got a lot of houses here. Recently, our enemies are approaching and threatening us in these evil days, so it would be worth for them to understand that they are living together with us, and the hostile troops are threatening them in the same way than us, so their and our reason is common: defending the border castle and save the lives all of us...”²² Koháry instanced that in other border castles (in Putnok, Krupina and, according to the above-mentioned letter of complaint from 1669, also in Drégelypalánk and Szécsény during the Christian possession²³) the noblemen patrolled together with the border soldiers, and did not plead none prerogative, so if it would be taken into consideration, the noblemen’s prerogatives would be compatible with the assisting into the military tasks. Koháry referred to his own role: “...I am serving faithfully His Majesty, and my duty does not contradict to my nobiliary liberty, and I also count myself nobleman, because the faithful service in a royal border castle and the nobiliary liberty can be implied and comported with each other...”²⁴

²¹ NAGY, László: „Kuruc életünket megállván csináljuk...” *Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983. s. 112.

²² MNL OL P 125, 4706th roll № 2791, (Eszterházy Pál nádor iratai), István Koháry’s letter to Pál Esterházy (Fil’akovo, 4th of October, 1680). — This complaint was mentioned by Koháry to Pál Esterházy at another time: MNL OL P 2257, 667th unit, 7th item, A, fol. 33–34.

²³ MNL OL P 125, 4716th roll № 5292, (Eszterházy Pál nádor iratai), letter of complaint of the border soldiers of Fil’akovo to Pál Esterházy (Fil’akovo, 18th of January, 1669).

²⁴ MNL OL P 125, 4706th roll № 2791, (Eszterházy Pál nádor iratai), István Koháry’s letter to Pál Esterházy (Fil’akovo, 4th of October, 1680).

On the basis of the archival sources, the noblemen's resistance also attended with contempt, they ridiculed and had a hit at the border soldiers, although they watched the noblemen's corporeal integrity and nobiliary liberty: "*...the border soldiers were often mocked and disdained by the noblemen, albeit they always repose under the constant shield of the Valiant Soldiers' day and night services...*"²⁵

Pál Esterházy responded to István Koháry that he would not expect the noblemen to take part in giving assistance to the military tasks, because when the danger approaches "*...after all, for the sake of their integrity, remain and possession, the noblemen will initiate the good co-operation and join to the border soldiers for patrolling and watching the walls...*"²⁶

D. Complaints for the noblemen's moving to the territories ruled by the Ottomans. István Koháry also complained about that the noblemen were travelling and moving between the Hungarian border lands and the territories ruled by the Ottomans, taking that their own course: "*...previously the submission and moving to the lands possessed by the Turks with certification of fidelity, has been strictly banned by the mandate of His Majesty...But there are a lot of noblemen from Fil'akovo, who do not take into consideration this mandate, and get the military office to engross certification of fidelity, and travel with it to the Turkish territories, and, at his own leisure, return to their house of Fil'akovo...*"²⁷ Pál Esterházy seriously judged that, and he gave an strict and unambiguous order to the General-Captain: "*...it is completely and fully banned and inhibited at all, that submitted person and bondsman of Turks can live in a border castle, because as many submitted persons live there, the same number is the spies of the Turks. So such nobleman has to have his certification of fidelity confirmed, and he can live in the border castle...but if he does not want his certification of fidelity to be confirmed, he would be expelled from the border castle...*"²⁸

²⁵ In the same place.

²⁶ MNL OL P 2257, 667th unit, 7th item, B, fol. 125–126, (Koháry István (1649–1731) levelezése), Pál Esterházy's letter to István Koháry (Šintava, 17th of August, 1682).

²⁷ In the same place, A, fol. 33–34, (Koháry István (1649–1731) levelezése), István Koháry's letter of complaint to Pál Esterházy (without any date, but on evidence of its content, it was originated in August, 1682).

²⁸ In the same place, B, fol. 125–126, (Koháry István (1649–1731) levelezése), Pál Esterházy's letter to István Koháry (Šintava, 17th of August, 1682). — The law 48 of 1681 disposed about the penalization of the counties and settlements willingly submitting to the Ottomans, empowering the Noble Judge to penalize the submitting villages and inhabitant with the strictest way: „*Quoad loca, seu colonos sponte, ut ultro, sineque scitu generalium, et comitatus nobiliumque loci, sese Turcis subjicientis...ut contra tales, vice-comites comitatum, serio, et, rigorosius quam antea, condigna pœna (non obstantibus quibusvis dominorum terrestrium inhibitionibus) animadvertant.*” — CORPUS JURIS HUNGARICI 1657–1740. Budapest: Franklin-Társulat Kiadó, 1900. s. 304.

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

E. Atrocities against the border soldiers instigated by the noblemen. It can be seen that the noblemen were not supposed to co-operate with the border soldiers in principle, as it was correct by the consuetude. However, the noblemen being in the county Magistrate retarded the implementation of the military tasks, and contributed to the destruction of the otherwise weak defence of the border castle.

The bondsmen expressly entertained hostile intentions regarding the border soldiers instigated by the noblemen, it might occur attacks and homicide against them. “...*If the border soldiers go out of Fil’akovo only for a half-mile distance, they were taken, imprisoned by the bondsmen, their horses and armaments were also seized. They were no guilty, nevertheless, the Noble Judge demands cramoisy boots as a commutation for their release. Not for a long time ago, our guiltless soldiers were taken and imprisoned, and the Deputy-Lord Lieutenant of Gemer County ordered to seize their eighteen horses and other values...*”²⁹ The chit of the conflicts may be found in the fact that the border soldiers were non-provided in food: “...*The foot soldier is almost ready to die with hunger, he is compelled to go countryside. He begs food into his tucker-bag for feeding his family, though he is taken and immediately driven before the Deputy-Lord Lieutenant for punishing, and the surrounding Turkish garrisons are surprised at this and mock our nation...*”

The border soldiers listed concrete cases. For example, five registered foot-soldiers went to Nádújfalu (nowadays part of Mátraterenye) for gain some food, and they slaughtered a lamb beset by hunger. But the villagers took them into prison and oppressed them until they did not give the bondsmen over two Thalers and three Forints, moreover: “...*one of the flocking peasants, a bondsman of the Second Deputy-Lord Lieutenant immediately killed one simple heyduck from the five....*” Another occasion, nine foot-soldiers arrived to Nová Bašta situated in Gemer County, and one of them inadvertently gave the disobedient village-head a cut with his whip, wherefore the inhabitants “...*the nine good soldiers pushed into a deep pit, where they all died. None of their killers have been sentenced yet, and their horses and armaments have been acquired by the Deputy-Lord Lieutenant of the County...*”. Almost similar case happened at Járdánháza situated in Borsod County, where nine border soldiers

²⁹ MNL OL P 125, 4716th roll, № 5292, (Eszterházy Pál nádor iratai) — We can find this case in the letter of complaint translated to Latin and sent to the Aulic War Council: “...*milites etiam innocentissimos vix ad milliare a Præsidio exeantes per rusticos captos inque manus eorundem adductos severissime mulitando, uti proxime etiam solum pro victu oberrantes compræhedendo, octodecim eorundem Equos, una cum alijs omnibus apparamentis, Vice Comes Cottus [=comitatus] Gömöriensis, violenter detinuit...*” — MNL OL A 14 (Insinuata Consilii Bellici), 15298th roll, № 317.

were massacred by the infuriated bondsmen in the same way in consequence of a simple insult.³⁰

The border soldiers especially aggrieved the refusal of the quarters. Namely, the large part of the noblemen owned sites, houses and residential buildings inside the castle walls. The barracks of the border castle were not enough to accommodate all of the garrison soldiers (mainly for the foot-soldiers), so it would be dire need for yielding the noblemen's houses, at least during the colder times. Although in the winter period they did not permanently live in them, and they did not tend to give the houses over the soldiers: "...*Since when the nobility has moved to Fil'akovo from here and there...and they are living in spacious houses, in which the foot-soldiers of His Majesty may have a quarter. There are such houses which owner come to Fil'akovo only one occasion in a year, and are continuously vacant, and still are not given over the soldiers. Recently, an infantry lieutenant lived in one of the houses, and suddenly appeared the landlady, and demanded the lieutenant to leave out of the house in winter, though there were several other buildings on the landlady's site. If the General-Captain [=István Koháry] did not give him quarter in one of his houses, the lieutenant would be in a bad way...*"³¹

We can find among the complaints that the noblemen also impeded and retarded the refortifying, defence and maintenance works of the border castle (*gratuitus labor*). When the continuously deteriorating ramparts would be repaired, the County Magistrates just only said to István Koháry and his officers: "...*If His Majesty need the Fortress and palisades, He does arrange for the construction on His own expense!...*", albeit there were parliamentary law about the gratuitous labour and the duties were divided into equal proportions among the counties and districts.³² It might occur, that the gratuitous labour was not fulfilled, or "...*was performed on a maimed way...*" by the county leadership.

³⁰ MNL OL P 125, 4716th roll, № 5292, (Eszterházy Pál nádor iratai) — The description of the mentioned cases translated to Latin reached to the Aulic War Council with that words: „...*unum e quinque Haidonibus alias cum præscitu Dominj Capitanej victum querentibus Subditus quidam Náduifalusiensis, ex eo solum quod in medio eorum Agnum quendam apprehenderit, compressum statim nefarie interemerit, reliquis quatuor per subditos Pagi vino onustos in Præsidium adductis...Pariratione nefary Subditi Possessionis Bástok in Comitatu Gömöriensis, propter uni cum levem scuticæ ictus Novem Nostros: Alios similiter novem iri Possessione Járdánháza in Comitatu Borsodiensis miserabiliter interemerunt, rebus eorum usque ad hodiernum diem præ manibus Vice Comititis ejusdem Comitatus existentibus...*” — MNL OL A 14 (Insinuata Consilii Bellici), 15298th roll, № 317.

³¹ MNL OL P 125, 4716th roll № 5292, (Eszterházy Pál nádor iratai), letter of complaint of the border soldiers of Fil'akovo to Pál Esterházy (Fil'akovo, 18th of January, 1669).

³² The following laws are concerned with the gratuitous labour in the Hungarian Code (Corpus Juris Hungarici): law 49 of 1618, law 3 of 1630, law 153 of 1647, law 86 of 1649, law 116 of 1655, law 130 of 1659, law 20 of 1662.

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

Moreover, they were not willing, either, when Koháry offered cash for the works! For intentionally inhibiting the General-Captain's task, one of the Noble Judges sent back the money for the stone purchase and the carts, messaging: he would not accept it, but he would not give any stone, either.³³

It can be seen among the grievances that the military rules and regulations were disregarded by the noblemen. They intentionally breached the quiet rules: being overtaken in drink, or they loudly expressed their joy and pleasure, or maliciously teased with the border soldiers, and occasionally took up arms against them. For example, Sámuel Bellovics, Deputy-Captain informed Koháry in his letter dated from 22nd of September, 1681, that a certain nobleman named Kozáry “...*got drunk, mounted a horse and riding back and forth, and gunning with his pistols in the street of Fil'akovo...*” When a lieutenant asked Kozáry why he did so, the nobleman fired at him. According to the military rules, the nobleman would be sentenced to death for such crime, if he were in military service.³⁴ The problem was not unknown to Pál Esterházy, as István Koháry did not miss to inform him about the noblemen's such transgressions.³⁵

The attitude of the nobility disbelieving István Koháry's judicial competence was also destructive to the military discipline. The noblemen wanted to take the jurisdictional exercising in its entirety from the General-Captain, and the three counties settled in Fil'akovo made attempt to it on the basis of the above-mentioned letter of complaint petitioned to the Aulic War Council.³⁶ It means that they tried to appropriate the jurisdictional exercising over the captured bolder soldiers without examining

³³ MNL OL P 125, 4716th roll № 5292, (Eszterházy Pál nádor iratai) — We can also find the same in the Latin version written for the Aulic War Council: „...*Qualiter autem illi emolumento et bono Præsidij succurrant, liquet vel ex eo quod ad requisitionem Dominorum Capitaneorum, quatenus nimirum pro restauratione quandoque Propugnaculi alicuius, nonnunquam vero alterius necessitatis opem ferre velint, facile respondent præspecificati Cottuum Vice Comites, qui Præsidium tenet etiam ædificari noverit, signanter Comitatus Neogradiensis, non solum segniter præstat labores gratuitos, quin imo in ingruentia maioris necessitatis, uti Anno præterito accidit, in ædificatione unius Propugnaculi, etiamsi Domini Captanej pro parata Pecunia materialia offerri curare vellent in eo quoque contrariatur, sicut tunc temporis, dum quodam cum Rustico conventum fuisset per officiales ad id deputatos, et secundum id Pecuniam quoque acceptasset, resciendo idipsum Judex Nobilium Comitatus Neogradiensis, acceptam per Rusticum Pecuniam per eundem remisit, non sine magna laboratorum retardatione...*” — MNL OL A 14 (Insinuata Consilii Bellici), 15298th roll № 317.

³⁴ MNL OL C 1276th roll, № 12606, (ŠABB, Rodový archiv Coburg-Koháry, Pars V.), Sámuel Bellovics's letter to István Koháry (Fil'akovo, 22nd of September, 1681).

³⁵ MNL-OL P 125, 4706th roll № 2780, (Eszterházy Pál nádor iratai), István Koháry's letter to Pál Esterházy (Fil'akovo, 14th of March, 1680).

³⁶ MNL OL A 14 (Insinuata Consilii Bellici), 15298th roll, № 317.: „...*Iam vero nescitur quibus ducti opinionibus, Vice Comites Sex Comitatum /. Nimirum Neogradiensis, Hevessiensis & Exterioris Szolnok, Item: Pest Pilis et Solth unitorum, quorum sedes quoque Iudiciariæ inibi*

if they were guilty or not. Besides, the transgressing bondsmen were not brought up before the court for a long time, conversely, the trials of the border soldiers were demanded by them. On the before-mentioned case of Nádújfalu, the four captured soldiers were released by the order of István Koháry until the trial day, whereon the Deputy-Lord Lieutenant amerced a fine of 500 forints per soldiers, which he wanted to be exacted from the General-Captain's assets. The noblemen ordered the bondsmen not to take into consideration the General-Captain's directions until they would not confirm that. At the same time they did not allow the village mayors summoned by the General-Captain to the military trial until giving them directives. The bondsmen were instigated by them to attack the soldiers, in fact, they did not tolerate the military persons inside the territory of the settlement. The soldiers were accused of all kind of crimes, their values were seized (as we can see above).³⁷ There was a case in which they also disbelieved Koháry's seigniorage.³⁸ (It will be set forth in the chapter concerning with the noblemen's complaints).

The noblemen almost looked for the opportunity to retard the offices controlled by the military leadership. Apart from Koháry, they took a dislike to Pál Bélteky, Deputy-Captain of Fil'akovo. János Oláh cavalry lieutenant deposed an attestation in which he remembered a case from 1677, when Mihály Tassy nobleman from Novohrad County (in addition: Deputy-Lieutenant of Heves and Külső-Szolnok County) emboldened five foot-soldiers from Šomoška Castle to drive the cattle from Pál Bélteky's estate. The General-Captain even then absented with leave, and the capture of the delinquents was devolved on the harmed Deputy-Captain. But when the five bound foot-soldiers "*...were brought into the Fortress, the mentioned Mihály Tassy liberated them and hid into a barn situated in his own Fil'akovo plot...*" Pál Bélteky sent Lieutenant János Oláh three times so as to bring the nobleman about. Firstly, he went on his own, but Tassy did not defer. Secondly, Oláh took armed soldiers with him, but Tassy rejected the demand again, moreover "*...closed the gate of the barn and the plot, took up arms and shouted: 'There is a gun in my hand. If anyone wants to enter into my plot, so help me God, must die! Do not come through my gate, Lieutenant, because you will die!'...*" For avoiding the unnecessary massacre, and finding the armed nobleman dangerous, János

celebrari solent:/ propter avulsionem aliorum, in hoc Præsidio Domicilia figentes, in maximum autoritatis Domini Capitanej vilipendium, Publico Edicto in Congregatione Comitatum Constituto, hanc Inconvenientem Prærogativam non solum sibi mordicitus vendicare percipiunt, verum etiam iam in realem effectum summere cœperunt..."

³⁷ MNL OL P 125, 4716th roll № 5292, (Eszterházy Pál nádor iratai), letter of complaint of the border soldiers of Fil'akovo to Pál Esterházy (Fil'akovo, 18th of January, 1669).

³⁸ MNL-OL P 125, 4706th roll № 2780, (Eszterházy Pál nádor iratai), István Koháry's letter to Pál Esterházy (Fil'akovo, 14th of March, 1680).

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

Oláh had to consult again with Pál Bélteki, who ordered the violent seize of the plot third time. But Tassy already did not wait for that, but he released the five foot-soldiers toward the fields, through the rear gate, so they were later caught one by one.³⁹

The disagreements with the noblemen caused displeasure to Koháry and his relatives, so the sudden information or the encouragement stood him in good stead. In time of the dissension of 1667, Tamás Baranyay informed him about the results of the nobiliary delegation, then gave him good advices⁴⁰, and during the accusation of the noblemen, in the beginning of 1669, György Gerhart Deputy-Lord Lieutenant of Hont County calmed Judit Balassa that the noblemen would not do nothing against István Koháry, and it had been a lie when they had claimed that 10 “akos” of wine [approximately 530 litre] had been consumed, and had been only greatedened their losses with that statement. In Gerhart’s opinion “...*the noblemen of Fil’akovo do not do any harm to Master István, but only he would keep his authority, as there is no room for anyone’s accusation in Vienna, it used to examining the affairs there...If he do wrong to the noblemen beyond his general-captaincy, he is himself nobleman, and he will be able to stand his ground before the court and the justice...*”⁴¹

In October, 1680, another nobiliary delegation saw Pál Esterházy about Koháry’s abuse concerning with the membership of the supervisory board of the inn-keeping. The General-Captain’s mother became aware of the advantageous fame that Esterházy deemed the accusations to be insufficient against the General-Captain of Fil’akovo, and he let them know about that he would encourage him for bigger persistence against them.⁴² But few days later, the widow wrote to her son that the noblemen stated so as if they stand to win, which she did not deem to be conducive to the interests of the border castle.⁴³ Imre Koháry, who was

³⁹ MNL OL P 2257, 667th unit, 7th item, A, fol. 25–26, (Koháry István (1649–1731) levelezése), János Oláh’s attestation (Fil’akovo, 11th of December, 1680).

⁴⁰ MNL OL C 771st roll № 1430, (ŠABB, Rodový archiv Coburg-Koháry, Pars IV.), Tamás Baranyay’s letter to István Koháry (Trnava, 5th of October, 1667).

⁴¹ MNL OL C 1131st roll № 7555, (ŠABB, Rodový archiv Coburg-Koháry, Pars V.), György Gerhart’s letter to Judit Balassa (Krupina, 28th of January, 1669).

⁴² MNL OL C 778th roll № 2301, (ŠABB, Rodový archiv Coburg-Koháry, Pars IV.), Judit Balassa’s letter to István Koháry (Galanta, 5th of November, 1680). Koháry’s mother wrote the following: “...*Úgy hallom, vékony válasszal mentek az füleki nemesek, azt mondván nékik az Generális [=Esterházy Pál], hogy’ ha szemben lészek Koháry Istvánnal, olyan tanácsot adok neki, földesúr lévén Fülekben, utat mutasson nemes uraiméknak, ahelyett lakja azt is vitézlő ember’...*”

⁴³ MNL OL C 773rd roll № 1634, (ŠABB, Rodový archiv Coburg-Koháry, Pars IV.), Judit Balassa’s letter to István Koháry (Kolárovo, 10th of November, 1680). The widow wrote these words: “...*A füleki nemes emberek avval dicsekednek, hogy Generális Uram már mellettek vagyon, igen biztatják magokat, hogy övék lesz a nyereség, aki nem volna jó, hogy ők véghelyben is laknak, hasznot is vennének, [és hogy] nem parancsolna senki nekik...*”

belonged to Pál Esterházy's servants, informed his elder brother that the noblemen were intriguing against him even in December.⁴⁴

II. The complaints of the noblemen

In spite of the special historical-political situation evolved in the Hungarian Kingdom, the social strata owned estate privileges adhered to their prerogatives, they made use of their rights, moreover, they also abused, as it could be seen above. They paid particular attention to their domain affairs, and always appealed to the Royal Chambers and ecclesiastical audit-houses in case of bestowal, descent, property purchase and litigation, apart from the fact that the demesne was situated on the Occupied Territories ruled by the Ottomans.⁴⁵ They also defended their demesnes' inviolability against the border soldiers, and their envy and antipathy toward the military persons can be originated that they thought them to be dangerous to the livelihood, they regarded them as rivals, and always tried to hurt them when they could.

Fil'akovo — as above mentioned — gave residence to the Magistrates of three counties. These counties differed from the other Hungarian ones that showed extraordinary good-fellowship and co-operation toward each other. It might occur that certain magistrate member simultaneously exercised position in two counties. In case of juridical proceedings, always declared common statements, and mutually asserted their nobiliary privileges.⁴⁶ For example, all three counties decided to send a delegation to the Chief-Judge in December of 1668. The case discussed was caused by István Koháry who released the four border soldiers formerly had been taken capture in Nádújfalu. The delegation of the noblemen consisted of György Bezzegh, Ferenc Mocsáry and Mihály Tassy, and they started on its way in the beginning of January of 1669.⁴⁷ The letter of

⁴⁴ In the same place, № 1638, Imre Koháry's letter to István Koháry (Fraknov, 5th of December, 1680).

⁴⁵ HEGYI, Klára: *Török berendezkedés Magyarországon (História Könyvtár, Monográfiák 7.)*. Budapest: História-MTA Történettudományi Intézete, 1995. s. 157.

⁴⁶ SZAKÁLY, Ferenc: Nemesi vármegyeszervezet és török hódoltság. A „menekült vármegye” fogalmáról és szervezetéről. In: *Történelmi Szemle*. vol. 3–4, 1991. (roč. XXXIII), s. 139. and s. 153.

⁴⁷ MNL HML IV-1/a, 3rd volume, 56–57., Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (Fil'akovo, 29th of December, 1668); MNL OL, 3375th roll, 3rd volume, 148., Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (Fil'akovo, 30th of December, 1668.); The minutes of the General Assembly of Novohrad County were perished in the time of the siege of Fil'akovo in 1682. The letter of complaint of the border soldiers dated from 18th of January, 1669, and the mentioned minutes of the other two counties clearly refers to Novohrad County's taking part in the common delegation. — Further data: KOMJÁTI, Zoltán Igor: „...Főkapitány Urunk ujját ne vonjon a Nemes Vármegyékkel!...”. A Fülekre betelepült vármegyék jogi harca a katonai vezetőséggel Koháry II. István főkapitánysága idején (1667–1682). In: *Neograd 2020 (a Dornyay Béla Múzeum Évkönyve, XLIII., szerkesztette: Balogh Zoltán)*: Salgótarján, 2020. s. 76–78.

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

complaint of the border soldiers written in 18th of January, 1669, to Pál Esterházy was originated by this delegation.

The counties individually cried out against the border soldiers, too. Heves and Külső-Szolnok Counties barely two months after István Koháry's designation to General-Captain wrote letters to the commanders of the adjacent border castles (amid them Fil'akovo) that they would look for the border soldiers on the loot and punished them. Otherwise, the county magistrate would dispose of the captured and guilty soldiers' penalization itself.⁴⁸ One year later, the magistrate wrote to Count Ferenc Nádasdy Chief-Judge about the offences of the border soldiers. Moreover, they also accused them of homicide. The magistrate entered into the minutes that the ecclesiastical organizations and the royal civil servants already had enough of the grievous injuries, and compiled the heads of the charge against the general-captains of Fil'akovo and other border castles.⁴⁹

Pest-Pilis-Solt County, after István Koháry's designation, sent a deputation led by Ferenc Mocsáry to Ferenc Nádasdy against the looting border soldiers, firstly in September, 1667.⁵⁰ Another county deputation applied to the Chief-Judge in August, 1668. Its leader, István Guttay presented the instructions of General Louis de Souches to István Koháry about the penalization of the guilty border soldiers. This letter had been sent by the General itself to Nádasdy so as he handed over to the county deputation.⁵¹ Pest-Pilis-Solt County also wrote about the abuses of the border soldiers in 1674 and 1675, but already to Pál Esterházy.⁵²

Novohrad County compiled a list of damages and letter of complaint on 11th and 12th of March, 1672, which was titled for Ádám Forgách Chief-Judge. This document firstly quoted point by point the border soldiers' letter of complaint which was previously written and sent to the Aulic War Council. After the quotations, the text answered to and disconfirmed those, complementing with its injuries. The county especially resented that the border soldiers of Fil'akovo always obtain the food and horse-feed, and were discontented with the quantity provided by the bondsmen, “...but also they fill several sacks with wheat, horse-feed and

⁴⁸ MNL HML IV-1/a, 2nd volume, s. 142., Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (Fil'akovo, 31th of August, 1667).

⁴⁹ MNL HML IV-1/a, 3rd volume, s. 47., Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (Fil'akovo, 14th of November, 1668).

⁵⁰ MNL OL 3375th roll, 3rd volume, s. 95., Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (Fil'akovo, 22nd of September, 1667).

⁵¹ In the same place, s. 133., (Fil'akovo, 30th of August, 1668).

⁵² In the same place, 4th volume, s. 160–164., (Fil'akovo, 19th of September, 1674.) and s. 186., (Fil'akovo, 13th of September, 1675.). In the latter occasion, a delegation was also sent to the General of the General-Captaincy of the Mining Towns.

other alimentations, and make them convey by carts to the border castle, besides, they more drag away them on loaded horses...” And it happens almost all the time: *“...As the news about the Turkish raid is over, or heard not to be dangerous, the gates of the border castle are opened again for their licensed outcome...”*⁵³

The border soldiers cast up to the inhabitants that they menace and blaspheme them. The County responds that the border soldiers are exactly the ones, *“...who curse and damn the peasantry with words quivering and shaking the Heaven, and blaspheming God...”*, so no wonder that the bondsmen sometimes desperately had called back. Moreover, the soldiers menace with sword and gun and bullied them: *“...the soldiers act as a judge, beat them, or avenge upon them, not bearing the peasantry’s dislike at all...”*⁵⁴

Hereinafter, Novohrad County reposts the statement of the border soldiers, according to which the peasantry do not show the proper honour toward the military officers which deserves them. The County responds that the inhabitants of the villages respects the military officers in most cases, moreover, they better obey them than their own landlords or the county officers, as it can be read in this text: *“...it is really true that the peasantry is rather afraid and fear of the General-Captain and the Deputy-Captain than the County Officers and hold them higher...”*⁵⁵

According to the next point, it is not entirely true that the civil inhabitants intentionally do not bring the caught border soldiers to the General-Captain’s jurisdiction, instead of carrying them before the county court to be sentenced. The landlords and the county officers give the orders and instructions to the peasants, pursuantly the feudal dependence. Thus, the bondsmen were aware of the legal behaviour toward the border soldiers and defended themselves against their abuses, especially as rules were also compiled which are accepted by the commanders of every border castles. Novohrad County declared that the peasantry do not usually attack the soldiers for no reason, but still they deserve the peasant’s attacks as the *“oppressors of the miserable folk”* according to the law article 15 of 1659. When the inhabitants did not bring

⁵³ MNL OL P 2257, 667th unit, 7th item, A, fol. 9–11, (Koháry István (1649–1731) levelezése), document of Novohrad County written to Ádám Forgách Chief-Judge (Fil’akovo, 11th–12th of March, 1672). — Further data: KOMJÁTI, Zoltán Igor: *„...Főkapitány Urunk ujját ne vonjon a Nemes Vármegyékkel...”*. A Fülekre betelepült vármegyék jogi harca a katonai vezetésséggel Koháry II. István főkapitánysága idején (1667–1682). In: Neograd 2020 (a Dornay Béla Múzeum Évkönyve, XLIII., szerkesztette: Balogh Zoltán), Salgótarján, 2020. s. 80–81.

⁵⁴ MNL OL P 2257, 667th unit, 7th item, A, fol. 9–11, (Koháry István (1649–1731) levelezése), document of Novohrad County written to Ádám Forgách Chief-Judge (Fil’akovo, 11th–12th of March, 1672).

⁵⁵ In the same place.

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

the captured border soldiers to the General-Captain and Deputy-Captain to be punished, they acted upon the law article 16 of 1659. But it is not true, either, that the County Magistrate does not administer justice at all in the case of the soldier-killing peasants, because each of them was sentenced to death.⁵⁶

The military pasturage (*pascuatio*), though it extinguished by the laws of previous diets, Novohrad County still tolerate in the settlements, albeit that would not be allowed for the border soldiers of Fil'akovo. Thus, they would not charge the County that counterwork that, as it let them either the quartering or the conveyance of the horse-feed, albeit these services caused shortness and damage for the bondsmen.⁵⁷

The noblemen of Novohrad County refuted the border soldiers' accusations about their behaviour in the sixth point. Two complaints were arisen by the military men. Firstly: the livestock of the noblemen overran all of the grasslands, and there were no room for the cattle of the border soldiers. The reply of the noblemen was the following: it was just in reverse, as the border soldiers were the ones who occupied all places in the (in other respects) narrow territories and establish yards. It might occur that the border soldiers beat the herdsmen of the noblemen, or shot to the stray cows and swines. This was very indignant for the nobility because they regarded themselves as good-intentioned and honest people and also patriotic persons, who were living in Fil'akovo “...for patriotic fervency, for the commonweal and for the defence and development of the border castle...”

The border soldiers' second charge in the sixth point was that the noblemen do not want to bear a part in the military tasks. The noblemen replied: “...In case of emergency, the noblemen not only tend to fight against the enemy of the Christianity as they did previously, but also put their lives in danger. But the noblemen refuse the orderly and everyday guarding on the city walls and the patrolling (as the border soldiers desire), because there are mandates about the immunity of the noblemen settled in Fil'akovo issued by the Diet...” Anyway, if they did not take part in the unnecessary military tasks, their staying and living were also useful for the border castle.⁵⁸

Besides the military rules needing to be remedied the abuses of the soldiers, sometimes the noblemen also compiled regulations, because they found that the rigour of the General-Captain was not enough for bringing the border soldiers under discipline. These county regulations were in force only in the actual county where were issued, and also were

⁵⁶ In the same place.

⁵⁷ In the same place.

⁵⁸ In the same place.

accepted by the military leaders. We know a regulation compiled by Gemer County, in which the cognizance of the county court was emphasized over the border soldiers and intentionally expressed the interests of the county. For example: the border soldiers are banned to take up their quarters in the territory of a settlement, and are banned to get food, either. Taking up quarters are also banned yet, even if it is authorized by the General-Captain, because “...*there is no parliamentary law which allows the quarters for anyone...*”, but that declaration is modified later, that it is only banned if the group is too large, thus, a certain, smaller group of people can be bearable in a settlement. But the text conditions: “...*wherever the group stops to rest, it must depart ere night...*”. Thus, the peasantry will give accommodation and quarters for a smaller group of armed passengers, “...*who go on errands in just cause, or attendants and servants of some magnates of noblemen...*”, but the sojourners will be contented with the hospitality. The regulation let the bondsmen act in decided manner against the violent soldiers, moreover, it considers this necessary. The regulation also expedites the co-operation mid the county settlements so as to efficiently arrange such cases. According to the text, a fine of 100 forints must be imposed on that settlement which no wanting to assist for another village. A fine of 40 forints must be provided for that village mayor who denies the co-operation. And any of the inhabitants who will not want to join to the helpers, must be inflicted a fine of 12 forints. The County Magistrate orders the inhabitants to capture the border soldiers committing abuses, and then bring them under strict escort to Hajnáčka Castle.⁵⁹

The religious affiliation also might cause disagreements. The large part of the noblemen living in Fil’akovo were Lutherans, who with great difficulty, but took notice of the fact that their practice of religion was not tolerated by the Government. But the laws of the Diet of 1681 in Sopron allowed small latitude for the non-Catholic persons, either, and the noblemen immediately endeavoured to take advantage of that. They saw János Oláh cavalry lieutenant about authorising the evangelistic worship. They said that the concionator from Lučenec was on the move to Fil’akovo yet, and they were entitled to celebrating the worship on the basis of the newest parliamentary laws. The substitute commander of the border castle (as Koháry stayed in Sopron, and Sámuel Bellovics went to General Æneas Caprara’s aid) imperiously declared to them that the concionator will not enter into the border castle at all, until authorization in writing do not arrive from the General-Captain himself or from Palatine

⁵⁹ MNL OL C 1275th roll № 12543, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars V.), local regulation about the co-habitation between the inhabitants and the border soldiers compiled by Gemer County (undated).

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

Pál Esterházy. Pál Gyürky and János Sípos noblemen had to ride out of the border castle so as to send the approaching concionator back to Lučenec. On the next day, they tried to shuffle him through the postern-door, but Oláh stood on guard and the noblemen's plan was failed again. They threatened Oláh that they would report him to the higher authorities, especially to the freshly appointed Palatine, complaining that Oláh defaulted the parliamentary laws.⁶⁰ The report really happened: Pest-Pilis-Solt County sent a delegation to the Diet of Sopron and to Palatine Pál Esterházy about the hindrance of the free practice of religion.⁶¹

The Hungarian noblesse, realizing their power increasing, wanted to be represented their togetherness by the acquiring of certain juridical proceedings, mainly at the detriment of the military jurisdiction. The noblemen in Fil'akovo endeavoured to acquire the rights of the arrangement over the ancient demesnes.

In fact, the border soldiers of Fil'akovo were ordered by two kinds of jurisdiction: firstly the military, and on the other hand, the seigniorage, as István Koháry was simultaneously General-Captain of a royal border-castle and lord paramount of a demesne centralized in Fil'akovo. He judged the soldiers either on the military court as a commander, or on the court as landlord, as he was entitled to do that. Besides, in certain occasions, the counties also had the right for judging the soldiers committing crimes. For example: in the case of intentional homicide (law 38 of 1563); when robbery, brigandage, pillage were committed (law 82 of 1649, laws 15 and 16 of 1659); and such jurisdictions concerned the noblemen's movable and immovable properties were under the cognizance of the county magistrate court (law 75 of 1635 and law 81 of 1649).⁶²

At 11th of March, 1680, the noblemen of Novohrad County sent a letter to Pál Esterházy, complaining that István Koháry discouraged the jurisdiction in the case of András Megyei and Éva Kovács concerning with a house in Fil'akovo: “...By the order of General-Captain István Koháry, the military judge of the border castle forbade the seizure property which have been ordered by Our Deputy-Lord Lieutenant together with the assistant judges...” When the county asked him why he had done, the reply was the following: “...he will not tolerate and recognise any judge other than himself inside the walls of the border castle, and anyone who will want to bring

⁶⁰ MNL OL C 1297th roll № 15980, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars V.), János Oláh's letter to István Koháry (Fil'akovo, 28th of October, 1681).

⁶¹ MNL OL 3376th roll, 5th volume, s. 59., Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (Fil'akovo, 24th of October, 1681).

⁶² VARGA J., János: *Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon.* (Értekezések a történeti tudományok köréből — Új Sorozat, 94. kötet). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981. s. 146.

an action concerned with house or properties be found in the territory of the border castle, that person being either nobleman, or commoner, shall not appeal to the Deputy-Lord Lieutenant or the county judge, but only to the military judge of the border castle...". In the county noblemen's opinion, it violated their ancient liberty rights and privileges fought out by sweat and blood of their ancestors. They quoted law articles to demonstrate that such cases always fell within the competence of the county.⁶³

At 14th of March, 1680, István Koháry also sent a letter to Pál Esterházy. He informed his superior concerning the house property case of the before-mentioned András Megyei, that the person, in fact, was a commoner (not nobleman), indeed, Koháry's own bondsman, moreover, Novohrad County did not recognise him as a nobleman, either. So the Deputy-Lord Lieutenant would not make any decision in this case, *"...because Megyei is a commoner, due to it, the house in which he dwells, is not his own property. Moreover, pursuantly the law 75 of 1635, the jurisdiction about the commoners' houses or plots situated in the territory of the border castle does not fall within the Deputy-Lord Lieutenant's competence..."* Koháry declared: only the military judge of Fil'akovo is to be authorised to the ennoblement of an earlier commoner plot. Had been meddling in the case, the Deputy-Lord Lieutenant violated the seigniorage of Koháry and his family, and he expressed his indignation so: *"...Some people arbitrarily want to introduce new rules and orders to the jurisdiction of the border castle, and do not accept my absolute authority, either as a General-Captain, or a landlord..."*⁶⁴

After had been receiving the letters of István Koháry and Novohrad County, Pál Esterházy examined thoroughly the case of András Megyei. In his letter dated from 27th of March, 1680, and titled to the county, he decided in favour of Koháry: *"...the man who is backed up the County as a noble person, in fact, is a bondsman in person, and also the plot where he dwells has no privilege. According to the Code of the Country, only the landlord has the claim on disposal of such plot. And the perpetual landlord is the above-mentioned István Koháry. And as it is so, the County shall not impede his own jurisdiction! And he defends his own rights and privileges as a landlord, he will not do any harm to the County, but neither to the nobiliary liberty, because he is also personally nobleman..."*⁶⁵ In his letter dated from 18th of April, István Koháry returned thanks for Esterházy's righteous decision,

⁶³ MNL OL P 2257, 667th unit, 7th item, B, fol. 144–145, (Koháry István (1649–1731) levelezése), letter of the General Assembly of Novohrad County to Pál Esterházy (Fil'akovo, 11th of March, 1680).

⁶⁴ MNL-OL P 125, 4706th roll № 2780, (Eszterházy Pál nádor iratai), István Koháry's letter to Pál Esterházy (Fil'akovo, 14th of March, 1680).

⁶⁵ MNL OL C 1057th roll № 718, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars V.), Pál Esterházy's letter to the noblemen of Novohrad County (Eisenstadt, 27th of March, 1680).

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

then, rousing on the momentary success, he inquired about the eviction of that properties which had been encroached upon by the noblemen.⁶⁶

The standing of the noblemen ocularly gained strength by the autumn of that year, because István Koháry had to apologize in his letter dated from 4th of October, 1680, what was the reason of the complain of the county noblemen. (This letter consisted of the listing of the disagreements caused by the wine-licence and the above-mentioned injuries.) Besides, the General-Captain spoke of the noblemen's praiseworthy attitude showed during the siege of 1678 in high terms: “...*As the Kurucs arrived next to the Border Castle, threatened and started to siege, the noblemen comported themselves bravely and heroically, and displayed their loyalty to the Sovereign, what I have reported duly to the Aulic War Council...*” And he sadly realised that the noblemen (despite his praise) did not cease the hostility, and sent a delegation against him to the Aulic War Council, to the Chief Judge, moreover, wanted to appeal to the Sovereign, “...*continuously thinking and conspiring about angling me as initiator of the quarrelling and destructor of the nobiliary liberty, and are quite decided about carrying out, offering even 10,000 Thalers for this purpose...*”⁶⁷ The noblemen really swung into action: firstly, Mihály Tassy and Gáspár Csemiczky County Notary saw Pál Esterházy about representing the injuries of the county. At 14th of October, the magnate ordered István Koháry up to Šintava, asking him that he would bring older people with himself, together with the original book of the wine-licence, “...*so as the donation shall to be examined and I shall clearly ascertain the facts, and the disagreements shall be ceased and the tranquillity shall be remedied in the best possible way...*”⁶⁸

In the threatening air of the recrudescing Thököly Movement, when there would be a need for common accordance, neither the two parts did not want to aim at entering into a composition. In his letter dated from 27th of April, 1682, Pál Esterházy exhorted the noblemen dwelling and settled in Fil'akovo to try to live in amity with the border soldiers, because that would be required “...*for the sake of either the commonweal, or the advancing of the loyal service toward His Majesty, Our Lord...*”. If they would not make attempt to the concordance, he provided for stricter measures.⁶⁹

⁶⁶ MNL OL P 125, 4706th roll № 2783, (Eszterházy Pál nádor iratai), István Koháry's letter to Pál Esterházy (Fil'akovo, 18th of April, 1680).

⁶⁷ In the same place, № 2791, (Eszterházy Pál nádor iratai), István Koháry's letter to Pál Esterházy (Fil'akovo, 4th of October, 1680).

⁶⁸ MNL OL C 1287th roll № 14287, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars V.), Pál Esterházy's letter to István Koháry (Šintava, 14th of October, 1680).

⁶⁹ MNL OL C 211th roll № 1648, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars IV.), Pál Esterházy's letter to the noblemen of Fil'akovo (Vienna, 27th of April, 1682).

Surely, the Palatine would not be pleased by the fact that he had to give orders to István Koháry in the very last minutes before the threatening siege to avert the noblemen's insidious "thrusts"⁷⁰, albeit the country was about to being in catastrophe, and maybe the General-Captain might receive the Palatine's letter together with the information about capture of Košice and the approaching of the Turkish–Kurucian troops to Fil'akovo.

Finally, it is stated that the county noblemen always endeavoured to separate the military jurisdiction and the civil jurisdiction from each other, as they thought derogatory that the local military court (in Hungarian: *seregszék*) and the territorial military court (in Hungarian: *had-iszék*) impaired those cases which for the county court would be competent. As the mentioned military courts arrogated the jurisdiction about the property cases several times, and examined not only the abuses committed by the civil inhabitants against the military regulations. So they really endeavoured to separate the two type of jurisdiction from each other, and continued a permanent "juridical struggles" for decades to carry on, and the taking in effect of the law 41 of 1567 and the law 6 of 1588 displayed very well this process, moreover, the law 81 of 1649 categorically declared that the military judges would bring in a verdict only in military cases, and, by all means, had to stand clear of the decisions concerned with the noblemen's property and distraintment cases, because they fell within the cognizance of the county jurisdiction.⁷¹ But the military judges did not take that into consideration for the most part. If the General-Captain or the Commander of the border castle were also present in the practitioner of the jurisdiction as a landlord, he took care of his own interests, and mostly counteracted the county judges' decisions, and ordered the military court (which was regarded as an "authentic official chamber/audit-house" (in Hungarian: *hiteleshely*) in property cases) to administer justice, neglecting the competence of the county.⁷² Not to mention that the county magistrates had no armed summoners or any attendants to enforce the county law, as the border soldiers could be used as police forces in the whole county.⁷³ They would just exclaim against the injuries on the Diet sessions, or would express their dislike toward the border soldiers by

⁷⁰ MNL OL P 2257, 667th unit, 7th item, B, fol. 125–126, (Koháry István (1649–1731) levelezése), Pál Esterházy's letter to István Koháry (Šintava, 17th of August, 1682).

⁷¹ CORPUS Juris Hungarici 1608–1657. Budapest: Franklin-Társulat Kiadó, 1900. s. 563.

⁷² VARGA J., János: *Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon*. (Értekezések a történeti tudományok köréből — Új Sorozat, 94. kötet). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981. s. 152–153.

⁷³ PERJÉŠ, Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest: OSIRIS Kiadó, 2002. s. 74.

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

means of the above-demonstrated scale of attitude interchanging from resistance to aggressiveness.

III. When the disagreements almost caused homicide...

As we can see previously, besides the simple annoyances and the smaller-bigger juridical rivalries, it might occur that scrimmage came to blow between the bondsmen and the border soldiers, and there were casualties from both parts. But it was very rare that nobleman taking up arms would attack on the life of the Deputy-Captain of Fil'akovo.

Because it really happened so. Menyhért Ebeczky, who was magistrate member in more counties, designedly wanted to kill Pál Bélteky on 31st of May, 1678, on Whit Monday. István Koháry informed Pál Esterházy about the horrible and scandalous event in his letter dated from 2nd of June: “...*The day before yesterday, the mentioned Deputy-Captain [=Pál Bélteky] went for a walk together with László Kubinyi and having had speech with other people which among Menyhért Ebeczky was there, too. During the conversation, the nobleman execrated and damned the Deputy-Captain with hideous and awful curses, and not being satisfied with that, he went home, saddled his horse, mounted on it, armed with his loaded rifles and his sharpen-dagger, rid out of the city gate, and barred Bélteky's way, shouting loudly, at the top of his voice, that he intended to kill him. Bélteky and Kubinyi were calmly walking toward the gate with no any sword, axe and mattock, and not far from the gate, they met over the way with Ebeczky, who fired at the Deputy-Captain's breast, and if Kubinyi did not yank him aside, Bélteky would be awfully killed by Ebeczky's shoot...*” Anyway, the bullet pierced the Deputy-Captain's garment, and also penetrated into his batman's clothing being behind Bélteky. Ebeczky was pulled down from his horse by other soldiers and began to lather. Certain noblemen also meddled into the brawling, made a dash at the soldiers being busied with Ebeczky's thrashing, and they broke the head one of the soldiers. At last, the raging Ebeczky were curbed and made him confined by István Koháry, but his helpers were released. But wanting to meet his commitment, István Koháry informed Pál Esterházy about the incidence, asking him that he would make a decision about Ebeczky's case as fast as he could, because that “...*should cause the detriment of the border castle...*” and so as the “...*same internal affairs destroying the tranquillity should be entirely wound up in the future...*” István Koháry argued out that the superior's intervention would be necessary, as the noblemen right away had sworn revenge against him. The General-Captain also became aware of that several counties had made a promise about combining against him. He would not release Ebeczky from the prison, until Esterházy's

order would not arrived to him, but for the aim of the investigation of the background of the case, he would sent Mihály Dúl Military Judge of Fil'akovo to the General.⁷⁴

Mihály Dúl, on his way to Vienna, had come round to Pál Esterházy and orally had informed him about the Ebeczky-case. The General had approved and had applauded the arresting and detention of the nobleman committing violence — reported the military judge to Koháry. Then he wrote about that he had arrived to the Imperial Capital, where he immediately had seen Ádám Forgách Chief-Judge about. According to the magnate's opinion, István Koháry had fallen into error when “...*Menyhért Ebeczky had been arrested in his own home, for hours later, after the action...*”, and the General-Captain had damaged his nobiliary liberty, and an attachment might as well issued against his properties, unless he would tend to mitigate Ebeczky's punishment, as that document would be already planned to be drafted. Mihály Dúl also wrote to Koháry that he would personally appeal to the Aulic War Council for the case — by the order of the General-Captain —, but he would wait for arriving of Pál Esterházy to Vienna, who offered his patronage.⁷⁵

We can come to know about the further developments from Mihály Dúl's letter dated from 21st of June. While he was writing, the conference just when took place about the case of Menyhért Ebeczky on which took part the highest public and ecclesiastic dignities of Hungary: Ádám Forgách, Chief-Judge of Hungary; Pál Esterházy, General of the General-Captaincy of the Mining Towns; Miklós (IV.) Pálffy, Master of the Doorkeepers and Guardian of the Holy Crown of Hungary; George Illésházy, Master of the Royal Cuisine; János Draskovich, High Steward; István Zichy senior, Chairman of the Hungarian Chamber and the Spiš Chamber; György Szelepcsényi, Archbishop of Esztergom; György Széchényi, Archbishop of Kalocsa. According to some spread information, Dúl thought so that the assailant might be released by fining a sum of 1,700 Forints, but his case would be come on for trial at the territory military court of Pál Esterházy at Šintava. Mihály Dúl also informed Koháry that Pál Esterházy called him to himself at 7 o'clock morning and read the letter of complaint of Novohrad County. This letter contained those abuses committed by the border soldiers in Fil'akovo and caused the injuries against the nobiliary liberty: they penetrated into noblemen's own house by arms; made a dash at a nobleman by arms; a bondswoman was dragged out of the own landlord's house; appropriated lot of horses from the nobiliary

⁷⁴ MNL OL P 125, 4706th roll № 2756, (Eszterházy Pál nádor iratai), István Koháry's letter to Pál Esterházy (Fil'akovo, 2nd of June, 1678).

⁷⁵ MNL OL C 1057th roll № 693, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars I.), Mihály Dúl's letter to István Koháry (Vienna, 17th of June, 1678).

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

possessors. Mihály Dúl promised that he informed Koháry orally about the developments of the case, when he would return to home.⁷⁶ János Borsics, Land-Stewart of the Koháry Family, also informed the General-Captain about the noblemen's same accusations against him.⁷⁷

Soon the Aulic War Council became aware of the incident, firstly from István Koháry, later from Pál Esterházy's letter dated from 14th of June. The military councillors took cognizance of the serious disagreements between Pál Bélteki and Menyhért Ebeczky, but momentarily they were not able to make a definitive decision, as either the military or the civil tribunals would be applied for the examination, moreover, the complexity of the case needed longer consideration before the final verdict. So the military office would make a proposal that the case of Menyhért Ebeczky would be placed on the agenda of the Gubernium's following session, and on the trial day, for the sake of the equality before the law for both part, not only Pál Esterházy, but also the county nobleman would have to come up before the Court.⁷⁸

The Magistrate of Heves and Külső-Szolnok County felt prompted to protest not only for the derogations of the nobiliary prerogatives, but also for the fact that Ebeczky was one of the noble judges (in Hungarian: *szolgabíró*; in Latin: *iudex nobilium*) of the county and the electing assembly of the Magistrate Officers (in Latin: *sedes restauratoria* or *electitia*) just would be due. So, at the 1st of June, the County had written a letter to the Lord-Lieutenant, Ferdinánd Pálffy, who was simultaneously the Bishop of Eger. According to the request of the Magistrate, the Lord-Lieutenant had written a letter to Tamás Pálffy, Chancellor of the Hungarian Court Chancellory at 17th of June. Ferdinand Pálffy had drafted what had happened in Fil'akovo, declaring that the two military leaders of the garrison “...caused the enormous detriment and grievous injury of Our Nobiliary Liberty which was acquired by Our Ancestors with blood, sweat and

⁷⁶ In the same place, № 694, Mihály Dúl's letter to István Koháry (Vienna, 21st of June, 1678).

⁷⁷ MNL OL C 1294th roll № 15431, (ŠABB, Rodový archiv Coburg-Koháry, Pars V.), János Borsics's letter to István Koháry (Fil'akovo, 10th of June, 1678).

⁷⁸ MNL OL P 125, 4731st roll № 8779, (Eszterházy Pál nádor iratai), letter of the Aulic War Council to Pál Esterházy (Vienna, 22nd of June, 1678): „...*Ex Litteris Illustrissimæ Dominationis Vestræ de decima quarta Junij ad nos datis informationeque Domini Supremi Capitanei Filleckiensis nobis desuper scriptotenus transmissa intelleximus quales non ita pridem, inter Dominum Vice Capitaneum Fileckiensem et quendam eiusdem Loci nobilem differentię contigerint, quæ cum altioris indaginis sint, negotiumque hacce ex parte memorati Domini Vice Capitanei forum quidem militare, quo ad nobilem vero politicum concernat.*

Ideo consultum duximus Inclutum Gubernium Regium requiri, quatenus præfatum nobilem haud gravatim in medium sui citare vellet, ubi non minus in Illustrissimæ Dominationis Vestræ præsentia, et antelatus nobilis comparere, sicque amborum partium causa leviori ac deinde pro re nata decidi posset, quod Illustrissimæ Dominationi Vestræ responsi loco celari noluimus...”

tears and also sealed by their heroic death and loyal service toward the Austrian Royal House...”, and he had asked the Chancellor to issue an order to István Koháry to immediately released Menyhért Ebeczky out of the prison. At 28th of June, the Bishop–Lord Lieutenant informed Heves and Külső-Szolnok County about his arrangements, he calmed the Magistrate not to be worried about the election, because it would be adjourned due to the yearly repeated offensive of the Kurucs. The Lord-Lieutenant entrusted the further negotiations about the Ebeczky-case to the County Magistrate, and if they would need for any assistance, he would travel to Vienna in a month, and he might as well introduce the case before to the Sovereign, if it would be need.⁷⁹ The letter of the Lord-Lieutenant was read before the General Assembly held at 6th of July, and the County replied even on that day to Ferdinánd Pálffy. The Magistrate informed him that István Koháry was disinclined for the release of the Noble Judge out of the prison, until he would not receive Pál Esterházy’s order. He had set the condition of Ebeczky’s release, and would not want to decline from those. So the County asked Pálffy that he would use his credit in the County’s favour in Vienna.⁸⁰ Soon the Lord-Lieutenant informed the County the he had entered into relations with Pál Esterházy, and had wrote a new letter to the Chancellor for issuing the licence for taking evidences. Pálffy also wrote a letter to István Koháry for releasing Menyhért Ebeczky, and promised the county Magistrate, if the nobleman would not be released in a little while, he would really apply to the Sovereign for legal remedy.⁸¹

Both the letter to Pál Esterházy and to the County was dated from the same day. It was written by Ferdinánd Pálffy in that mentality what the county had transmitted about the case, and he was still certain of innocence of Ebeczky. He developed Esterházy that the further debates could be solved only in one way — with releasing of the Noble Judge, but István Koháry was still disinclined to that, and he also personally declared at the General Assembly of the Heves and Külső-Szolnok County held at 6th of July. In the high priest’s opinion, each person and public office taking part in that case would gain solace, if the General would make an order to the General-Captain of Fil’akovo for the releasing of Ebeczky within few days, because the Bishop tended to become impatient, and in the course of his

⁷⁹ MNL HML IV-1/b, 5th box, 1678:50., Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési iratai, Ferdinánd Pálffy’s letter to the Magistrate of Heves and Külső-Szolnok County (Suchá nad Parnou, 28th of June, 1678).

⁸⁰ MNL HML IV-1/a, 5th volume, 338., Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (Fil’akovo, 6th of July, 1678).

⁸¹ MNL HML IV-1/b, 5th box, 1678:54., Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési iratai, Ferdinánd Pálffy’s letter to the Magistrate of Heves and Külső-Szolnok County (Suchá nad Parnou, 16th of July, 1678).

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

hitherto staying at Vienna, he would request audience from the Sovereign and report that unprecedented case, which would be done by him as a Lord-Lieutenant for the sake of the reputation of his county.⁸²

Meanwhile, Menyhért Ebeczky sent an application to György Szelepcsényi, Archbishop of Esztergom (who was the Governor of Hungary until the legal occupation of the Palatine Office), in which he asked intervention for his release, and the further information would be told by Tamás Ebeczky, handing the petition over to the Archbishop. The imprisoned nobleman openly overtook the legal proceedings, even after his release: “...I do not run away from the jurisdiction at all. If my appearance before the Sovereign will be needed, I will take the road to His Majesty in this miserable and wounded physical state of mine...”⁸³

The conference of the Hungarian dignitaries could not make any decision worthily, so (as it was proposed by the Aulic War Council earlier) the final arrangement was devolved upon the Gubernium. But for being appealed to the Gubernium, the first condition was the noble-born Menyhért Ebeczky's release, so Pál Esterházy immediately ordered István Koháry to fulfil that. The General wrote with a slight resentment to Koháry that the General-Captain must have disposed of the release earlier, and Esterházy suggested him to try to persuade the two opponent main characters of the case for the mutual reconciliation.⁸⁴ Imre Koháry being in close attendance of the General of the General-Captaincy of the Mining Towns, also suggested his elder brother to release Ebeczky out of the prison for the reason of the quicker remedy of the case.⁸⁵

Finally, István Koháry accepted the benevolent advices, and released the nobleman out of the prison, as it was turned out from Pál Bélteky's letter.⁸⁶ At 1st of August, Menyhért Ebeczky re-establishing into his Novohrad County office, as a Second-Deputy-Lord Lieutenant [= *substitutus vice comes*] ordered the dwellers of a village to fulfil the usual teind.⁸⁷

⁸² MNL OL P 125, 4708th roll № 3435, (Esterházy Pál nádor iratai), Ferdinánd Pálffy's letter to Pál Esterházy (Suchá nad Parnou, 16th of July, 1678).

⁸³ MNL OL P 125, 4722nd roll № 6952, (Esterházy Pál nádor iratai), Menyhért Ebeczky's letter to György Szelepcsényi, Archbishop of Esztergom (undated, but based on contexts written in the dungeon of the Fortress of Fil'akovo during June and July, 1678).

⁸⁴ MNL OL C 1287th roll № 14262, (ŠABB, Rodový archiv Coburg-Koháry, Pars V.), Pál Esterházy's letter to István Koháry (Šintava, 22nd of July, 1678).

⁸⁵ MNL OL C 1058th roll № 977, (ŠABB, Rodový archiv Coburg-Koháry, Pars I.), Imre Koháry's letter to István Koháry (Šintava, 25th of July, 1678): „...*Vestra Dominatio Ebeczium dimittat ne in disgustum incidat et viveat ut possint conalnire valde laudabilem rem facturus...*”

⁸⁶ MNL OL P 125, 4701st roll № 1213, (Esterházy Pál nádor iratai), Pál Bélteky's letter to Pál Esterházy (Fil'akovo, 30th of July, 1678).

⁸⁷ MNL OL G 12, XII.1., 2nd box, fol. 196–197, (a Thököly-szabadságharc levéltára — Levélek (1672–1691)), letter to an unknown village subscribed by Mihály Dúl, Menyhért Ebeczky and Ferenc Sótér (Fil'akovo, 1st of August, 1678).

(Thus, Menyhért Ebeczky also had a county magistrate office in Novohrad County. His county firstly protested for his release in a letter written at 6th of June to Pál Esterházy, in which they listed another abuses against the noblemen of Novohrad committed by István Koháry and Pál Béteky.⁸⁸ That was the letter mentioned by János Borsics and Mihály Dúl. Then Novohrad County requested Menyhért Ebeczky's release again.⁸⁹)

But the case went on. According to the earlier requests, Ádám Forgách Chief-Judge of Hungary issued the licence for taking evidences [*compulsoria mandatum*] to Novohrad County. The Magistrate questioned thirty-one witnesses between 3rd and 18th of August. After the entire examination of the evidences, we can find the following statements. 1. All of the evidences check up with the fact that Menyhért Ebeczky was overtaken with drink when he began to taunt with Pál Béteky for a horse in a wine cellar outside the walls, and his servants had to pull him out of that place. 2. Menyhért Ebeczky intentionally attempted Pál Béteky's life. His crime was twofold: firstly, he cursed and damned the Deputy-Captain with the most hideous words according to the contemporary morality; secondly, he wanted to kill him by all means, which was turned out from the fact that he loaded two rifles, also took a sharpen-dagger along. He was stopped three times (by the gate of his house, when his wife was beseeching him and by the gate of the border castle), and Ebeczky did not want to give his murderous intent up at all, for which there is no excuse that he was overtaken with drink. After the fail of his first attempt, he wanted to stab Pál Béteky with the sharpen-dagger, and when he was taken home, all the night he was cursing and damning, while was always shouting about Béteky's killing. 3. Showing an unbelievable tolerance, Pál Béteky did not argue with the taunting nobleman, he did not take Ebeczky's cursing into consideration. And when he was pulled away by László Kubinyi, and he dodged the bullet, he ordered his servants to take care of Ebeczky's life during the brawling. 4. The each of noble-born persons or their dependents affirmed that Ebeczky was continuously cursing and damning, but the events of the attempted murder were told by them on several and different ways, as some confessed that the rifle was turned up skywards and fired only accidentally. Others reported that Pál Béteky raised a cane at the nobleman (and by still others, he punched with it on his head, too). Several witnesses intentionally obscured the truth.⁹⁰ But taking all the evidences into consideration, wil-

⁸⁸ MNL OL P 125, 4713th roll № 4622, (Esterházy Pál nádor iratai), Novohrad County's letter to Pál Esterházy (Filakovo, 6th of June, 1678).

⁸⁹ In the same place, № 4623, Novohrad County's letter to Pál Esterházy (Filakovo, 18th of July, 1678).

⁹⁰ MNL OL C 1277th roll № 12797, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars V.), the minute of evidences of the Ebeczky case taken by the Magistrate of Novohrad County

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

fulness can be seen in Ebeczky's behaviour and he did not want to show no signs of repentance about his deeds.

Ferdinánd Pálffy received the letter of his county dated from 3rd of August, urging the re-election⁹¹, but in his reply, he expressed his very displeasure, as it turned out of the evidences that Menyhért Ebeczky was responsible for the whole awkward incident. Pálffy was mainly piqued at the magistrate members that they stated Ebeczky as innocent person, and dissembled essential information, and due to that, he fell into discredit before the higher authorities. So he would not continue taking part in the case before the Gubernium and refused the further patronage of the Noble Judge.⁹²

At 10th of September, Pál Esterházy advised Koháry of Bélteky's and Ebeczky's summoning to Bratislava for the trial fixed at 17th of September to the office of the Gubernium. The General benignly suggested the unconciliated persons to enter into a composition amicably with each other, moreover, he asked Koháry to exhort them to do that, because if they would not agree with each other at all before the Gubernium, then the case would be placed to the Diet's agenda, and that would be very shameful for both of them before the whole Hungarian estates. Esterházy also wrote about that he would not be present at the trial because of his travelling to Vienna, but he requested the Gubernium that the trial would be postponed by few days as far as possible.⁹³

The Gubernium reprieved one day, but Pál Esterházy did not travel to Vienna, and he met with Mihály Dúl being on behalf of Pál Bélteky and Menyhért Ebeczky so as to enter into a composition amicably on the formerly fixed date. The military judge reported István Koháry about the meeting so: “...we arrived to Eisenstadt at 17th of September, and visited Our Lord of General. Soon Menyhért Ebeczky also arrived and Our Lord of General made us reconcile with each other. The circumstances and conditions of its reconciliation I will orally report to Pál Bélteky when I will be back to Fil'akovo. He will have wanted to arrange the

(Fil'akovo, 3rd–18th of August, 1678). — The minute of evidences is fully worked out in this place: KOMJÁTI, Zoltán Igor: *Amikor az ellentétek kiéleződnek...A Füleken lakozó végvári katonaság és nemesség viszonya két tanúvallatási jegyzőkönyv tükrében Koháry István főkapitányságának korából (1667–1682)*. In: Neograd 2013 (a Dornay Béla Múzeum Évkönyve, XXXVII., szerkesztette: Balogh Zoltán és Fodor Miklós Zoltán): Salgótarján, 2015. s. 88–100.

⁹¹ MNL HML IV-1/a, 5th volume, s. 343., Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (Fil'akovo, 3rd of August, 1678).

⁹² MNL HML IV-1/b, 5th box, 1678:67., Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési iratai, Ferdinánd Pálffy's letter to the Magistrate of Heves and Külső-Szolnok County (Suchá nad Parnou, 27th of August, 1678).

⁹³ MNL OL C 1286th roll № 14217, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars V.), Pál Esterházy's letter to István Koháry (Eisenstadt, 10th of September, 1678).

case before the Gubernium, but now, when the reconciliation has been occurred, it is not needed..."⁹⁴

Pál Bélteky sent a document to Pál Esterházy for the reconciliation meeting, in which he declared that he forgave Menyhért Ebeczky and felt disposed to the agreement for only the following reasons: 1. He did not want to be blamed for appealing to the Gubernium against any nobleman for several times. 2. The type of the recent case (also according to the consuetude) was under the cognizance of General Pál Esterházy, thus Pál Bélteky did not want to appeal to another juridical court. The Deputy-Captain of Fil'akovo, as a claimant, formulated his conditions in five points. He declared in the first point, he would forgive Menyhért Ebeczky only when, then the nobleman would tender his apologies for the attempted murder and the hideous cursing, firstly before Pál Esterházy, and after his return to the border castle, before the Magistrate of Novohrad County. If he would be disinclined to do that, a fine of 100 Forints would be imposed on him. According to the second point, Menyhért Ebeczky would swear an affidavit that he would not commit similar atrocity never more in the royal border castle. If he would break his words, he would be punished by decapitation. In the third point, Bélteky asked the nobleman to give 300 Forints to his legal expenses, but not for his own sakes, as Bélteky would offer this sum for the purposes of the Catholic Church. He added: the paying of the desired sum simultaneously might alleviate the Lutheran Ebecky's moral sense. The fourth point abolished the fact of Ebeczky's staying in the prison, but on the other hand, the nobleman would not haul any person up for Bélteky's helping during the brawling. But Bélteky would reserve the right in the fifth point, that he would call Ebeczky's compeers into account for their deed at all times.⁹⁵

Pál Bélteky also informed Koháry about the agreement, but not personally, as he stayed at furlough for a while, and put the forwarding in the care of Koháry's younger brother, Imre, who sent the Deputy-Captain's letter to Fil'akovo in the beginning of October.⁹⁶

⁹⁴ MNL OL C 1057th roll N° 699, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars I.), Mihály Dúl's letter to István Koháry (Bratislava, 21st of September, 1678).

⁹⁵ MNL OL P 125, 4717th roll N° 5642, (Eszterházy Pál nádor iratai), Pál Bélteky's agreement project to Pál Esterházy (undated, but on evidence of its content, it was written in September, 1678).

⁹⁶ MNL OL C 1000th roll N° 4683, (ŠABB, Rodový archív Coburg-Koháry, Pars V.), Imre Koháry's letter to István Koháry (Eisenstadt, 2nd of October, 1678): „...*Per Dominum Vice Capitaneum hic nuperam in Dominum Ebeczki existentem inservivissem litteris Vestrae Dominationis, verum certe dormiebam dum abire voluissent, excitatur ab jisdem vix per eosdem salutem transmittere poteram...*”

“...It is impossible to endure the above mentioned serious matters and grievous injuries...”

SUMMARY

It can be seen that the “source” of the disagreements between the border soldiers and the county nobleman was not only the existential matter of life and death, with which the both parties tried to assert their own rights, but in the depth of the problems, we can find a farther, psychological and ideological segment. Namely, the border soldier expected himself to be supplied and provided against his military service, and all the actions of the noblemen aiming a blow at his authority and hurting his rights and supplying, he found injurious and degrading. Because, according to the mentality of the border soldier, he was a member of a free and impeccable college, having rich traditions in virtues and military experiences, which was retained its reputation almost on the example of the guilds, and last but not least, he had freedom. Because he was different from the bondsman, belonged to an upper class, and due to this, he also had self-respect, even if it was manifested negatively in the contempt and “exploitation” toward the peasantry. But the border soldier was lesser than a nobleman who wanted to live with curtailing his liberty. Namely, the nobleman imperilled those liberty rights of him had been fighting out earlier: exemption from the *corvée*, *teind* and other talliages; the acquiring of the wine-licence and the butchery law; and the accepting from the landlords that the bondsman-originated persons would be enlisted. The border soldier especially resented that the nobleman also brought down the peasantry’s wrath on him.⁹⁷

And practically there was no solution. The function of the Country is characterised as a “vicious circle”, of which the get-out was not possible, and its effect increasingly pushed it toward the final perdition. When the county took the upper hand in the juridical struggles, the border soldiers suffered, mainly they were not supplied and provided, and the border defence was damaged due to the demoralisation, and as a further consequence: the desperate soldiers began to prey, made a dash at the villages and settlements for their providing and living. And on the reverse situation (when the border soldiers overcame) the effect was the same: due to their “free acquiring”, the noblemen and the peasantry (the main taxpayer) were disprofited, and were not able to pay the state taxes, from which the border soldiers would come in for in the long run. So the border soldiers would be unpaid again after a while, and he would be compelled to acquire food and horse-feed from the civil settlements again. This was a really “vicious circle”, and neither the function of the Country, nor the border defence system turned that to good account.⁹⁸

⁹⁷ PERJÉS, Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest: OSIRIS Kiadó, 2002. s. 74–76.

⁹⁸ In the same place, 72.

Zhrnutie

„...Je nemožné vydržať uvedené ťažkosti a vážne zranenia...“ Nedorozumenia medzi hlavným kapitánom Fil'akova Štefanom II. Kohárom a šľachtou (1667 – 1682)

V 17. storočí bolo Fil'akovo nielen základňou kráľovskej posádky, ale pevnosť bola zároveň sídlom troch stolíc: Novohradskej, Peštiansko-Pilišsko-Šoltskej a Hevešskej, ako aj Solnockej, ktoré tam ustúpili pred Osmanmi. Na základe zdravého rozumu a praktického úsudku by sme sa mohli domnievať, že vzájomná závislosť, národný záujem a vlastenecká spolupatričnosť prinesú súčinnosť medzi pohraničnými vojakmi a šľachtou. Strohou skutočnosťou však bolo, že sa nevedeli dohodnúť: vzájomné obviňovanie, nezhody, ukrutnosti, ostré výmeny názorov – občas s úmyslom zabiť – charakterizovali vzťah fil'akovských vojsk a šľachty sídliacej alebo dočasne sa zdržujúcej na pohraničnom hrade. Hlavným problémom bol nedostatok zásob pre vojsko. Keďže pohraniční vojaci nedostávali zásoby, obstarávali si potraviny a tovar potrebný na živobytie a oblečenie z blízkyh dedín v stolici, čo bolo často násilné. Stoličnej šľachte veľmi ublížili útoky vojakov, ktoré im nielen sťažovali živobytie, ale považovali to za ponižovanie svojich dávnych šľachtických práv a ich posvätnosti, čo nemohli tolerovať. Šľachta tak musela obmedziť výsady fil'akovských pohraničníkov, čo nemohla zniesť ani druhá strana. Vojsko medzi dvoma spoločenskými vrstvami, ktoré sa považovali za privilegované, sa odrazila v právnych debatách: Kto má obviňovať a potrestať vinných a zadržaných pohraničných vojakov? Kto má právo volať na zodpovednosť a potrestať vinných zadržaných vojakov? Koho právomoc je silnejšia a v akom prípade? Stolice Heveš a Solnok posielali svojich zástupcov buď spolu s inými stolicami, alebo samostatne k Pavlovi Esterházymu, Františkovi Nádasdymu, potom od roku 1670 ku krajinskému sudcovi Adamovi Forgáchovi, ale svoje sťažnosti mohli predložiť aj cisárovi. Druhá línia konfrontácie medzi oboma stranami sa prejavila v použití násillia. V dôsledku vzájomného konfliktu sa vojaci k ľuďom správali hrubo, pričom obyvatelia dedín na podnet zástupcov stolice sa neovládali, keď zadržali vojaka. Takto často dochádzalo k ľudským obetiam. Keď osoba šľachtického pôvodu spáchala ukrutnosť, bez ohľadu na to, aké závažné to bolo, zabíjali s ňou opatrne a súd bol veľmi pomalý. Ukazuje to prípad Melichara Ebeczkého, zástupcu veliteľ'a Novohradskej stolice a šľachtického sudcu Hevešskej a Solnockej stolice z roku 1678.

Sonda do problematiky ústavnej starostlivosti o deti v Slovenskom štáte na príklade okresných detských domovov¹

VIKTÓRIA RIGOVÁ

*Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína
Filozofa v Nitre*

A probe into the issue of institutional care for children in the Slovak State illustrated by the example of District children's homes

Abstract: The history of District children's homes in Slovakia dates back to the period of interwar Czechoslovakia. They were founded and managed by the District youth cares, overseen by the Slovak Youth Care Centre in Bratislava. During the existence of the Slovak State, these institutions represented the most important organizers and implementers of social care for children and youth. The District children's homes formed a network of private institutional care for worthy children, they served as centres of organized family care in the district. In 1942 there were 25 of these orphanages. They accepted only healthy children, called "normal" during the period that is the subject of this paper. In the case of District children's homes, as a principle, children were placed in them only for provisional, temporary period. Children who were explicitly abandoned belonged to the state institutional care, followed by care in foster families. Children were admitted at the request of relatives, the home village, the district court or fiduciaries based in District youth cares. Qualified educators were in charge of education in the District children's homes.

Keywords: Children, District Children's Homes, Social Care, Slovak Republic.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2022.25.01.67-87>

Úvod do problematiky

Výskum problematiky sociálnej starostlivosti o deti osirelé, polooosirelé a odkázané na cudziu starostlivosť sa v poslednom období väčšmi dostal do pozornosti slovenských historičiek a historikov. Dôkazom toho sú aj práce publikované na túto tému. Na úvod možno zmieniť predovšetkým dve publikácie z dielne Historického ústavu Slovenskej akadémie vied: knihu *Za bránami sirotincov: Počiatky ústavnej starostlivosti o osirelé deti v Uhorsku (1750 – 1815)* od Ingrid Kušnirákovej,

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0358, Univerzitnou grantovou agentúrou UKF v Nitre v rámci projektu „Slovenské ústredie starostlivosti o mládež verus politika vládnucej HSĽS v rokoch 1939 – 1945“, a projektom KEGA: Kultúrna, osvetová, výchovno-vzdelávacia a sociálna politika na Slovensku v 20. storočí. Interaktívna učebná pomôcka pre štúdium dejepisu na stredných školách.

ktorá mapuje ústavnú starostlivosť o osirelé deti v Európe v rannom novoveku, ústavnú starostlivosť v rakúskych krajinách, v Uhorsku i dva konkrétne sirotince: Kelcz-Adelffyho sirotinec v Kőszegu a Král'ovský sirotinec v Tomášikove (neskôr v Bratislave a Győri).² Druhou a zároveň najnovšou je publikácia autorského kolektívu s názvom „*Zabrániť bahnu morálneho rozkladu*“: *Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku/na Slovensku do roku 1945*.³ Aj napriek názvu v nej však obdobie Slovenského štátu⁴ našlo len minimálny priestor. Prvá obsiahlejšia publikácia venovaná všeobecnejšej téme, ktorá je ale východiskom pri spracúvaní problematiky ústavnej starostlivosti o deti, teda oblasti sociálno-zdravotnej starostlivosti o deti a mládež, vyšla v roku 2013 pod taktovkou autorského kolektívu Ivany Fialovej a Daniely Tvrdoňovej.⁵ Systematicky sa problematike právneho postavenia dieťaťa a inštitucionalizácii sociálnej starostlivosti o deti a mládež v medzivojnovom období venujú Miriam Laclavíková a Adriana Švecová.⁶ Viacero sondážnych štúdií zameraných na špecifické problémy sociálno-zdravotnej a sociálno-výchovnej starostlivosti o deti a mládež medzi rokmi 1918 – 1989 publikovala Ivana Šuhajdová. Avšak priamo obdobiu Slovenského štátu sa doposiaľ venovala skôr

² KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid: *Za bránami sirotincov. Počiatky ústavnej starostlivosti o osirelé deti v Uhorsku (1750 – 1815)*. Bratislava : VEDA – Historický ústav SAV, 2019. 304 s.

³ KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid – MANNOVÁ, Elena et al.: „*Zabrániť bahnu morálneho rozkladu*“. *Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku/na Slovensku do roku 1945*. Bratislava : VEDA – Historický ústav SAV, 2020. 536 s.

⁴ Vo svojej práci používam pomenovanie Slovenský štát všeobecne ako označenie celého obdobia jeho existencie v rokoch 1939 – 1945, pričom si uvedomujem, že od prijatia ústavy v júli 1939 znel oficiálny názov Slovenská republika.

⁵ FIALOVÁ, Ivana – TVRDOŇOVÁ, Daniela et al.: *Od špitála k nemocnici. Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osвета v dejinách Slovenska*. Bratislava : Slovenský národný archív, 2013. 555 s.

⁶ LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana: *Dieťa medzivojnového Slovenska. Verejná sociálna starostlivosť o deti a mládež na Slovensku a jej inštitucionálna základňa*. Praha : Leges, 2019. 246 s. Autorky publikovali aj viacero parciálnych štúdií: ŠVECOVÁ, Adriana – LACLAVÍKOVÁ, Miriam: Inštitucionálny základ starostlivosti o deti a mládež na Slovensku v prelomovom období I. ČSR na príklade Okresných starostlivostí o mládež. In: *Právno-historické trendy a výhľady IV*. Zost. M. Laclavíková – P. Vyšný. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2019, s. 166-183; ŠVECOVÁ, Adriana – LACLAVÍKOVÁ, Miriam: Starostlivosť o deti hodné ochrany na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Banskobystrická škola právnych dejín – Inštitúty rodinného práva v historických reflexiách : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Zost. R. Jakubčová – D. Kubošíová. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, 2019, s. 101-116; ŠVECOVÁ, Adriana – LACLAVÍKOVÁ, Miriam: Mládež v trestnoprávnej legislatíve a praxi medzivojnového Slovenska. In: *In omnibus quidem, maxime tamen in iure, aequitas spectanda est. Pocta prof. JUDr. Ivanovi Šimovčekomu, CSc. k 65. narodeninám*. Zost. E. Szabová – M. Deset. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku, 2019, s. 501-518; LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana: Dieťa modernej doby. Jeho právny status v podmienkach uhorského dualizmu a medzivojnovéj ČSR. In: *Človek modernej doby*. Zost. M. Hanula – D. Duchoňová. Bratislava : VEDA – Historický ústav SAV, 2020, s. 328-354.

okrajovo.⁷ Téma sociálnej starostlivosti o osirelé a opustené deti na Slovensku v období rokov 1939 – 1945 vrátane ústavnej starostlivosti v okresných detských domovoch je tak naďalej „neprebádaným územím“. A to aj napriek tomu, že ide o zaujímavú tému z oblasti sociálnych dejín, ktorá má potenciál odkryť problémy bežných ľudí i každodennosť detských aktérov historického vývoja.

Sociálna starostlivosť o deti a mládež bola diskutovanou, riešenou témou už medzivojnového obdobia, kedy sa prvá Československá republika snažila rodiny – vrátane detí a mládeže – vytrhnúť z biedy, psychickej a materiálnej deprivácie, rodinnej a morálnej krízy, ktorú spôsobila 1. svetová vojna a neskôr i hospodárske krízy. Popri ďalších pre štát náročných sociálnych otázkach, ako bola nezamestnanosť či starostlivosť o vojnových invalidov, sa nesmel zabúdať na deti. Vo všeobecnosti platila zásada, že „sociálny péče o mládež vzniká teprve tam, kde rodina nestačí na tento úkol“.⁸ Rodina bola považovaná za základ spoločnosti. Spolu s manželstvom a materstvom bola rodina, rovnako ako neskôr v prípade Slovenského štátu,⁹ v zmysle ústavy z februára 1920 pod ochranou zákonov.¹⁰ Sociálno-zdravotná starostlivosť o deti a mládež sa postupne stávala čoraz viac organizovanou, so zapojením a spoluprácou ako štátnej,¹¹ tak

⁷ ŠUHAJDOVÁ, Ivana: Sociálno-výchovné otázky detí a mládeže. In: *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Zost. B. Kudláčová, Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2016, s. 368-386; ŠUHAJDOVÁ, Ivana: Činnosť Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave a jej okolí v rokoch 1940 – 1945. In: *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Zost. B. Kudláčová, Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2015, s. 163-178. Obdobiu po skončení 2. svetovej vojny sa venujú štúdie: ŠUHAJDOVÁ, Ivana: Úlohy národných výborov v oblasti sociálnej starostlivosti o deti a mládež v rokoch 1945 až 1968. In: *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku od konca druhej svetovej vojny po obdobie normalizácie*. Zost. B. Kudláčová, Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2017, s. 189-197; ŠUHAJDOVÁ, Ivana: Sociálna starostlivosť o deti, mládež a rodinu. In: *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Zost. B. Kudláčová, Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2019, s. 399-421; ŠUHAJDOVÁ, Ivana: Sociálna a postpenitenciárna starostlivosť o ťažko vychovateľnú mládež v 70. rokoch 20. storočia – ako sa riešil „neexistujúci“ problém?. In: *Historia scholastica*. tom. 6, vol. 2, 2020, s. 35-45.

⁸ KALLAB, Jaroslav: Několik myšlenek o sociální péči o mládež v demokratickém státě. In: *Péče o mládež*, Tom. XV, vol. 1, 1936, s. 2.

⁹ „Manželstvo, rodina a materstvo sú pod zvýšenou ochranou právneho poriadku.“ § 86, ústavného zákona zo dňa 21. júla 1939 o ústave Slovenskej republiky. *Slovenský zákonník*, roč. 1939, s. 383.

¹⁰ „Manžeství, rodina a mateřství jsou pod zvláštní ochranou zákonů.“ § 126, zákona č. 121 Zb. z. a n. z 29. februára 1920. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, roč. 1920, s. 266.

¹¹ Medzi rokmi 1920 – 1933 napr. fungoval napr. *Inštruktorát sociálnej pečlivosti o mládež* sídliaci v Bratislave, ktorý bol striedavo podriadený Ministerstvu sociálnej starostlivosti (Ministerstvo sociálnej péče) a Slovenskému oddeleniu Ministerstva sociálnej starostlivosti. RIGOVÁ, Viktória: *Mládež nad priepasťou. Sociálna starostlivosť o (nielen) problémovú mládež na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Paradigma Publishing, 2022 (v tlači).

aj dobrovoľnej, filantropickej sféry.¹² Popri tom existovali inštitúcie, ktoré stáli na pomedzí týchto dvoch línií a predstavovali tzv. polooficiálne inštitúcie, nakoľko z hľadiska právnej subjektivity išlo o súkromné spolky, no na druhej strane vykonávali aj viacero úloh, ktoré im ukladal zákon. Takými inštitúciami na Slovensku bolo *Zemské ústredie starostlivosti o mládež* (neskôr nazývané *Krajinské*, a v období Slovenského štátu *Slovenské ústredie starostlivosti o mládež*, ďalej len SÚSM) sídliaace v Bratislave a *Okresné starostlivosti o mládež* (ďalej OSM) v jednotlivých regiónoch Slovenska. V priebehu 30. rokov 20. storočia sa SÚSM a OSM stali hlavnými koordinátormi a poskytovateľmi sociálnej starostlivosti o deti a mládež na Slovensku. Slovenský štát prevzal sieť OSM vrátane ich zastrešujúcej inštitúcie, teda vrátane ústredia. Tieto inštitúcie dobre zapadali do sociálnej politiky Slovenského štátu, nakoľko práve sociálna starostlivosť o deti a mládež v nej mala veľmi dôležité miesto. Starostlivosť „o najmenších“ bola považovaná za „najvznešenejšiu súčiastku sociálnej starostlivosti“.¹³ Súvisela so snahou ľudí dokázať „nové Slovensko“, s ktorým sa spájala obroda, povznesenie slovenského národa, vrátane detí. Politici i tlač sa pravidelne vyjadrovali o novom Slovensku, novej mládeži, novej rodine či o novej žene.¹⁴ Tie mali byť slovenské, národne cítiace, kresťanské. Často proklamované nové Slovensko, ktoré ideológ Štefan Polakovič označil za protikapitalistické a sociálne, malo zjednotiť všetkých na základe spoločného záujmu – „*hmotného i mravného blahobytu slovenského národa*“.¹⁵ S tým súvisel aj základný cieľ, ktorý si ľudácky režim stanovil na svojej ceste vybudovať sociálny štát, a to zvýšiť životnú úroveň,¹⁶ vytvoriť tzv. „*nový sociálny poriadok spravodlivosti a rozumu*“.¹⁷ Bola vyzdvihovaná pomoc jednotlivcom, aby boli užitočnými členmi národa.¹⁸ Dôsledné uplatňovanie sociálnej politiky Slovenského

¹² V medzivojnovom období sa na poli sociálno-zdravotnej starostlivosti aktivizovali mnohé spolky. V prvom rade možno zmieniť *Slovenskú divíziu Československého Červeného kríža*, ale tiež spolky ako napr. *Živena*, *Bratislava*, *Záchrana* a iné. Bližšie na túto tému pozri: RIGOVÁ, V.: *Mládež nad priepasťou*. LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Dieťa medzivojnového Slovenska*.
¹³ POLAKOVIČ, Štefan: *Tisova náuka*. Bratislava : Nakladateľstvo HSLŠ, 1941, s. 343.

¹⁴ V období existencie Slovenského štátu vychádzali aj periodiká s prívlastkami nový/nová /nové, odzrkadľujúc tak snahu štátu, resp. vládnych predstaviteľov o rekonštrukciu, prevýchovu slovenského národa: *Nová Európa*, *Nové Slovensko*, *Nový poriadok*, *Nový život*, *Nová mládež*. KOKLESOVÁ, Bohunka: *V tieni tretej ríše. Oficiálne fotografie Slovenského štátu*. Bratislava : Slovart, 2010, s. 97.

¹⁵ POLAKOVIČ, Š.: *Tisova náuka*, s. 323.

¹⁶ *Budujeme sociálny štát 1939 – 1944*. Bratislava : Slovenská pracujúca pospolitosť, 1944, s. 5. POLAKOVIČ, Š.: *Tisova náuka*, s. 322.

¹⁷ MUTŇANSKÝ, Ludovít: *Slovenská sociálna výstavba: cesta do nového európskeho sociálneho poriadku*. Bratislava, 1944, s. 22.

¹⁸ HSLŠ napr. v zimnom období organizovala zbierkovú akciu *Vojnová zimná pomoc*. Hnacím motorom dobročinnosti mal byť, v zmysle pravidelne prízvukovaných kresťanských zásad, „*veľký príkaz Boží*“, ale tiež často proklamované heslo: „*Ni pre seba – všetko pre*

štátu malo smerovať k vyrovnaniu rozdielov medzi jednotlivými triedami. Zotretie sociálnych rozdielov medzi obyvateľstvom by vytvorilo – pre národnosocialistický režim takú dôležitú – jednotu národa.¹⁹

V pevnosti mládež, nastupujúcej slovenskej generácie videli ľudáci pre nich tak dôležitú záruku ďalšej existencie slovenského národa a štátu. Súvislosť medzi starostlivosťou o mládež a ďalšou existenciou národa a štátu sa vyskytovala aj v 1. ČSR²⁰ vychádzajúc z potreby posilnenia konštruktú československého národa, no v prípade nedemokratického Slovenského štátu vedeného jednou stranou, Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou (ďalej HSĽS), nabrala na obrátkach a v centre pozornosti sociálnej politiky boli slovenské rodiny, slovenské deti a mládež. Ako sa vyjadril prezident Jozef Tiso: „*V mládeži je budúcnosť celého národa, a preto jej musíme venovať veľkú pozornosť.*“²¹ Možno hovoriť o spolitizovaní dôležitosti a významu slovenských detí.²² Tie malo v každodennej pozornosti aj SÚSM (a OSM), ktorého tajomník Anton Hárovský sa jasne vyjadril: „*Slovenské ústredie starostlivosti o mládež je preto „Slovenským“, aby sa staralo predovšetkým o slovenské*

národ.“ Úlohou získaných finančných prostriedkov bolo zmierňovať „*následky zimnej nezamestnanosti*“. Realizovanie *Vojnovej zimnej pomoci* bolo v očiach ľudí ďalším prejavom sociálneho smerovania budovaného „nového“ Slovenska. Záštitu nad zimnou pomocou mala najväčšia autorita v štáte, teda prezident Jozef Tiso. Ten každoročne vyhlasoval *Vojnovú zimnú pomoc* so srdcovým prejavom, ktorý mal ľudí nabádať k vzájomnej pomoci s cieľom upevňovať národnú spolupatričnosť. POLAKOVIČ, Š.: *Tisova náuka*, s. 364. *Slovák*, 4. novembra 1939, s. 1, Zimná pomoc.

¹⁹ POLAKOVIČ, Š.: *Tisova náuka*, s. 321 – 322. V snahe o zjednotenie vidieť podobnosť s nacistickým Nemeckom, kde chceli nacisti zjednotiť všetkých Nemcov do komunity (Volksgemeinschaft), v rámci ktorej by neexistovali sociálne rozdiely. DRÁBIK, Jakub: *Fašizmus*. Bratislava : Premedia, 2019, s. 304.

²⁰ „*Demokratická péče o mládež je projevem vědomí odpovědnosti všech za kvalitu národního dorostu. Národ, jenž by se nepostaral o zdárný dorost, byl by odsouzen k zániku, prokázal by svou neschopnost být složkou lidství.*“ KALLAB, J.: Několik myšlenek o sociální péči o mládež v demokratickém státě, s. 2.

²¹ FABRICIUS, Miroslav – HRADSKÁ, Katarína (eds.): *Jozef Tiso – Prejavy a články (1938 – 1944)*. Bratislava : AEPRESS, 2007, s. 128.

²² Správnu výchovu detí a mládeže mala na starosti *Hlinkova mládež* (ďalej HM) ako „organizovaný zbor Strany“. Úlohou HM bolo vychovávať oddaných vlastencov v duchu kresťanských zásad, vykonávať brannú výchovu, pôsobiť pri predvojenskom výcviku, tiež pestovať telesnú výchovu, šport, „*duch kamarátstva*“. Cieľom bolo vytvoriť z HM jedinú predstaviteľku celej slovenskej mládeže, vychovávať slovenskú mládež pevnú duchom i telom. Členstvo v HM však nebolo povinné. Povinné členstvo v HM bolo len v krátkom období, zhruba 3 mesiace v roku 1939. KÁRPÁTY, Vojtech: *Hlinkova mládež do leta 1940*. In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis)*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta; Universum, 2007, s. 356. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIIIa: Slováci a druhá svetová vojna*. Bratislava : Literárne a informačné centrum, 2015, s. 72 – 73. K problematike HM bližšie pozri publikáciu: MILLA, Michal: *Hlinkova mládež 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, 279 s.

deti.²³ V sociálnej politike Slovenského štátu sa tak odrážalo jeho ideologické ukotvenie. Ideológia štátu bola postavená na troch základných pilieroch, a síce na nacionalizme, kresťanstve a socializme.²⁴ Dôležité tak bolo všetko *slovenské*, boli dôležité kresťanské zásady a láska k blížnemu, zásady solidarity a sociálneho zmieru. Treba však upozorniť, že práve vypätý nacionalizmus, ktorý je charakteristický pre režim Slovenského štátu, zvíťazil nad často proklamovanými kresťanskými zásadami, nad heslami o sociálnej láske a spravodlivosti. Spravodlivosť mala byť vykonávaná, avšak v zmysle ľudáckej predstavy – nič pre seba, všetko pre (slovenský) národ.²⁵ Prístup k sociálnemu zabezpečeniu sa tak Slovenský štát snažil ohraničiť, a to práve nacionalizmom, príslušnosťou k slovenskému národu. Na druhej strane v priebehu krátkej existencie Slovenského štátu nebola vytvorená legislatíva, ktorá by vyhranila sociálnu starostlivosť a podporu výlučne slovenským deťom – čoho dôkazom je aj zákon o prídavkoch na deti robotníkov z roku 1941, ktorý nebol podmienený príslušnosťou k slovenskému národu, ale nemocenským poistením.²⁶ Výnimku, prirodzene, tvorilo židovské a rómske obyvateľstvo, ktoré bolo vyčlenené samostatnými legislatívnymi opatreniami.

Štátna a súkromná dimenzia ústavnej starostlivosti o deti a mládež

Sociálna starostlivosť o deti a mládež bola v období Slovenského štátu vykonávaná primárne na dvoch úrovniach: verejnoprávnej, teda štátnej, zákonom danej starostlivosti, a súkromnoprávnej, teda dobrovoľnej, filantropickej starostlivosti.²⁷ Podľa toho aj možno rozdeľovať ústavy na dve základné skupiny – na zariadenia štátnych a súkromných inštitúcií (spolkov).²⁸ Počet štátnych ústavov nebol vysoký, a teda ani

²³ HÁJOVSKÝ, Anton: *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*. Bratislava : Slovenské ústredie starostlivosti o mládež, 1943, s. 92.

²⁴ Ideológia Slovenského štátu sa formovala postupne. Prvotne bola hlavným ideológom Štefanom Polakovičom nazvaná kresťanský totalitarizmus. Vo svojej podstate išlo o nacionalizmus spojený so zásadami kresťanstva. Neskôr sa sformoval slovenský národný socializmus. Podrobnejšie na túto tému: PEKÁR, Martin: Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu. In: *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 137-152. Socializmus ako ideológia bol odmietaný: „*Socializmus je zakrpatený systém a pomocou neho, ako jednej krajnosti, sa spoločenský poriadok vyriešiť nedá. Je predsa známe, že socializmus len v programoch hlása záujmy celku, ale keď sa dostane k moci, nepomáha jednotlivcov na úkor celku. Socializmus neuznáva národ a rozkladá ho. Socializmus nevidí národ – on vidí len hmotu. (...) Medzi nami a socialistami je aj ten rozdiel, že my žijeme za národ – oni z národa žijú.*“ POLAKOVIČ, Š.: *Tisova náuka*, s. 330.

²⁵ V národnosocialistickom zmysle sa jednotlivec podroboval celku, pretože „*celok je viac ako jednotlivec*“. POLAKOVIČ, Š.: *Tisova náuka*, s. 320.

²⁶ Zákon č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov.

²⁷ Tieto dve línie boli aktuálne aj pre obdobie prvej Československej republiky.

²⁸ Zoznam ústavov – štátnych i súkromných – je dostupný v zborníku: *Prehľad sociálne-zdravotných ústavov*. In: *Sborník sociálnej práce I*. Zost. L. Straka. Bratislava : Sväz sociálnych a sociálne-zdravotných spolkov v Bratislave, 1941, s. 76-81.

dostačujúci. V rokoch 1940 a 1941 disponoval Slovenský štát dvomi štátnymi detskými domovmi – v Horovciach (okres Púchov nad Váhom – dnes Púchov²⁹) a v Pohorelskej Maši (okres Brezno nad Hronom – dnes Brezno³⁰).³¹ Štátny detský domov v Pohorelskej Maši bol začiatkom roka 1942 presťahovaný do Bratislavy³² a výnosom ministerstva vnútra (ďalej MV) z 20. augusta 1943 opäť z Bratislavy, a to do Púchova nad Váhom (dnes Púchov).³³ Okrem štátnych detských domovov poskytovali ústavnú starostlivosť tiež štátne sirotince. Ich počet a umiestnenie sa v priebehu rokov 1939 – 1945 takisto menili. *Sborník sociálnej práce* z roku 1941 uviedol tri, a to konkrétne v Spišskej Novej Vsi,³⁴ v Radvani nad Hronom (dnes mestská časť mesta Banská Bystrica) a v Beckove.³⁵ O tri roky neskôr, v roku 1944, sa už písalo sirotincoch v Orechove, Spišskej Novej Vsi a v Radvani nad Hronom.³⁶ Adresy štátnych detských domovov a sirotincov boli aj napriek krátkemu obdobiu rokov 1939 – 1945 nestabilné a menili sa. Pod hektickú situáciu sa prirodzene podpísala prebiehajúca 2. svetová vojna.

Druhú kategóriu tvorili detské domovy a sirotince fungujúce na súkromnoprávnej úrovni, kam zaradíme jednak okresné detské domovy zriaďované a patriace pod OSM, ale aj sirotince zriaďované a podporované cirkvami.³⁷ V publikácii *Kronika Slovenského štátu 1939 – 1941* je

²⁹ Štátny detský domov v Horovciach predtým sídlil v Levoči, pričom do Levoče bol evakuovaný z Košíc, kde sídlil pôvodne pred prvou Viedenskou arbitrážou.

³⁰ Štátny detský domov v Pohorelskej Maši bol evakuovaný z Rimavskej Soboty po prvej Viedenskej arbitráži. Práve detské domovy v Košiciach a v Rimavskej Sobote predstavovali v období prvej Československej republiky pozostatok uhorskej siete štátnych detských azylov. KUŠNÍRÁKOVÁ, I. – MANNOVÁ, E.: „Zabrániť bahnú morálneho rozkladu“. *Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku/na Slovensku do roku 1945*, s. 249.

³¹ Prehľad sociálne-zdravotných ústavov, s. 76. Štátny archív v Trenčíne (ďalej ŠA TN), fond (ďalej f.) Okresná starostlivosť o mládež v Trenčíne (nespracované, ďalej OSM TN), šk. 2, Obežníky za rok 1940, obežník č. 38.

³² ŠA TN, f. OSM TN, šk. 2, Obežníky za rok 1942, obežník č. 1. Pozri tiež: MAGDOLEN, Rudolf: Štátna starostlivosť o deti. In: *Sborník sociálnej práce II*. Zost. L. Straka. Bratislava : Sväz sociálnych a sociálne-zdravotných spolkov v Bratislave, s. 64.

³³ *Sociálne rozhľady*. tom. II, vol. 7-10, 1943, s. 33. *Sociálne rozhľady* z roku 1944 taktiež uviedli dva štátne detské domovy – v Horovciach a Púchove. STRAKA, Ladislav: Päť rokov sociálno-zdravotnej politiky. In: *Sociálne rozhľady*. tom. III, vol. 1-4, 1944, s. 4.

³⁴ Štátny sirotinec v Spišskej Novej Vsi bol pre chlapcov a prijímal siroty a polosiroty z celého štátu, no uprednostňované boli deti z Podtatranskej župy. Deti umiestňovalo MV. Mesačné náklady sa pohybovali od 0 do 250 Ks. Prehľad sociálne-zdravotných ústavov, s. 76.

³⁵ Štátny sirotinec v Radvani nad Hronom a v Beckove prijímali chlapcov aj dievčatá, siroty aj polosiroty. Mesačné zaopatrenie stálo 200 Ks. Deti do sirotincov umiestňovalo MV. Prehľad sociálne-zdravotných ústavov, s. 76. Tieto tri štátne sirotince uvádza aj obežník č. 29 SÚSM z 20. augusta 1940. ŠA TN, f. OSM TN, šk. 2, Obežníky za rok 1940, obežník č. 29.

³⁶ *Slovenská pravda*, 4. 6. 1944, Štátna a dobrovoľná starostlivosť o mládež.

³⁷ Prehľad sociálne-zdravotných ústavov, s. 81.

uvedený počet sedem cirkevných sirotincov.³⁸ Táto oblasť ústavnej starostlivosti o deti si však vyžaduje podrobný archívny výskum – predovšetkým na regionálnej úrovni. Z doterajšieho výskumu možno spomenúť napríklad „*Mariánsky ústav – sirotinec*“ v Trnave. Spravovali ho reholné sestry *Kongregácie dcér božskej lásky*. Jeho najvýznamnejšími podporovateľmi bolo MV, bratislavská župa a mesto Trnava.³⁹ V Prešove pre zmenu fungoval sirotinec grécko-katolíckej diecézy. Svoj detský domov vydržoval aj ženský diakonský spolok *Vieroslava* v Starej Turej.⁴⁰

Ústavná starostlivosť o deti normálne i abnormálne

Ústavy starostlivosti o deti a mládež však môžeme rozdeliť aj podľa ďalšieho kritéria, a sice podľa toho či boli určené *normálnym*, teda zdravým⁴¹ deťom, alebo deťom určitým spôsobom hendikepovaným či problémovým, ktoré sa v skúmanom období označovali ako *abnormálne* a *úchylné*. Pod *abnormálnymi/úchylnými* deťmi sa rozumeli osoby telesne a duševne hendikepované, nevidiace, hluchonemé a problémové – tzv. *mravne vadné*.⁴² V nadväznosti na pôvodný uhorský zák. čl. VIII/1901 o štátnych detských domovoch⁴³ i prax 1. ČSR⁴⁴ platila zásada, že deti telesne, duševne hendikepované, nevidiace a hluchonemé, teda osoby označované ako *abnormálne* a *úchylné*, patrili do priamej ústavnej starostlivosti. Ostatné – zdravé deti, nazývané *normálne*, odkázané na cudziu starostlivosť, či už štátnu alebo dobrovoľnú, boli do ústavov umiestňované len na prechodný čas, následne mali byť dané do pestúnskych rodín, teda do rodinnej starostlivosti.

³⁸ HALLON, Ľudovít et al.: *Kronika Slovenského štátu 1939 – 1941*. Praha : OTTOVO NAKLADATELSTVÍ, s. r. o., 2019, s. 212.

³⁹ „Hlavným poslaním ústavu je zachraňovať a prijímať do svojho náručia siroty, vytvárať okolo nich teplé rodinné prostredie, aby nepociťovali trpkosť svojho životného údely.“ Bližšie pozri: *Sociálne rozhľady*. tom. II, vol. 3-4, 1943, s. 23.

⁴⁰ Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Ministerstvo vnútra (ďalej MV), šk. 2059, inv. č. 312, Biskupský komisár sirotinca prešovskej gr. kat. diecézy v Prešove, čís. 53/42/1941.

⁴¹ Dobrovoľná sociálno-zdravotná starostlivosť o deti od narodenia do 14 rokov bola vykonávaná v poradniach pre matky a deti, ktoré zakladali *Okresné starostlivosti o mládež* v rámci svojho odboru matiek a detí. Pôvod týchto poradní je ešte v období 1. ČSR.

⁴² Problémová mládež bola v skúmanom období označovaná ako *mravne vadná*. Bližšie na tému terminológie pozri: RIGOVÁ, Viktória: Problémová mládež a jej nejednotná terminológia v československom priestore medzi rokmi 1918 – 1945. In: *Východočeské listy historické*, 43/2020, s. 33-48.

⁴³ LACLAVÍKOVÁ M. – ŠVECOVÁ, A.: *Dieťa medzivojnového Slovenska*, s. 56-57. LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Dieťa modernej doby*. Jeho právny status v podmienkach uhorského dualizmu a medzivojnovnej ČSR, s. 340.

⁴⁴ Uprednostňovanie umiestnenia detí do pestúnskych rodín, resp. do rodinnej starostlivosti pred ústavnou starostlivosťou bolo typické aj pre demokratickú 1. ČSR. Bližšie pozri: POUBOVÁ-NEČASOVÁ, Marie: *O sociálnej péči rodinné*. Brno : Nákladem Vydavatelstva časopisu Péče o mládež, 1923.

Pracovníci ústavov sa snažili docieľiť dve úlohy, jednak ústavnú starostlivosť čo najviac priblížiť rodinnej výchove a zároveň deti odkázané na cudziu starostlivosť čo najskôr dostať do pestúnskych rodín.⁴⁵ Vo všeobecnosti mala rodina výsostné postavenie v rámci sociálnej politiky Slovenského štátu. Dokonca *Sviatok matiek*, ktorý bol na Slovensku (a v rámci celej ČSR) organizovaný od 20. rokov 20. storočia, bol v roku 1940 nahradený slávnosťou *Deň slovenskej rodiny*.⁴⁶ Vyzdvihované boli slovenské, kresťanské a mnohodedné rodiny.⁴⁷ Režim tlačil jednak na zvyšovanie pôrodnosti,⁴⁸ ale i znižovanie dojčenskej a detskej úmrtnosti. Na valnom zhromaždení SÚSM v roku 1940 bolo jasne vyjadrené: „Hlavný cieľ celej starostlivosti je: boj proti detskej úmrtnosti, ktorá je na Slovensku veľmi vysoká...“⁴⁹ Obežníky Slovenského ústredia starostlivosti o mládež v Bratislave, ako zastrešujúcej inštitúcie všetkých OSM na Slovensku, pravidelne informovali o deťoch, ktoré mali byť umiestnené do pestúnskych rodín, aby im tak bola čo najskôr nájdená vhodná rodina. Rovnako tak SÚSM obežníkmi informovalo o konkrétnych rodinách, ktoré chceli dieťa/deti prijať do pestúnskej starostlivosti.⁵⁰

Vo všeobecnosti sa do ústavnej starostlivosti v podobe detských domovov a sirotincov dostávali tzv. deti ochrany hodné. Patrili medzi nich osoby rôznym spôsobom zanedbávané, pričom pod zanedbávaním sa rozumelo zanedbávanie predovšetkým zo sociálno-výchovného hľadiska. Išlo o siroty, polosirotu, nemanželské deti, deti žijúce v nevhodnom až

⁴⁵ HÁJOVSKÝ, A.: *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 76-77.

⁴⁶ „Slávnosti nech vyznejú ako prejav posvätný k slovenskej rodine, ktorá nech je základom národa a štátu.“ ŠA TN, f. OSM TN, šk. 2, Obežníky za rok 1941, obežník č. 17.

⁴⁷ „Rodine nielen hodno, ale nevyhnutne treba venovať stále stupňovanú pozornosť. Najmä sociálna politika nesmie ani len na chvíľu stratiť so zreteľa rodinu.“ SALATNAY, Michal: Sociálna politika voči rodine. In: *Sociálne rozhľady*. tom. 1, vol. 1, 1942, s. 11. Téma „rodina“ v Slovenskom štáte sa bližšie venovala historička Eva Škorvanková, napr.: ŠKORVANKOVÁ, Eva: Propagácia materstva v období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945). In: *Populačné štúdie Slovenska 3*. Zost. P. Tišliar. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2014, s. 33-39. ŠKORVANKOVÁ, Eva: *Strážkyne rodinných kozubov? Ženy v ideológii a politike slovenského štátu*. Bratislava : VEDA, 2020, 270 s.

⁴⁸ K tomuto cieľu smerovali aj viaceré prijaté opatrenia a právne normy – napr. zákon č. 66/1941 Sl. z. o ochrane plodu. Dojčenská úmrtnosť bola aj v skúmanom období dôležitým sociálno-zdravotným indexom. Viac ako 100 zomrelých detí na 1000 živonarodených predstavovalo vysokú dojčenskú úmrtnosť. Na Slovensku bola v rokoch 1939 – 1945 dojčenská úmrtnosť na 1000 živonarodených detí nasledujúca: 1939 = 135,79, 1940 = 140,20, 1941 = 134,51, 1942 = 161,16. Išlo o veľmi vysokú dojčenskú úmrtnosť. Pod hodnotu 130 však neklesla ani po celé medzivojnové obdobie. *Sociálne rozhľady*, 1944, roč. III, č. 1 – 4, s. 43 – 44 (príloha I. Sociálno-zdravotná ochranná služba).

⁴⁹ *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 24, s. 144 (spravodajská korešpondencia).

⁵⁰ „Dve dobre situované rodiny v Bratislave hľadajú dievčatko vo veku od 2 do 4 rokov, úplnú sirotu, zdravú, ktorú by ihneď adoptovali. Dievčatá majú byť plavovlasé...“ ŠA TN, f. OSM TN, šk. 2, Obežníky za rok 1940, Obežník č. 6.

patologickom sociálno-zdravotnom prostredí (deti z mnohopočetných robotníckych rodín, deti alkoholikov, zločincov, tulákov a pod.).⁵¹

Cudzia starostlivosť sa do septembra roku 1941 vykonávala v zmysle recipovaného⁵² vládneho nariadenia č. 29/1930 Zb. z. a n.,⁵³ ktorým sa prevádzal zákon č. 256/1921 Zb. z. a n. o ochrane detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských.⁵⁴ Pod deťmi v cudzej starostlivosti sa podľa predmetného vládneho nariadenia rozumeli manželské aj nemanželské deti do 14 rokov, ktoré boli v inej starostlivosti než u otca alebo matky. Cudziu starostlivosť mohli vykonávať jednak fyzické osoby, teda pestúni, alebo ústavy. Pod ústavom sa rozumelo zariadenie, ktoré nahrádzalo starostlivosť rodičov a staralo sa minimálne o 10 detí. Medzi takéto ústavy patrili napríklad sirotince, detské domovy a útulky.⁵⁵ Generálna právna úprava verejnej starostlivosti o deti a mládež bola v období Slovenského štátu prijatá dňa 17. septembra 1941 ako zákon č. 213/1941 Sl. z. o verejnej ochrane mládeže, verejnom poručenstve a úprave ochranného dozoru. Za subjekty ochrany považoval zákon deti, ktoré definoval zákon č. 256/1921 Zb. z. a n., vrátane detí, ktorých rodičia sa rozviedli alebo zrušili manželské spoluzitie a potrebovali pomoc. Podľa § 2 predmetného zákona sa do cudzej starostlivosti dostávali maloleté deti, ktoré boli v inej opatere než u otca alebo u matky, a to za plat či bezplatne. Nepatrili tam však deti pod verejným dozorom, ktorý upravovali osobitné zákony a nariadenia. Išlo predovšetkým o deti umiestnené v štátnych detských domovoch a vo výchovných ústavoch (napr. v Štátnom výchovnom ústave v Ilave). Hlavnou agendou zákona č. 213/1941 Sl. z. bol výkon verejného poručníctva, ktorý mali vykonávať len morálne zdatné a kresťanským hodnotám oddané osoby verejných poručníkov,⁵⁶ ktorých menoval do funkcie poručenský súd. Zákonom č. 213 z roku 1941 bolo zachované, že cudziu starostlivosť mohli vykonávať pestúni a ústavy s minimálnym počtom 10 detí. Dozor nad deťmi v ústavnej starostlivosti vykonávalo MV. Na výkon tohto dozoru si MV prizývalo aj organizácie

⁵¹ ŠVECOVÁ, A. – LACLAVÍKOVÁ, M.: Starostlivosť o deti hodné ochrany na Slovensku v medzivojnovom období, s. 102-103.

⁵² Tretí paragraf ústavného zákona č. 1/1939 Sl. z. potvrdil právnu kontinuitu, zostali tak v platnosti dovtedajšie právne predpisy „so zmenami, ktoré vyplývajú z ducha samostatnosti Slovenského štátu“. *Slovenský zákonník*, roč. 1939, s. 1.

⁵³ Vládne nariadenie č. 29/1930 Zb. z. a n. zo 14. marca 1930. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, roč. 1930, s. 99-106.

⁵⁴ Zákon č. 256/1921 Zb. z. a n. z 30. júna 1921 o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, roč. 1921, s. 1090-1091.

⁵⁵ Vládne nariadenie č. 29/1930 Zb. z. a n., § 1. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, roč. 1930, s. 99.

⁵⁶ Úlohy verejného poručníka stanovoval § 6 zákona č. 213/1941 Sl. z. o verejnej ochrane mládeže, verejnom poručenstve a úprave ochranného dozoru. *Slovenský zákonník*, roč. 1941, s. 702-703.

dobrovoľnej starostlivosti (*Okresné starostlivosti o mládež*) či iné osoby, pokiaľ s tým súhlasilo ministerstvo spravodlivosti.⁵⁷ Úlohou dozoru bolo, aby jednotlivé ústavy dodržovali všetky podmienky potrebné pre „*zdarný duševný, mravný a telesný vývin sverených im osôb, najmä s hľadiska kresťansko-národnej výchovy mládeže*“.⁵⁸

Vzhľadom na rôzne typy (druhy) ústavov určených deťom, rovnako vzhľadom na ich rozličnú pozíciu voči štátnej moci je téma ústavnej starostlivosti oveľa širšia a komplikovanejšia, než sa na prvý pohľad môže zdať. V predloženej štúdii je pozornosť venovaná výhradne starostlivosti o *normálne*, teda zdravé deti a zároveň na fungovanie okresných detských domovov, ktoré zakladali a riadili *Okresné starostlivosti o mládež* ako súkromné, polooficiálne spolky. Ako príklad ODD bol použitý ten v Piešťanoch. Cieľom textu je zodpovedanie nasledovných dvoch otázok – (1) aké boli úlohy okresných detských domovov a (2) ako fungovali okresné detské domovy z hľadiska organizačnej, personálnej štruktúry a každodennosti. Východiskovými prácami pri spracúvaní vybranej problematiky boli v úvode zmienené vedecké publikácie a parciálne štúdiá. Tie boli doplnené predovšetkým archívnym výskumom a štúdiom dobovej literatúry.

Okresné detské domovy

Dôležitou súčasťou ústavnej starostlivosti o deti však boli okresné detské domovy (ďalej ODD), ktoré zaradujeme pod zariadenia dobrovoľnej starostlivosti. Svojim počtom prevyšovali štátne detské domovy a sirotince. Riadili, spravovali a zastupovali ich jednotlivé OSM⁵⁹ pod záštitou SÚSM⁶⁰ v Bratislave ako hlavného organizátora dobrovoľnej starostlivosti o deti a mládež na Slovensku vôbec. K zakladaniu ODD

⁵⁷ Zákon č. 213/1941 Sl. z. o verejnej ochrane mládeže, verejnom poručenstve a úprave ochranného dozoru. *Slovenský zákonník*, roč. 1941, s. 701-710. LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana: Legislative efforts on child protection in Slovakia in the first half of the 20th century. In: *Teka commission of legal sciences*. tom. XII, vol. 1, 2019, s. 138-140.

⁵⁸ Zákon č. 213/1941 Sl. z. o verejnej ochrane mládeže, verejnom poručenstve a úprave ochranného dozoru. *Slovenský zákonník*, roč. 1941, s. 706.

⁵⁹ *Okresné starostlivosti o mládež* vznikali na území Slovenska od druhej polovice 20. rokov 20. storočia. Bližšie na túto tému pozri: RIGOVÁ, Viktória: Etablovanie Zemského ústredia pečlivosti o mládež v Bratislave a jeho okresných pobočiek v medzivojnovom Československu. In: *Studia Historica Nitriensia*. tom. 25, vol. 1, 2021, s. 131-152; LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Dieťa medzivojnového Slovenska*, s. 125-140.

⁶⁰ V období vzniku Slovenského štátu sa SÚSM nazývalo *Krajinské ústredie starostlivosti o mládež*, až neskôr v jeho priebehu bol názov poslovenčený na *Slovenské ústredie starostlivosti o mládež*. Pre jednotnosť je však v celej práci využívaný len poslovenčený názov. SÚSM predstavovalo v rokoch 1939 – 1945 hlavný pomocný orgán ministerstiev a verejnej správy, bývalo označované aj ako „*složka národnej a štátnej politiky vôbec*“. KURTHA, V. Henrich: *Ideove-vedecké a organizačné základy našej starostlivosti o mládež a rodinu*. Bratislava : Sväz sociálnych a sociálne-zdravotných spolkov v Bratislave, 1941, s. 4 a 9.

dochádzalo postupne, pričom ich počiatky spadajú do obdobia 1. ČSR. Prvý ODD vznikol pri OSM v Banskej Bystrici, pričom jeho slávnostné otvorenie sa konalo v januári roku 1932.⁶¹ V tom istom roku vznikol ODD napríklad aj v Púchove. Majiteľmi a vydržiavateľmi jednotlivých ODD boli spravidla príslušné OSM.⁶² Cieľom bolo, aby takýmto typom detského domova disponoval každý okres. Slovenský štát tak prevzal nielen sieť OSM, ale i postupne formovanú sieť okresných detských domovov. Ak opomenieme straty spôsobené v novembri 1938 prvou Viedenskou arbitrážou (územie Slovenska vtedy prišlo o viaceré OSM⁶³), tak ODD spolu s OSM predstavujú nositeľov kontinuity s ČSR a Č-SR v oblasti sociálnej a ústavnej starostlivosti o deti a mládež.

Anton Hájovský, tajomník SÚSM, opísal starostlivosť v ODD nasledovne: „*Dieťa v domove musí cítiť, že vychovávateľka mu je radkyňou a pomocnicou, ktorá je stále po ruke; aby stála pri ňom a bola mu ochran-kyňou a radcom a vzbudila v ňom dôveru, záujem a chuť k vykonávaniu pridelenej práce.*“⁶⁴ ODD postupne vytvorili regionálnu sieť ústavnej starostlivosti pre ochrany hodné deti, pričom ich počet výrazne prevyšoval počet štátnych detských domovov a sirotincov. K 1. júlu 1941 bolo na území Slovenského štátu evidovaných 24⁶⁵ ODD: Bratislava (vydržiavateľ SÚSM), Žilina (v. OSM v Žiline), Domaniža (v. OSM v Po-važskej Bystrici), Sabinov (v. OSM v Sabinove), Senica (v. OSM v Senici), Prievidza (v. OSM v Prievidzi), Uhrovec (v. OSM v Bánovciach nad Bebravou), Holíč (v. OSM v Skalici), Hrabov (v. OSM vo Veľkej Bytči), Zvolen (v. OSM vo Zvolene), Kremnica (v. OSM v Kremnici), Kochanovce (v. OSM v Trenčíne), Malacky (v. OSM v Malackách), Prešov (v. OSM v Prešove), Púchov (v. OSM v Púchove), Piešťany (v. OSM v Piešťanoch), Nitra (neskôr v Ivanke pri Nitre, v. OSM v Nitre), Brezno nad Hornom (v. OSM v Brezne nad Hronom), Čadca (v. OSM v Čadci), Banská Bystrica (v. OSM v Banskej Bystrici), Osturňa (v. OSM v Spišskej Starej Vsi), Nová Baňa (v. OSM v Novej Bani), Michalovce (v. OSM v Michalovciach)

⁶¹ Otvorenie ODD sprevádzal aj program pozostávajúci z prejavu starostu mesta Banská Bystrica, prejavov zástupcov OSM, SÚSM a úradov. Potom nasledovala prehliadka domova. Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), f. Okresný úrad v Banskej Bystrici 1923 – 1945 (ďalej OÚ BB), šk. 59, č. j. 184/32, Otvorenie prvého detského domova.

⁶² SNA, f. Krajský úrad – administratívne spisy (ďalej KÚ-adm.), šk. 3795, inv. č. 2753.

⁶³ HÁJOVSKÝ, A.: *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 9.

⁶⁴ HÁJOVSKÝ, A.: *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 77.

⁶⁵ Tento počet potvrdzuje aj Anton Hájovský. Prirodzene, v priebehu rokov 1939 – 1945 počet ODD mierne kolísal. Koncom roka 1941 už fungovalo 25 ODD. Bližšie pozri: HÁJOVSKÝ, A.: *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 78-79. O 25 okresných detských domovoch sa zmienil aj V. H. Kurtha vo svojej publikácii roku 1941. Pracovalo v nich zhruba 31 vychovávateľiek a 27 pomocníčok. V roku 1939 prešlo týmito domovmi 943 detí. KURTHA, V. H.: *Ideovo-vedecké a organizačné základy našej starostlivosti o mládež a rodinu*, s. 4-6.

Tab. 1. Prehľad okresných detských domovov a ich chovancov v rokoch 1941 a 1942⁶⁶

	Okresný detský domov	Vydržiavateľ domova	Domovom prešlo chovancov	
			1941	1942
1	Uhrovec	OSM Bánovce nad Bebravou	4	68
2	Banská Bystrica	OSM Banská Bystrica	120	132
3	Brezno nad Hronom	OSM Brezno nad Hronom	24	46
4	Bratislava	SÚSM Bratislava	379	289
5	Čadca	OSM Čadca	65	21
6	Kremnica	OSM Kremnica	145	39
7	Malacky	OSM Malacky	88	86
8	Michalovce	OSM Michalovce	22	34
9	Nitra	OSM Nitra	186	222
10	Nová Baňa	OSM Nová Baňa	183	264
11	Piešťany	OSM Piešťany	148	55
12	Domaniža	OSM Považská Bystrica	134	50
13	Prešov	OSM Prešov	35	65
14	Prievidza	OSM Prievidza	35	46
15	Púchov nad Váhom	OSM Púchov nad Váhom	43	42
16	Sabinov	OSM Sabinov	62	38
17	Senica nad Moravou	OSM Senica nad Moravou	46	40
18	Holíč pri Morave	OSM Skalica	33	35
19	Osturňa	OSM Spišská Stará Ves	17	13
20	Továrniky	OSM Topoľčany	45	36
21	Kochanovce	OSM Trenčín	59	51
22	Turčiansky sv. Martin	OSM Turčiansky sv. Martin	-	13
23	Hrabové	OSM Veľká Bytča	31	54
24	Zvolen	OSM Zvolen	98	194
25	Žilina	OSM Žilina	63	50
			2 102	1 983

a Tovarníky (v. OSM v Topoľčanoch).⁶⁷ Do konca roka 1941 pribudol ešte ODD v Turčianskom sv. Martine, čím sa ich počet zvýšil na 25. V polovici roka 1942 musel svoju činnosť pozastaviť ODD v Čadci, celkový počet domovov tak opäť poklesol na 24.⁶⁸ Vzhľadom na tento počet

⁶⁶ HÁJOVSKÝ, A.: *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 81.

⁶⁷ Prehľad sociálne-zdravotných ústavov, s. 78.

⁶⁸ HÁJOVSKÝ, A.: *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 79.

treba pripustiť, že snaha vytvoriť ODD v každom okrese na Slovensku nebola naplnená.⁶⁹

Za zakladaním menších, regionálnych detských domovov bolo niekoľko dôvodov:

1. rýchlejšia, jednoduchšia a lacnejšia doprava detí do detského domova – na rozdiel od domovov vo vzdialených veľkých mestách;

2. ODD mali predstavovať vzor po výchovnej stránke, mali byť vzorom v čistote, poriadku, v zaobchádzaní s deťmi, i s ich zamestnaním;

3. mali byť stredom pozornosti celého okresu, navyše tí, ktorí ústav finančne podporovali, mali k domovu lokálny, bezprostredný záujem, taktiež mali príležitosť kontrolovať vedenie a výchovu v ústave;

4. dieťa zostávalo v blízkosti rodného domova a po náprave „domácich nevhodných podmienok“ mohlo byť rýchlejšie a jednoduchšie vrátené domov;

5. nepretŕhali sa rodinné vzťahy a dieťa sa neodcudzovalo.⁷⁰

V období Slovenského štátu pri umiestňovaní detí do štátnych detských domovov a ODD platila nasledovná zásada – ODD boli určené na prechodné zaopatrenie detí, ktorých rodičia žili, no na určitý (prechodný) čas sa nemohli o dieťa postarať. Deti vyslovene opustené a siroty, ktoré nemali zákonného žiteľa a vyžadovali si dlhodobú cudziu starostlivosť, patrili do štátnej starostlivosti – do štátnych detských domovov a sirotincov (a neskôr do pestúnskych rodín). ODD mohli tiež slúžiť ako tzv. prestupná stanica pre opustené deti. Teda v prípade detí, ktoré boli prvotne umiestnené do okresného detského domova, no bol u nich dokázaný nárok na štátnu starostlivosť, boli následne umiestňované do štátnych domovov alebo pestúnskych rodín.⁷¹

Z ODD sa stávali strediská organizovanej rodinnej starostlivosti. Mesačné ošetrovné za dieťa v okresných detských domovoch platili v prvom rade rodičia, príbuzní alebo obec. Pokiaľ to nedokázali zabezpečiť, prechádzala táto povinnosť na príslušné OSM.⁷² Okresné detské domovy prijímali deti od 3 do 14 rokov. Po dosiahnutí 14. roku boli prepúšťané do učenia alebo za prácou. OSM však nad nimi mali stále dozor, a to až do dovŕšenia veku 18 rokov.⁷³

⁶⁹ Podľa administratívneho členenia Slovenskej republiky v zmysle zákona č. 190/1939 Sl. z. sa oklieštené slovenské územie členilo na 61 okresov a 6 žúp (Bratislavská, Nitrianska, Trenčianska, Pohronská, Tatranská a Šarišsko-zemplínska). PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena – HE-TÉNYI, Martin – ARPÁŠ, Róbert: *The City and Region Against the Backdrop of Totalitarianism. Images from the Life in the Slovak Republic (1939 – 1945), Illustrated by the City of Nitra and Its Surroundings*. Berlín : Peter Lang, 2018, s. 29.

⁷⁰ Detské domovy na Slovensku. In: *Péče o mládež*. tom. XVI, vol. 7, 1937, s. 194.

⁷¹ ŠA TN, f. OSM TN, šk. 2, Obežníky za rok 1943, obežník č. 5.

⁷² ŠA TN, f. OSM TN, šk. 2, Obežníky za rok 1943, obežník č. 5. SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Poriadok Okresného detského domova v Piešťanoch.

⁷³ HÁJOVSKÝ, A.: *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 78.

ODD slúžili ako strediská organizovanej rodinnej starostlivosti v okrese. Ich úlohou bolo poskytovať prechodné prístrešie, zaopatrenie a výchovu *normálnym* deťom potrebujúcim ochranu a starostlivosť, taktiež *„vychovávať ich pre život v rodinách, v týchto ich umiestňovať, dozerať nad nimi a poskytovať im všetkej potrebnej pomoci a ochrany až k dosiahnutí samostatnosti“*.⁷⁴ ODD sa mali približovať rodinným pomerom, boli síce zariadené jednoducho, no účelne. Vzdelanie umiestneným deťom poskytovali ľudové, meštianske, eventuálne aj stredné a odborné školy. Do ODD boli prijímané deti z daného okresu, v ktorom konkrétny domov sídlil, len vo výnimočných prípadoch iné. Deviaty paragraf *Poriadku ODD* jasne stanovil, aké deti mohli byť prijímané: *„deti osirelé, opustené, mravne ohrozené, nemanželské, týrané alebo vykorisťované (...) pre ktoré nie je možné ihneď vyhladať riadnu pestúnsku rodinu“*.⁷⁵ Nepísalo sa striktno o slovenských deťoch, ODD mohol prijímať do opatery všetky deti, na ktoré sa vzťahoval výkon dozoru v zmysle recipovaného vládneho nariadenia č. 29/1930 Zb. z. a n.⁷⁶ Deti umiestnené v detskom domove museli byť zdravé po mentálnej i telesnej stránke. Prijímané boli na žiadosť príbuzných, domovskej obce, okresného súdu či dôverníka OSM. Pred prijatím boli predkladané nasledovné doklady:

1. tzv. popisný hárok opisujúci pomery a zdravotný stav dieťaťa;
2. rodný list alebo výťah z matriky;
3. domovský list;
4. svedectvo o majetkových a zárobkových pomeroch rodičov dieťaťa;
5. posledné školské svedectvo (vysvedčenie);
6. prehlásenie zákonného zástupcu, že po dobu umiestnenia dieťaťa do ústavu sa vzdal vplyvu na jeho výchovu;
7. reverz o platení vydržiavacieho príspevku – ošetrovného na výživu a šatenie dieťaťa;
8. lekárstvu svedectvo o zdravotnom stave dieťaťa, že nežilo v prostredí s nákazlivými chorobami.

Deti do ODD prijímalo kuratórium. Každé prijatie ochrany hodného dieťaťa bolo podmienené aspoň čiastočným zaistením úhrady na výživu a výchovu. Mesačné ošetrovné za dieťa v ODD platili v prvom rade rodičia, príbuzní alebo obec. Pokiaľ to nedokázali zabezpečiť, prechádzala povinnosť na príslušné OSM.⁷⁷ Náklady na umiestnenie dieťaťa – tzv. ošetrovné – sa pohybovalo vo výške od 0 do 300 Ks.⁷⁸

⁷⁴ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Poriadok Okresného detského domova v Piešťanoch, s. 1. Poriadok ODD v Piešťanoch je datovaný do 31. mája 1939.

⁷⁵ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Poriadok Okresného detského domova v Piešťanoch, s. 2.

⁷⁶ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Okresný detský domov v Piešťanoch.

⁷⁷ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Poriadok Okresného detského domova v Piešťanoch, s. 2. ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín (nespracované), šk. 2, Obežníky za rok 1943, obežník č. 5.

⁷⁸ Prehľad sociálne-zdravotných ústavov, s. 78.

Podľa § 5 bola majiteľom i vydržiavateľom domova konkrétna OSM. Finančné prostriedky na fungovanie ODD získaval z ošetrovacích príspevkov, z podpôr verejných úradov (štátnych a samosprávnych),⁷⁹ zo zbierkových akcií organizovaných OSM, zo zbierok potravín a naturálií. Samotné SÚSM bolo finančne podporované subvenciami ministerstva vnútra. Tieto subvencie boli prerozdeľované medzi jednotlivé OSM a tie ich následne rozdeľovali na svoje jednotlivé aktivity – oblasti činnosti, medzi ktoré popri poradniach pre matky a deti či poradniach pre voľbu povolania patrili aj okresné detské domovy.⁸⁰

Vrchné vedenie ústavu bolo v rukách správneho výboru OSM. Správny výbor ustanovoval kuratórium, resp. predsedníctvo, ktoré sa staralo o chod a všetky potreby detského domova. Kuratóriu sa skladalo zo 6 až 8 členov. Jeho predsedom bol predseda odboru rodinnej starostlivosti. Ostatných členov navrhovali ďalšie odbory OSM – odbor matiek a detí, dorastový odbor a hospodársko-finančný odbor. Kuratórium volilo ďalších funkcionárov – miestopredseda, zapisovateľa, pedagogického poradcu, hospodára. Poradenstvo kuratóriu ponúkali aj iné osoby, napr. lekár, verejný poručník, vedúca vychovávateľka a pod.⁸¹

Medzi konkrétne úlohy kuratória patrili:

1. prijímanie a prepúšťanie chovancov z domova;
2. stanovovanie výšky ošetrovného;
3. predkladanie správnomu výboru OSM návrhov na prijatie či prepustenie pomocného personálu;
4. zostavovanie rozpočtu;
5. dbanie o to, aby hospodársko-finančný odbor každý rok zorganizoval na jeseň, prípadne na jar vo všetkých obciach okresu za pomoci dôverníkov, správcov škôl, farských, obecných úradov a iných zbierku naturálií;
6. podávanie správy o stave a činnosti domova správnomu výboru a valnému zhromaždeniu OSM.

V rámci povinnosti kuratória týkajúcich sa rozpočtu a financovania domova, bolo jeho úlohou nakupovať pre domov všetky potreby, určovať, kde sa bude nakupovať, celkovo kontrolovalo hospodárenie ústavu, kontrolovalo budovu a pozemok i schvalovalo jedálny lístok.⁸²

Hospodár, ako dôležitá súčasť personálu ODD, plnil hneď niekoľko funkcií – úloh. V prvom rade bol pomocníkom a poradcom pestúny pri

⁷⁹ Samotné SÚSM bolo finančne podporované subvenciami ministerstva vnútra. Tieto subvencie boli prerozdeľované medzi jednotlivé OSM a tie ich následne rozdeľovali na svoje jednotlivé aktivity – oblasti činnosti, medzi ktoré patrili práve aj okresné detské domovy.

⁸⁰ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Poriadok Okresného detského domova v Piešťanoch, s. 3.

⁸¹ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Poriadok Okresného detského domova v Piešťanoch, § 7 a 8, s. 3-4.

⁸² SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Poriadok Okresného detského domova v Piešťanoch, § 9, s. 4-5.

vedení ODD po hospodárskej i vnútroorganizačnej stránke, tiež výkonným a kontrolným orgánom kuratória pre vedenie všetkého hospodárstva. Zároveň bol zástupcom kuratória v hospodársko-finančnom odbore OSM. Medzi ďalšie nemenej dôležité úlohy hospodára patrili:

1. pripravovanie návrhu celkového rozpočtu ODD a rozpočet pre zbierky naturálií;

2. hájenie a odôvodňovanie rozpočtu ODD v hospodársko-finančnom odbore OSM, prípadne i v iných výkonných orgánoch OSM;

3. podávanie správ kurátoriu o potrebách domova a ich odôvodňovanie (po dohode s pestúnkou);

4. zabezpečovanie všetkých nákupov pre ODD – po dohode a za spolupráce s pestúnkou (oblečenie, bielizeň, obuv, potraviny, uhlie, drevo, inventár); zároveň hospodár vyrad'oval poškodené šatstvo, bielizeň a obuv;

5. prijímanie potravinových objednávok pre ODD;

6. zabezpečovanie správnosti záznamov k vedeniu kuchyne, skladu potravín, oblečenia a inventára; raz mesačne robil hospodár inventúru;

7. dbanie o, aby bol jedálny lístok zostavený podľa potrieb ODD, aby sa deťom aj personálu dostalo potrebné množstvo jedla – s tým súvisela aj povinnosť hospodára kontrolovať vedenie kuchyne;

8. kontrolovanie a overovanie účtov každý mesiac, ktorých správnosť hospodár overoval podpisom a predkladal kurátoriu;

9. posledný deň v mesiaci zostavoval výkaz o spotrebovaných zásobách, ktorý predkladal kurátoriu;

10. dbal o to, aby bola budova a záhrada ODD udržiavaná;

11. staral sa o to, aby hospodársko-finančný odbor OSM v spolupráci s pomocou dôverníkov a škôl uskutočnil každoročne zbierku naturálií pre ODD.

Vo všeobecnosti sa tiež hospodár snažil, aby domov šetril, nemíňal prostriedky na zbytočnosti, zároveň, aby chovanci ani personál netrpeli nedostatkom.⁸³

ODD bol pod lekársnym dozorom, pričom lekára ustanovoval správny výbor OSM na návrh kuratória. Spravidla bola táto funkcia zverená lekárovi, ktorý pôsobil v poradni pre matky a deti. Povinnosťou lekára bolo vyšetriť chovanca pri nástupe do detského domova, v prípade potreby určiť opatrenia v záujme zachovania jeho zdravia. Lekár každý mesiac vyšetril všetky deti. Dozeral na to, aby boli merané a vážené. Pokiaľ niektoré z detí ochorelo, bolo izolované od ostatných detí, ak bol stav vážnejší, lekár zabezpečil prevoz do nemocnice. Ak sa u niektorého z detí vyskytla nákazlivá choroba, nariadil okamžitú dezinfekciu priestorov.

⁸³ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Poriadok pre hospodára kuratoria Okresného detského domova.

Okrem týchto úloh lekár dozeral aj na jedálniček, na to, aby boli deti riadne a pravidelne kúpané, aby boli priestory domova čisté. Dbal na to, aby sa deti venovali pohybu – či už telocvikom, hrami alebo otužovaním. Ak lekár zistil vo fungovaní ústavu nejaký nedostatok súvisiaci so zdravým chovancov, podával kuratóriu návrhy na úpravu.⁸⁴

Výchovu detí umiestnených do ODD mala na starosti kvalifikovaná vychovávateľka, ktorú ustanovovalo SÚSM v Bratislave. K nej správny výbor OSM priradil pomocníčku. Post vychovávateľky si vyžadoval určitú kvalifikáciu a vlastnosti: „*pedagogické znalosti, bezúhonný život, dobré vlastnosti povahové a náležité zdravie*“.⁸⁵ Jej poradcom vo výchovných otázkach bol pedagogický poradca, v hospodárskych záležitostiach jej pomáhal spomínaný hospodár. Pod pedagogickým poradcom sa rozumel pomocník pestúanky, ktorý bol nápomocný pri výchove detí a celkovo vo vedení ústavu po výchovnej stránke. Zároveň bol výkonným a kontrolným orgánom kuratória. Povinnosťami pedagogického poradcu bolo aj to, že dbal, aby sa deti i personál riadili domácim poriadkom, aby boli pri výchove detí uplatňované inštrukcie na to určené, aby v ústave vládla čistota a poriadok. Pedagogický poradca tiež dohliadal, aby sa z detí vychovávali zdraví, mravní, vzdelaní, poctiví, svedomití a pracovití občania. Svoju pozornosť mal zamerať na to, aby vzťah medzi umiestnenými deťmi a personálom bol čo najlepší, aby sa všetci k sebe chovali ako členovia jednej rodiny, aby si pomáhali a radili, aby boli chovanci primerane a vhodne zamestnaní, aby boli aj ďalej vzdelávaní formou čítania zábavných i poučných kníh, cvičením hier a divadla, staral sa o ústavnú knižnicu, aby im bola venovaná riadna zdravotná starostlivosť, mal pod dohľadom výkon trestov. Pedagogický radca sa mal snažiť spoznať každé dieťa, následne na nich priaznivo vychovávateľsky pôsobiť. Povinnosťou radcu tiež bolo zorganizovať každý mesiac poradu s personálom domova, kde sa rokovalo o telesnom, duševnom a mravnom vývoji detí, o ich pokrokoch v škole i o problémoch s výchovou.⁸⁶

Právo dozoru nad ODD malo SÚSM v Bratislave, ministerstvo vnútra, zdravotné a školské úrady.⁸⁷

⁸⁴ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Poriadok Okresného detského domova v Piešťanoch, § 11, s. 5-6.

⁸⁵ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Poriadok Okresného detského domova v Piešťanoch, s. 6.

⁸⁶ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Pokyny pre pedagogického poradcu Okresného detského domova.

⁸⁷ Poriadok ODD v Piešťanoch uviedol ako dozorný orgán aj ministerstvo sociálnej starostlivosti, a to na základe zákona č. 256/1921 Zb. z. a n., kde bolo zmieňované. Slovenský štát však nedisponoval ministerstvom sociálnej starostlivosti. Táto oblasť prešla do kompetencií ministerstva vnútra. SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Poriadok Okresného detského domova v Piešťanoch, § 13, s. 6.

Denný harmonogram a teda aj každodenný režim v domove stanovoval tzv. domáci poriadok. Budíček bol v období od 1. mája do 30. septembra o šiestej hodine ráno, v zimnom období o pol siedmej. Prvou povinnosťou chovancov bolo ustlanie postele, umytie tela do pol pása studenou vodou a umytie zubov. Na každý týždeň boli určení tzv. dozorcovia poriadku, ktorí sa starali o čistotu v spálňach a pracovniach. Po tom, čo boli chovanci oblečení a pripravení, spoločne sa naraňajkovali. Potom nasledoval odchod do školy. Predtým však ešte všetky deti prezreli dozorcovia poriadku s vychovávateľkou či sú riadne oblečené, obuté, čisté a majú všetky školské pomôcky. Do školy i zo školy šli deti spoločne pod dozorom vychovávateľky. O 13:15 hod. bol spoločný obed, po ktorom sa deti odobrali na popoludňajšie vyučovanie. Po ňom o štvrtej popoludní bol olovrant. Večera sa podávala o siedmej večer. Povinnosťou detí bolo umyť si ruky pred každým jedlom, menšie deti si pred a aj po jedle umývali okrem rúk aj tvár. Dozorcovia poriadku zabezpečovali čisté tanieri a príbor pred každým jedlom, rovnako bolo ich úlohou dbať o to, aby aj deti prichádzali k jedlu čisté. Staršie deti pomáhali s tými menšími. Boli im nápomocné pri obliekaní, česaní, úprave postelí. Staršie deti tiež pomáhali umývať pracovňu, spálne a chodby. Tie najmenšie deti umývala a ukladala do postele vychovávateľka. Na konci dňa, keď už boli všetky deti v posteliach, vychovávateľka kontrolovala všetky miestnosti – najmä či niekde nehorí svetlo, či je všade čisto. Takisto bolo jej úlohou pozamykať dvere.⁸⁸

Po vyučovaní bolo povinnosťou detí vypracovanie domácich úloh. Za prospech v škole zodpovedala vychovávateľka. Ostatný voľný čas deti venovali domácim prácam, medzi ktoré patrili: upratovanie dvora a miestností, práca v záhrade, pílenie dreva, starostlivosť o hydinu. Medzi ďalšie aktivity, ktoré mohli vyplňať voľný čas, patrilo: čítanie kníh z knižnice, telocvik, hry, príprava divadelného predstavenia. Všetky aktivity prebiehali pod dozorom vychovávateľky a pomocníčky. Každú nedeľu zvykli chodiť všetky deti s vychovávateľkou na vychádzku. Každú sobotu sa kúpali a vymieňali si šaty. V letných mesiacoch sa deti pod dozorom vychovávateľky mohli kúpať v rieke, v zime sánkovať a korčuľovať.⁸⁹

Povinnosťou detí umiestnených do ODD bolo poslúchať, chovať sa úctivo a „*byť vždy pravdomluvné*“.⁹⁰ Nariadené rozkazy museli deti vykonávať ochotne a bez odriekania. Navzájom medzi sebou sa museli deti chovať „*bratsky a sestersky, láskave a sverne*“.⁹¹ Za každých okolností – či

⁸⁸ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Domáci poriadok Okresného detského domova, § 3, s. 1-2.

⁸⁹ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Domáci poriadok Okresného detského domova, § 4, s. 2-3, § 5, s. 3.

⁹⁰ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Domáci poriadok Okresného detského domova, s. 1.

⁹¹ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Domáci poriadok Okresného detského domova, s. 1.

už v škole, či na vychádzke sa mali chovať slušne a zdvorilo. Pokyn znel jasne: *„Nekričte a nebite sa, nenadávať si, na druhých nepokrikujte, nehádzte kamením a pod. Nenoste nikdy so sebou zápaliak alebo iných horľavých predmetov. Same si nekupujte mlsoty a iné zbytočnosti. Získané peniaze si vždy ukladajte u vedúcej vychovávateľky.“*⁹²

Chovanci ODD mali možnosť dostať sa na určitý čas z ústavu, a to prostredníctvom návštevy či prázdnin u príbuzných alebo známych. Takéto „uvolnenie z ústavu“ malo dve podmienky – musela ho schváliť vychovávateľka, v prípade letných prázdnin sa muselo dieťa dobre učiť a poslúchať. Kontakt s príbuznými bol možný aj prostredníctvom návštev v priestoroch ODD. Rodine a známym boli povolené návštevy každú nedeľu od 10. do 12. hod. alebo od 13. do 15. hod. Návštevy nemohli deťom nosiť sladkosti ani žiadne „nepotrebné veci“. V prípade zlého správania, neplnenia si úloh a pod. mohla správa ODD návštevy obmedziť i úplne zakázať. Návštevy v podobe funkcionárov a podporovateľov domova boli možné každý deň od deviatej do šestnásť hodiny.⁹³

Neslávnou súčasťou ústavného života detí bolo aj trestanie.⁹⁴ Domáci poriadok ODD rozlišoval šesť druhov trestov:

1. napomenutie;
2. prísne napomenutie (tzv. dútka);
3. vylúčenie z hier a zábav;
4. osamotenie (samotka);
5. odopretie olovrantu na jeden alebo viac dní;
6. telesný trest.

Posledné tri menované tresty sa zapisovali do kmeňového listu chovanca, zároveň sa vždy oznamovali pedagogickému poradcovi.⁹⁵

Aj napriek pomaly sa budujúcej sieti okresných detských domovov a existencii štátnych detských domovov, sa medzi pracovníkmi OSM vyskytovala nespokojnosť s možnosťou umiestnenia detí do ústavnej starostlivosti. Pracovníci sa sťažovali na ich nedostatočný počet. V tomto zmysle bola komplikovaná situácia napríklad v okrese Hlohovec, pretože *„nemá žiadneho sirotinca ani podobného zariadenia a preto je nútený deti*

⁹² SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Domáci poriadok Okresného detského domova, § 7, s. 3.

⁹³ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Domáci poriadok Okresného detského domova, § 8, s. 3, § 9, s. 4.

⁹⁴ Trestanie chovancov bolo výskumom doložené napr. v sirotinci v Slovenskej Lupči, v Modre či v Komenského ústave v Košiciach. Bližšie na tému sirotinca v Slovenskej Lupči a Modre pozri: KUŠNIRÁKOVÁ, I. – MANNOVÁ, E.: *„Zabrániť bahnú morálneho rozkladu“*. *Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku/na Slovensku do roku 1945*, s. 285-334. Trestanie chovancov Komenského ústavu zmieňuje: RIGOVÁ, Viktória: *Nemravná mládež*. In: *Moc sexu. Sex a sexualita v moderných dejinách Slovenska*. Zost. D. Nešťáková. Bratislava : Paradigma Publishing, 2021, s. 137-159.

⁹⁵ SNA, f. MV, šk. 1500, inv. č. 295, Domáci poriadok Okresného detského domova, § 10, s. 4.

*na tieto ústavy odkázané umiestňovať až do št. detského domova v Rim. Sobote*⁹⁶ t. č. v *Pohorelskej Maši*“.⁹⁷ Tajomník OSM v Hlohovci upozornil aj na riziko výchovy v pestúnskych rodinách. Rodiny sa zvykli k tejto činnosti prihlásiť kvôli peniazom, alebo aby tak získali pomocnú silu do domácnosti či na statok. Deti sa preto často dostávali do nevhodných rodín, kde trpeli po hmotnej, ale aj výchovno-mravnej stránke. Riešenie takýchto prípadov bolo komplikované, nakoľko OSM nedokázali dohliadať na tak veľký počet detí umiestnených v pestúnskej starostlivosti.⁹⁸

Záver

Okresné detské domovy predstavovali inštitúcie, ktorých činnosť nadväzovala na predchádzajúce obdobie prvej a druhej ČSR, boli súčasťou rozvinutej siete sociálnej a sociálno-zdravotnej starostlivosti *Okresných starostlivostí o mládež*. ODD boli zároveň stabilnou súčasťou ústavnej starostlivosti o *normálne*, teda zdravé deti na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Predstavovali inštitúcie, ktorých úlohou bolo promptne reagovať na deti potrebujúce ochranu a cudziu starostlivosť v okrese, dopĺňať tak štátnu ústavnú starostlivosť. Počtom ďaleko prevyšovali štátne detské domovy a sirotince. Umiestnené deti si v nich osvojovali určitý denný režim vyplňaný návštevou školy, prácami v domácnosti i voľnočasovými aktivitami ako bolo čítanie či telocvik. Takisto boli tieto deti ako chovanci pod dohľadom vychovávateľky, ale i pod lekárskeym dozorom. Predložená štúdia sondážnym výskumom načrtla „veľkú tému“ ústavnej starostlivosti a života detí v ODD, odkryla základné rysy tejto problematiky. Oblasť ústavnej starostlivosti v ODD, rovnako tak aj starostlivosť v pestúnskych rodinách, si aj naďalej vyžaduje pozornosť historickej obce a ďalší podrobný archívny, historický výskum.

⁹⁶ Mesto Rimavská Sobota bolo na arbitrážnom území odstúpenom Maďarsku, takže tam už ani nebolo možné umiestnenie detí.

⁹⁷ Štátny archív v Trnave (ďalej ŠA TT), f. Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci (ďalej OSM HC), šk. 1, inv. č. 27, Zpráva tajomníka OPM na schôdzu správneho výboru OPM na deň 1. marca 1939.

⁹⁸ ŠA TT, f. OSM HC, šk. 1, inv. č. 27, Zpráva tajomníka OPM na schôdzu správneho výboru OPM na deň 1. marca 1939.

Ukrajinská etnogenéza: antský kmeňový zväz

SERHIJ KORNOVENKO – ANATOLIJ MOROZOV

*Čerkaská národná univerzita Bohdana Chmelnického,
Ukrajina*

Ukrainian ethnogenesis: Ante tribal union

Abstract: Scientific research and explanation of the Ukrainian ethnogenesis of the 3rd–7th century, i.e. the social, economic and military-political life of the Ante tribal union is currently very relevant. There are several basic approaches within the scientific-historical heritage of the Ante issue formed from the second half of the 19th to the beginning of the 21st century. Some authors point to the non-Slavic origin of the Antes, other researchers justify their Slavic origin and some of researchers prove that the Antes appeared in historical sources under its own name and they are the direct ancestors of the Ukrainian nation. Despite the numerous historiographical heritages of the history of the Ante tribal union, not all questions of this scientific problem are fully and evenly explained. There are some controversial moments as well. Considering this fact, the authors of the study aim to research the Ukrainian ethnogenesis of the 3rd–7th century, i.e. socio-economic and socio-political life of the Ante tribal union. The object of the research is thus the Ante tribal union; the subject of research is the etymology of the ethnonym "Ant", the first written reports, the economic basis of the Ante tribal union and its socio-political and military organisation.

Keywords: the Antes, Ante tribal union, Ukrainian ethnogenesis.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2022.25.01.88-103>

Aktuálnosť témy. Súčasťou vojny, ktorej aktívna fáza začala 24. februára 2022 agresiou Ruskej federácie proti Ukrajine, a do ktorej sú priamo či nepriamo zapojené všetky popredné krajiny sveta, je aj ideologická vojna – boj o historické dedičstvo, historickú pravdu. Ruskí propagandisti manipulujú historickou minulosťou, prispôbujúc fakty pre chiméru projektu „veľkého ruského národa“ – panrusizmus. Najvyššiemu štátnemu vedeniu vkladajú do úst posolstvá zbavené odbornosti a vedeckého obsahu, zamerané na ospravedlnenie agresie, nárokovanie na ukrajinskú minulosť, jej privlastňovanie. Vzhľadom na spoločensko-politický a vedecko-praktický význam je tak aktuálnym vedecké bádanie a vysvetlenie ukrajinskej etnogenézy 3. – 7. storočia, teda spoločensko-ekonomického, spoločensko-politického života antského kmeňového zväzu.

Analýza historiografie. V rámci vedecko-historického dedičstva antskej problematiky, ktorá sa sformovala počas 2. polovice 19. – začiatkom 21. storočia, je možné načrtnúť nasledujúce základné prístupy. Prvý predstavujú výskumy A. Olrika, L. Schmidta, F. Dvorníka, J. Levického a G. Vernadského, ktoré poukazujú na neslovanský pôvod Antov.¹ Druhý prístup – antipód prvého – reflektujú diela O. Šachmatova, B. Grekova, M. Tichomirova, V. Ključevského, S. Solovjova, L. Niederleho, alebo A. Spicyna, ktoré zdôvodňujú slovanský pôvod Antov.² K tretiemu prístupu sa zaraďujú výskumy, v ktorých je odôvodnene dokázané, že Anti sú bezprostrední predkovia ukrajinského národa. Táto koncepcia vychádza z vedeckých názorov M. Hruševského, I. Krypjakevyča, N. Polonskej-Vasylenkovej, M. Brajčevského, V. Petrova a ďalších súčasných bádateľov. Najmä M. Hruševskij svojho času napísal: „Grécki spisovatelia rozlišujú na juhu v susedstve Byzancie Sklavínov a Antov. Sklavínmi nazývajú kmene, ktoré žili na Dunaji a na Balkáne, Antmi zas kmene na Dnestri, Dnepri a ďalej na východ až k pobrežiu Azovského mora. Boli to juhovýchodné ukrajinské kmene, ktoré obsadili vtedy celé čiernomorské pobrežie od Dnestra po Azovské more, a vystupovali v historických prameňoch samostatne pod názvom Anti.“³ Takéto názory M. Hruševského, ktoré boli označené sovietskou ideológiou ako „nacionalistické“ a samá koncepcia ako „buržoázno-nacionalistická“, však našli ďalšie rozpracovanie v dielach I. Krypjakevyča, či N. Polonskej-Vasylenkovej.⁴

Aktívne sa rozvíjala antská problematika najmä v 2. polovici 20. – začiatkom 21. storočia. V povojnovom období sa preložilo množstvo fundamentálnych písomných prameňov – svedectvá antických autorov, objavili sa nové archeologické nálezy, robili sa pokusy o systematizáciu existujúcich pamiatok. Svetlo sveta uzreli práce, v ktorých vedci⁵ popreli sovietsku nálepku „nacionalistických“ názorov M. Hruševského a jeho prívržencov. Dopĺňali ich a ďalej rozvíjali, poukazujúc na rozdiel medzi

¹ Иордан: Гетика // *Вестник древней истории*, 1941, № 1, с. 321.

² ШАХМАТОВ, А.: *Древнейшие судьбы русского племени*. Петроград, 1917, с. 12; ГРЕКОВ, Б.: *Киевская Русь*. Москва-Ленинград, 1944, с. 18; ТРЕТЬЯКОВ, П.: *Анты и Русь* // *Советская этнография*, 1947, № 4, с. 78; КЛЮЧЕВСКИЙ, В.: *Курс русской истории: В 9-ти т. Т.1*. Москва: Мысль, 1987, с. 122, 124; СОЛОВЬЁВ, С.: *История России с древнейших времен*. Москва: Мысль, 1968, с. 86; НИДЕРЛЕ, Л.: *Славянские древности*. Москва, 1956, с. 20; СПИЦЫН, А.: *Русская историческая география*. Петроград, 1917, с. 20.

³ ГРУШЕВСЬКИЙ, М.: *Ілюстрована історія України*. Київ: Наукова думка, 1992, с. 49-50.

⁴ КРИП'ЯКЕВИЧ, І.: *Історія України*. Львів: Світ, 1990; ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО, Н.: *Історія України: В 2-х т. Т. 1*. Київ: Либідь, 1992.

⁵ РЫБАКОВ, Б.: *История русского искусства. Т. 2*. Москва, 1953, с. 42; ТРЕТЬЯКОВ, П.: *Восточнославянские племена*. Москва: Изд-во АН СССР, 1953, с. 156-157; СЕДОВ, В.: *Анты / Проблемы советской археологии*. Москва: Наука, 1978, с. 164; СЕДОВ, В.: *Славяне Среднего Поднепровья* // *Советская этнография*, 1974, № 1, с. 16-31.

Sklavínmi a Antmi, aj kontinuálny štátotvorný proces na území stredného Podnepria, stotožňujúc Antov s Ukrajincami. V. Petrov videl v Antoch budúcich Ukrajincov. Odkazujúc na Jordanesa konštatoval: „Pripomeňme, že kmeňové rozdelenie je u Jordanesa spojené s územným vymedzením. Jordanes rozlišuje tri skupiny: visliansku, dneperskú a dunajsko-dnesterskú. Vislianska skupina sú Venedi (Veneti), dunajsko-dnesterská skupina sú Sklavíni a Anti sú medzi Dnestrom a Dneprom. Niet pochyb, že ide o územie Ukrajiny, na ktorom už mnoho storočí existuje autochtónne obyvateľstvo.“⁶ V rade prác M. Brajčevského sa na základe dôkladnej analýzy archeologických pamiatok 3. – 7. storočia objasňuje otázka etnického zloženia antského zoskupenia. Podľa vedca: „Zjednocovalo šesť východoslovanských kmeňových skupín: Uličov, Tivercov, Dudlebov, Bužanov, Volyňanov a Bielych Chorvátov.“⁷

Zároveň, napriek početnému historiografickému dedičstvu dejín antského kmeňového zväzu, nie sú všetky otázky tohto vedeckého problému vysvetlené úplne a rovnomerne. Existujú aj sporné momenty. Vzhľadom na to si autori štúdie kladú za cieľ skúmať ukrajinskú etnogenézu 3. – 7. storočia, t. j. spoločensko-hospodársky a spoločensko-politický život antského kmeňového zväzu. Objektom výskumu je antský kmeňový zväz; predmetom výskumu etymológia etnonyma „Ant“, prvé písomné správy, ekonomický základ antského kmeňového zväzu, jeho spoločensko-politické usporiadanie a vojenská organizácia.

Etymológia etnonyma „Ant“

Pôvod etnonyma „Ant“ je špecifickým problémom historickej vedy⁸ a jazykovedy⁹. Napriek celkovej polarite názorov na túto otázku sa väčšina výskumníkov domnieva, že nemôže ísť o vlastné pomenovanie, keďže sa vyskytuje v Halikarnaskom nápise z 5. storočia pr. Kr. ako meno gréckeho kňaza. V starovekom Grécku sa používalo v zložených vlastných menách (propriách): Eeoant, Kalchant atď.

Podľa nášho názoru je opodstatneným téza, že etnonymum „Anti“ v 3. – 7. storočí malo tri hlavné významy, ktoré sa týkali ako obyvateľov Stredného Podnepria, tak aj teritória:

- 1) krajina, pohraničie;
- 2) silní, statoční, bojovní, početní;

⁶ ПЕТРОВ, В. *Етногенез слов'ян*. Київ: Наукова думка, 1972, с. 15.

⁷ БРАЙЧЕВСКИЙ, М. *Походження Русі*. Київ: Наукова думка, 1968, с. 155.

⁸ БРАЙЧЕВСКИЙ, М.: *Походження Русі*. Київ: Наукова думка, 1968, с. 155; ПЛАЧИНДА, С.: *Словник давньукраїнської міфології*. Київ: Український письменник, 1993, с. 10; РЫБАКОВ, Б.: Новая концепция к предыстории Киевской Руси // *История СССР*, 1961, № 1-2, с. 75; ЧЕПУРКО, Б.: Триєдиний світ культури // *Українська культура*, 1991, № 3, с. 30-31.

⁹ *Етимологічний словник української мови*. Київ, 1982, с. 75-76.

3) centrálna časť, tá čo udržiava štruktúru v celosti, t. j. územie Stredného Podnepria.

V prospech prvého významu svedčí skutočnosť, že starovekí autori – označujúc areál pobytu Antov – nikde neuvádzajú ich severné hranice, t. j. Anti sú pre nich okrajovými kmeňmi. Zároveň územie Stredného Podnepria bolo na periférii dvoch svetov: usadeného (poľnohospodárskeho) a kočovného (pastierskeho). Bolo takpovediac pohraničím, rozhraním dvoch kultúr a dvoch civilizácií. O tom, že Anti boli bojovní a schopní sa brániť, máme množstvo písomných svedectiev od Prokopia z Cézarey, Stratéga a Jána z Efezu.¹⁰ Napríklad už len podľa Jordanesa: „Anti sú najsilnejší z oboch [kmeňov]“¹¹ (t. j. silnejší ako Venedi a Sklavíni – *pozn. autor.*). Archeologické pamiatky a ich analýza odôvodňujú tvrdenie, že územie Stredného Podnepria bolo v antskom období etnickým jadrom, ku ktorému gravitovalo obyvateľstvo iných ukrajinských území. Zohrávalo úlohu metropoly pri ďalšom postupe Antov južným smerom. Poznatky získané pri výskume Pastyrského hradiska (pri obci Pastyrske v Smilianskom okrese v Čerkaskom kraji – *pozn. preklad.*) umožňujú konštatovať, že išlo o „jedného z predchodcov ranostredovekých miest Podnepria“.¹² Navyše bolo toto územie chránené výborným obranným systémom.

Dôležitým faktorom, ktorý viedol k radikálnym zmenám v spoločensko-politickom živote Antov, bol – po prvé – geopolitický faktor. Územím osídlenia Antov prechádzala jedna z trás „Veľkého sťahovania národov“. Po druhé, lesostepná zóna, hraničiaca so stepou, podmienila špecifický systém vzťahov medzi roľníkmi a pastiermi. Jedným z výsledkov vplyvu geopolitického faktora v ranom stredoveku bola zmena politickej štruktúry antskej spoločnosti. Práve v období aktívnych migračných procesov, ktoré priamo zasiahli oblasť osídlenia Antov, narastá úloha a význam vojenskej kmeňovej armády. Súvisí to s tým, že – po prvé – vzťahy autochtónnych kmeňov s kmeňmi prechádzajúcimi ich územím, neboli ani zďaleka ideálne. Kmeňové družiny plnili úlohu akýchsi garantov bezpečnosti poľnohospodárskych kmeňov. Po druhé, niektoré družiny sa zúčastňovali spoločných pochodov „barbarov“, ako ich nazývali „civilizované“ národy. Korisť získaná v bojoch umožňovala bojovníkom po návrate z ťaženia dôstojnú existenciu, a zároveň vplývala na ich odosobnenie, separáciu v štruktúre antskej spoločnosti. Takto sa z bojovníkov formovala bohatá vrstva spoločnosti.

¹⁰ Прокопий Кесарийский: Тайная история // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 69; Маврикий Стратег: Стратегикон // *Вестник древней истории*, 1941, № 1, с. 253; Иоанн Ефесский: Церковная история // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 252.

¹¹ Иордан: Гетика // *Вестник древней истории*, 1941, № 1, с. 35.

¹² СМІЛЕНКО, А.: Слов'яни і степові племена в Південному Подніпров'ї // *Археологія*, 1972, № 7, с. 69.

Špecifický systém vzťahov medzi rol'níkmi a pastiermi zohral úlohu katalyzátora v procese konsolidácie antských kmeňov, ich transformácie do zložitejších etnopolitických štruktúr. Poľnohospodársky svet a svet kočovného pastiera sú diametrálne odlišné modely existencie. Ich interakcia má spravidla antagonistický charakter.

Prvé písomné správy

Prvé písomné správy o Antoch sa vyskytujú v 3. – 5. storočí po Kr. Tretím storočím sa datujú grécke nápisy z Kerču (270 po Kr.), ktoré obsahujú prídavné meno k mužskému menu, teda „Papios Ant“. Piatym storočím sa datujú etnické pamiatky Gótot a Longobardov obsahujúce informácie o Antoch. V jednej z lombardských básní sa vyskytuje výraz „Anthaib“ (krajina Antov) – najvýchodnejšia hranica geografického poznania Longobardov. Legendy o Gótoch sa používajú v spisoch Kasiodora, na ktorého sa Jordanes odvolával. Na riešenie otázok súvisiacich s históriou Antov sú dôležité informácie uvedené v písomnom zdroji „O pôvode a dejinách Gótot“ (alebo jednoducho *Getica*) od Jordanesa.¹³

Iný autor – Prokopios z Cézarey – zanechal sedem „Kníh o vojnách“. Poskytujú podrobné a cenné informácie o Sklavínoch a Antoch na Dunaji v pohraničnej oblasti s ríšou: „Anti sú najbližší susedia Sklavínov. Huni, Sklavíni a Anti majú svoje domovy na druhej strane Dunaja, neďaleko jeho brehov.“¹⁴ Agathiasa Scholastika možno právom považovať za pokračovateľa historického dedičstva Prokopia. Do našich čias sa zachovalo jeho historické dielo „O panovaní Justiniána“. Pritom v súvislosti s dejinami Antov sú jeho práce cenné tým, že bol priamym svedkom udalostí.¹⁵ Zaujímavé svedectvá o Antoch sú obsiahnuté v diele Menandra Protektora „Dejiny“, zvlášť údaje o dejinách stretov Byzancie so Slovanmi, Antmi.¹⁶

„Cirkevné dejiny“ Euagria sú špecifickým historickým dielom, pretože pri práci na knihe Euagrios použil údaje Priska, Eustafia, Prokopia. Obsah diela presvedčivo dokazuje, že „barbari Meotidy“ sú Slovania a Anti.¹⁷ Nemenej zmysluplným zdrojom o dejinách Antov je dielo Jána z Efezu „Cirkevné dejiny“. Práca sa datuje do 6. storočia. V očiach Jána z Efezu sú Slovania – Anti – bojovní, vojna je ich životným štýlom.¹⁸ Pozoruhodné sú zmienky o Antoch od Mauríka, alebo Pseudo-Mauríka,

¹³ Иордан: Гетика // *Вестник древней истории*, 1941, № 1.

¹⁴ Прокопий Кесарийский: Война с готами // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 384.

¹⁵ Агафий Схолост: О царствовании Юстиниана // *Вестник древней истории*, 1941, №1, с. 246.

¹⁶ Менандр Протиктор: История // *Вестник древней истории*, 1941, № 1.

¹⁷ Евагрий: Церковная история // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 250-251.

¹⁸ Иоанн Ефесаный: Церковна история // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 252.

ktoré sú obsiahnuté v diele „Strategikon“. Opisuje pobyt a spoločensko-politický život Slovanov – Antov.¹⁹

Prameňom zo 7. storočia, naplneným informáciami o Slovanoch a Antoch, je „Veľkonočná kronika“ (*Chronicon Paschale*). Obsahuje zaujímavé údaje o slovanskej a antskej armáde, jej taktike a stratégii.²⁰ Opisaniu vonkajších dejín Rímskej ríše je venovaná „Kronika“ Izidora zo Sevilly. Jej autor neobišiel ani Slovanov a Antov, ktorí výrazne ovplyvnili osud vtedajšej Európy. V jednej pasáži Izidor vysvetlil antsko-slovanskú expanziu do Grécka.²¹ Theofylaktos Simokattes zanechal poslednú písomnú zmienku o Antoch z roku 602.²² Theofanes Homologétes bol byzantským kronikárom, žil v 8. storočí a napísal „Chronografiu“, v ktorej odhaľuje strety Avarov, Antov a Slovanov s Byzanciou. Väčšina faktov je opakovaním správ Theofylakta a iných autorov.²³ Čo sa týka sýrskych prameňov (hlavne cirkevno-historických), ako aj niektorých zmienok o Slovanoch od Izidora zo Sevilly, svedectvá týchto autorov nie sú podľa A. Mišulina bohaté a niekedy sú aj bez priamej zmienky o Antoch a Slovanoch.²⁴ V ranostredovekých písomných historických prameňoch sa teda Anti spomínajú v priebehu rokov 270 – 602. Väčšina vtedajších písomných svedectiev o Antoch patrí ich bezprostredným susedom – Gótom, Byzantíncom. Tieto pramene sú informatívne a reprezentatívne.

Archeologická náležitosť

Každé spoločenstvo ľudí zanecháva po sebe určitú hmotnú kultúru, ktorej boli nositeľmi, najmä taký superzväz kmeňov ako antský, alebo – podľa M. Brajčevského – poliansky.²⁵ Etnická atribúcia archeologických kultúr na pravom brehu Dnepra pred 8. storočím vyvoláva živú diskusiu medzi vedcami. S rozvojom terénnej archeológie a hromadením materiálov z dôb 1. tisícročia vznikajú pokusy spojiť Antov s jedným alebo druhým areálom východoslovanských kultúr. Podľa nášho názoru, vzhľadom na komplexný rozbor pamiatok čerňachovskej a peňkovskej archeologickej kultúry, by bolo účelnejšie zaradiť hmotnú kultúru Antov medzi čerňachovsko-peňkovské pamiatky. Základom našich vyššie uvedených úvah sú nasledujúce skutočnosti:

¹⁹ Маврикий Стратег: Стратегикон // *Вестник древней истории*, 1941, № 1.

²⁰ Пасхальная хроника // *Вестник древней истории*, 1941, № 1, с. 258.

²¹ Исидор Савильский: Хроника // *Вестник древней истории*, 1941, № 1, с. 259.

²² Феофилакт Симокатта: История // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 268.

²³ Феофан: Хроника // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 269.

²⁴ МИШУЛИН, А.: Древние славяне и судьбы Восточной империи // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 297.

²⁵ БРАЙЧЕВСКИЙ, М.: *Походження Русі*. Київ: Наукова думка, 1968, с. 155.

- a) chronologické hranice existencie čerňachovskej a peňkovskej archeologickej kultúry sa zhodujú s časom existencie antského kmeňového zväzu;
- b) kultúrna jednotnosť ich pamiatok;
- c) zhodnosť územia šírenia (areál bydliska Antov).

Ako už bolo uvedené, chronologické hranice čerňachovskej kultúry sú určené 2. – 5. storočím, peňkovské pamiatky sú datované koncom 5. – začiatkom 7. storočia. Existencia antského kmeňového zväzu spadá do 3. – 7. storočia. Máme teda úplnú chronologickú zhodu existencie čerňachovskej a peňkovskej archeologickej kultúry s existenciou antského kmeňového zväzu. Slovanskú/antskú príslušnosť archeologických pamiatok peňkovského typu podľa V. Sedova „dokazuje priama genetická súvislosť týchto pamiatok s pamiatkami Slovanov 8. – 9. a nasledujúcich storočí“.²⁶

Počiatky peňkovskej kultúry sa nachádzajú predovšetkým v takých prvkoch čerňachovských starožitností, ako je keramika a stavba domov. Ani v jednej zo synchronných kultúr na susediacich územiach sa nenachádza keramický komplex podobný peňkovskému. Ide o nádoby s vypuklými stenami s maximálnym rozšírením približne v strede výšky, mimoriadne podobné prevládajúcemu typu peňkovských hrncov, ktoré sú bežné v centrách čerňachovskej kultúry. Lepené nádoby tohto typu sú jednou z najbežnejších foriem čerňachovskej keramiky a sú známe vo všetkých regiónoch tejto kultúry: v Podnepří, Podnestersku, Moldavsku. Teda pôvodné formy peňkovskej keramiky majú svoje korene v čerňachovskej keramike. Obydlia – polozemnice, sú charakteristické pre Peňkovku, svojou topografiou, planografiou, výstavbou siahajú ich korene opäť k tradíciám čerňachovského bývania. Takže kultúrna jednota týchto pamiatok je evidentná.

Podľa B. Rybakova, ktorý sa špeciálne zaoberal štúdiom územnej polohy Antov, títo žili v „širokom pásme od Dunaja po Donec“²⁷ (Siverskyj Donec – pozn. preklad.). V týchto medziach je antské bydlisko určené aj písomnými svedectvami ranostredovekých autorov. „Do vymedzeného priestoru zapadá aj územie peňkovskej kultúry. Jej hlavný areál pokrýva veľký priestor východoeurópskeho pohraničia Lesostepí a Stepí.“²⁸ Pre sídla sa vyberali miesta, ktoré si nevyžadovali vytváranie umelých opevnení, pretože tam bol dostatok prírodných. Rieky, lesy, hory a močiare boli prirodzenou obranou a osady boli pre nepriateľa nedostupné.

²⁶ СЕДОВ, В.: Анты // *Проблемы советской археологии*. Москва: Наука, 1978, с. 173.

²⁷ РЫБАКОВ, Б.: Анты и Русь // *Вопросы древней истории*, 1939, № 1, с. 321.

²⁸ ПРИХОДНЮК, О.: Анты и Пеньковская культура / *Древние славяне и Киевская Русь*. Київ: Наукова думка, 1989, с. 60.

Pri riešení otázky korelácie pamiatok peňkovskej archeologickej kultúry s Antmi 5. storočia prináleží osobitná rola zmienke Jordanesa o rieke Erak, na ktorej bol porazený Vinitarius. Tá sa musela nachádzať na území Antov, keďže sa Vinitarius po vysporiadaní s Božom nevrátil domov, a vládol nad Antmi „sotva jeden rok“. Existuje viacero pohľadov na polohu rieky Erak, avšak najpresvedčivejšie sú argumenty O. Skryžynskej, ktorá v rieke Erak vidí Dneper. Podľa toho nastala smrť Vinitariusa na dolnom toku Dnepra, kde by mali byť umiestnení aj Jordanesovi Anti.²⁹

Oblasť čerňachovských pohrebísk sa teda zhoduje s územím peňkovských pamiatok. Podľa prameňov zároveň aj geografická poloha Antov najlepšie zapadá do hraníc týchto kultúr. Okrem toho analýza archeologických pamiatok umožňuje interpretovať čerňachovskú a peňkovskú kultúru ako celok, ako kultúru toho istého etnika. Rozdiely pozorované medzi nimi sú spôsobené: *po prvé*, objektívnym rozvojom etnicky príbuznej spoločnosti; *po druhé*, nebezpečným susedstvom so stepou, ktorá vyvolávala synkretizmus nomádskych a poľnohospodárskych kultúr, a striedanie susedov dalo podnet k zmenám, ktoré pozorujeme na archeologických náleziskách týchto kultúr.

Ekonomický základ antského kmeňového zväzu

Sociálno-politický systém „početných kmeňov Antov“ bol „[...] založený na vysokej úrovni rozvoja poľnohospodárstva a remesiel“. ³⁰ Podľa mienky V. Mavrodina Anti boli kmeňmi, ktoré „poznali vysoko rozvinuté orné roľníctvo, boli dobre vybavené dokonalým poľnohospodárskym náradím, mali rozvinutú remeselnú výrobu, obchod, peňažný obeh, hromadenie bohatstva, majetkovú nerovnosť [...]“. ³¹ Povaha a topografia osád a hrobov kultúry pohrebísk čerňachovsko-peňkovského typu umožňuje tvrdiť, že Anti, ktorí boli nositeľmi tejto archeologickej kultúry, viedli usadlý spôsob života, spojený predovšetkým s poľnohospodárstvom. Nálezy nástrojov svedčia, že „u Antov bolo rozšírené orné roľníctvo. Hlavným poľnohospodárskym náradím bolo radlo a pluh so železnou radlicou. Na juhu, v černozeiach Podnepria, zrejme nebolo rozšírené výrubové poľnohospodárstvo a siahodlho prevládalo orné poľnohospodárstvo“. ³² Tak železné nákončia radla sa našli v Jahnetyne, Pražovke a ďalších miestach, kosáky – vo Velykych Vikňanach, na Pastyrskom

²⁹ СКРИЖИНСКАЯ, Е.: О славянах и антах, о Мурманском озере и городе Новиетуне // *Вопросы востоковедения*, 1957, № 12, с. 25.

³⁰ БРАЙЧЕВСКИЙ, М.: Об антах Псевдомаврикия // *Советская этнография*, 1953, № 2, с. 29.

³¹ МАВРОДИН, В.: К вопросу об антах Псевдомаврикия // *Советская этнография*, 1954, № 2, с. 34-35.

³² МАВРОДИН, В.: *Образование древнерусского государства*. Москва, 1945, с. 42.

hradisku.³³ Popri archeologických nálezoch, ktoré charakterizujú Antov ako roľníkov, sú početné aj písomné svedectvá súčasníkov. V prameňoch včasnostredovekých autorov sú zobrazovaní ako poľnohospodárske obyvateľstvo.³⁴

Povaha osád a pohrebísk čerňachovsko-peňkovského typu, s ktorými je možné identifikovať Antov, naznačuje individuálny charakter vedenia hospodárstva. Archeologické výskumy neodhalili spoločné obydlia rodovej komunity. Naopak, obydlia sú spravidla malé, mohli v nich bývať len jednotlivé rodiny. Je príznačné, že v blízkosti týchto obydľí sa nachádzali hospodárske objekty, ktoré podľa názoru M. Brajčevského opäť potvrdzujú individuálne vedenie hospodárstva Antov.³⁵ Významnú úlohu v ekonomike antského kmeňového zväzu spolu s poľnohospodárstvom zohrával chov dobytky, o čom svedčia archeologické náleziská z tohto obdobia. Pritom popredné miesto v ňom zaujímal chov koní, ktorý mal aj vojenské účely, a to v súvislosti s hroznými udalosťami 5. – 6. storočia na Balkánskom polostrove a takzvaným Veľkým sťahovaním národov, v ktorom Anti zohrali nezanedbateľnú úlohu.

Okrem poľnohospodárstva a chovu dobytky – hlavných odvetví domáceho hospodárstva –, sa Anti zaoberali poľovníctvom, rybolovom, včelárstvom a inými druhmi živností. V prospech takéhoto tvrdenia svedčia nálezy v jamách-zásobníkoch rôznych hákov, sietí a pod. Analýza kostí a srstí dáva dôvod tvrdiť, že Anti lovili spravidla losa, medveda, bobra, líšku, kunu atď. Ako dokazujú pozostatky rôznych druhov výstroja, Anti chytali aj voľne žijúce vtáky. Početné nálezy železných nástrojov a výrobkov svedčia o oddelení železiarskeho a kováčskeho remesla, hoci kováči a „hutníci“ ešte nestratili definitívne spojenie s roľníctvom. Oddelenie remesiel od poľnohospodárstva do samostatného výrobného odvetvia bolo historickou nevyhnutnosťou spôsobenou intenzívnym rozvojom poľnohospodárstva.

Rozvoj remesiel, obchodu a koncentrácia remeselníkov spôsobili časom vznik obchodno-remeselníckych osád, ktoré sa príležitostne menili na centrá mestského typu ako napríklad Pastyrské hradisko v dnešnej Čerkaskej oblasti. Dôkazom vysokej úrovne rozvoja vnútorného hospodárstva v antskom kmeňovom zväze, ktoré produkovalo veľa doplnkových produktov, je obrovské množstvo rímskych mincí,

³³ СМІЛЕНКО, М.: Селище доби поховань у Великих Вікнинах // *Археологія*. Т. 1. Київ, 1947, с. 120.

³⁴ ОГІЄНКО, І.: Повстання азбуки і літературної мови у слов'ян // Жовква: Друкарня ОО. Василян, „Бібліотека українознавства“, 1937, с. 247; Маврикий Стратег: Стратегикон // *Вестник древней истории*, 1941, № 1, с. 253; Феофилакт Симокатта: История // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 260.

³⁵ БРАЙЧЕВСЬКИЙ, М.: Антський період в історії східних слов'ян // *Археологія*, 1962, № 7, с. 34-35.

ktoré sa dostali na antské územie vďaka vonkajšiemu obchodu, najmä s obilím.

To potvrdzuje, že Anti mali v 3. – 7. storočí vysoko rozvinutú vnútornú ekonomiku, dobre vyvinutý mechanizmus trhového systému, ktorý fungoval nielen na uspokojenie vlastných materiálnych potrieb, ale aj pre vonkajší trh. Hlavným exportným artiklom boli, samozrejme, poľnohospodárske produkty, medzi ktorými prvenstvo patrilo obiliu. Ako vonkajší, tak aj vnútorný obchod Antov bol založený na peňažnom obehu a očividne si razili aj vlastnú „valuťu“. Na vysokej úrovni boli aj remeslá, najmä šperkárstvo a hrnčiarstvo. Antskí majstri pracovali na objednávku a boli všestranní.

Spoločensko-politická organizácia Antov

Svedectvá dávných autorov, štúdium a analýza množstva archeologických nálezov pohrebného inventára a depotov dávajú vážne dôvody na tvrdenie, že v antskej spoločnosti existovali štyri hlavné sociálne skupiny: 1) elita, ktorá stála pri kormidle moci a viedla vojenské oddiely; 2) družina, ktorá bola „profesionálnym“ vojskom; 3) roľníci alebo slobodní členovia komunity; 4) otroci, ktorí mali možnosť stať sa slobodnými za určité výkupné. Len tí poslední nemali v ich vtedajšom chápaní občianske práva.

Základom antskej spoločnosti bola rodinná komunita, ktorá žila na veľkom dvore a „pozostávala z otca s dvoma alebo tromi dospelými synmi a ich rodinami, resp. troch alebo štyroch bratov, ktorí spoločne viedli bezpodielové hospodárstvo“. ³⁶ U Antov je zreteľne badateľná majetková stratifikácia spoločnosti, ktorá viedla k sociálnej diferenciacii (vznik spoločenských vrstiev), ako aj politická organizácia „početných antských kmeňov“. Podľa nášho názoru niet pochyb o tom, že antská spoločnosť nebola sociálne a materiálne homogénna. Mnohé dôkazy tohto sú v správach vtedajších európskych autorov o antských „kráľoch“, „kniežatách“ a veľmožoch, ktorí už majú dedičnú moc, udržiavajú vzťahy so susednými štátmi a kmeňmi. V 4. storočí bolo súčasníkom, napríklad Jordanesovi, známe antské knieža Bož, ktorý spolu so svojimi veľmožmi zahynul v boji s ostrogótskym kráľom Amalom Vinitarom (Vinitarius). ³⁷ Podľa Menandra Protektora bol okolo roku 558, keď prebiehala vojna medzi Antmi a Avarmi, poslaný na avarské územie kvôli vykúpeniu zajatcov Ant Mežamir, syn Idaridziosov, brat Kelagasta. ³⁸ Zmienka o jeho otcovi a bratovi svedčí o jeho vznešenosti, ako aj o možnosti existencie dedičnej moci u Antov.

³⁶ ЛЕВЧЕНКО, М.: Византия и славяне в VI-VII веках // *Вестник древней истории*, 1938, № 4, с. 28.

³⁷ Иордан: Гетика // *Вестник древней истории*, 1941, № 1, с. 233.

³⁸ Менандр Протиктор: История // *Вестник древней истории*, 1941, № 1, с. 247.

Zo 7. storočia pochádzajú zmienky o antských a slovanských kniežatách ako Pirogast, Darit (iný variant – Lavrit), Ardagast a Musonia. Najmä ten posledný mal, podľa svedectva Theofylacta Simokatta, veľa poddaných.³⁹ Ukrajinská historická veda ho stotožňuje s Madžakom spomínaným v arabských prameňoch, ktorý bol vodcom Volyňanov – politického spoločenstva východných Slovanov.⁴⁰ O „antských vladároch“ píše vo svojom diele aj Menandros.⁴¹

Charakteristickým znakom všetkých správ, ako ukazuje ich analýza, je náznak, že spomínané kniežatá disponovali reálnou politickou mocou a velili veľkým, pre ranostredovekú Európu, vojenským jednotkám. „O tom, že moc antských kniežat sa neobmedzovala len na vojenské funkcie, ale mala aj politický charakter, svedčí družina, ktorá sa v tom čase oddelila [...] už v 6. – 7. storočí sa politická moc stáva dedičnou.“⁴² Analýza archeologických pamiatok čerňachovsko-peňkovského typu dokazuje, že – podľa nášho názoru – nebolo ozbrojené celé obyvateľstvo, ale len jeho určitá časť, t. j. družina, ktorá sa definitívne oddelila od hlavnej masy agrikultúrneho obyvateľstva. „To všetko znamená, že antská populácia už prekročila hranice neskoro rodovej spoločnosti [...] očividne (Anti – pozn. autor.) už mali byť v štádiu prechodu k triednej spoločnosti.“⁴³

Dôkladná analýza písomných dokladov ranostredovekých autorov, procesu formovania sociálno-ekonomických a sociálno-politických štruktúr v antskej spoločnosti umožňuje konštatovať prítomnosť slobodných roľníkov – členov obcí. Predstavovali samostatný sociálny stav a boli hlavnými výrobcami poľnohospodárskych produktov. Intenzívny rozvoj ekonomického potenciálu antského kmeňového zväzu spôsobil vznik feudálnych vzťahov, čo sa prejavilo vo feudálnej rente, ktorú platili členovia obcí štátnemu aparátu. Samostatné miesto v antskej politickej štruktúre patrilo otrokom. Rozvoj feudálnych vzťahov neprišiel k vzniku vnútorného trhu s otrokmi. Prínajmenšom vtedajší autori vo svojich spisoch neuvádzajú existenciu feudálneho nevoľníctva alebo otroctva vo vnútornej štruktúre antského zväzu. S ohľadom na to sa domnievame, že hlavným zdrojom otroctva boli vojenské výpravy.

Podľa včasnostredovekých písomných svedectiev⁴⁴, orgánom politickej moci v antskej spoločnosti bolo zhromaždenie (veča). Prítomnosť

³⁹ Феофилакт Симокатта: История // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 263-264.

⁴⁰ ДЕРЖАВИН, Н.: *Происхождение русского народа*. Москва, 1944, с. 37.

⁴¹ Менаандр Протиктор: История // *Вестник древней истории*, 1941, № 1, с. 247.

⁴² БРАЙЧЕВСЬКИЙ, М.: Антський період в історії східних слов'ян // *Археологія*, 1962, № 7, с. 39.

⁴³ БРАЙЧЕВСЬКИЙ, М.: Антський період в історії східних слов'ян // *Археологія*, 1962, № 7, с. 33-34.

⁴⁴ Прокопий Кесарийский: Война с готами // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 237; Иоанн Ефесский: Церковная история // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 254.

takéhoto riadiaceho orgánu svedčí nielen o prežitkoch rodovej štruktúry, ale aj o existencii stavov (tried) v spoločnosti. Hlavným typom zákona v tom čase zostáva rodový, hoci už môže byť aj systematizovaný pre celý zväz. Existujú teda všetky dôvody tvrdiť, že Anti sa už vydali na cestu ustavičného formovania štátu. Mali silnú politickú moc kniežat, rozsiahly správcofský aparát a vytvorili politické združenie štátneho typu s dost' rozvinutou ekonomikou, zložitým politickým systémom, aktívnou zahraničnou politikou a profesionálnou armádou. Anti položili základy budúcej politickej monumentalitý Kyjevskej Rusi. Stali sa dôležitou súčasťou ukrajinskej etnogenézy.

Vojenská organizácia Antov

Zložitá štruktúra politickej moci a rozvinutá ekonomika boli základom, ktorý viedol k vzniku a existencii vysoko bojaschopnej vojenskej organizácie antského kmeňového zväzu. Kroniky ranostredovekých autorov⁴⁵, početné a informatívne archeologické nálezy umožňujú všestranne vysvetliť túto zaujímavú stránku života antského spoločenstva. Vojenská organizácia Antov bola mimoriadne silná, o čom viackrát svedčili Byzantínci. Anti sa naučili viesť bojové operácie podľa všetkých pravidiel vojenského umenia a nebáli sa zapojiť do boja v otvorenom teréne. Antské kniežatá viedli ofenzívu proti Byzancii širokým frontom, veľkými vojenskými útvarmi, dokázali poraziť slávnych veliteľov tej doby. Úspešné obliehanie silne opevneného mesta Topeiros v rokoch 550 – 551 bolo príkladom vysokého bojového umenia Antov.⁴⁶

O bojových schopnostiach antskej armády svedčí aj veľký počet Antov-žoldnierov v službách Byzancie. Je známe, akým zložitým systémom bola byzantská armáda, a akú vysokú úroveň pokroku získala u Grékov vojenská teória. To ešte raz svedčí o serióznom výcviku žoldnierov, keďže dokonca Mauríkios – zdôrazňujúc implementáciu najlepších skúseností barbarov v byzantskej armáde – písal: „Sú početní, odolní, ľahko znášajú horúčavu, chlad, dážď, hlad, nahotu“.⁴⁷ Nemožno nesúhlasiť s úplne vernou poznámkou V. Mavrodina: „Byzantínci si vysoko cenili vojenské umenie Antov, ktorí vedeli bojovať v najťažších podmienkach, v horách, roklinách, lesoch a močiaroch a ktorí boli odolní, odvážni, vynaliezaví, statoční v boji, udatní a energickí.“⁴⁸ Na čele antských vojenských

⁴⁵ Прокопий Кесарийский: Война с готами // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 238, 239-240, 242; Менандр Протиктор: История // *Вестник древней истории*, 1941, № 1, с. 248.

⁴⁶ Прокопий Кесарийский: Война с готами // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 240-241.

⁴⁷ Маврикий Стратег: Стратегикон // *Вестник древней истории*, 1941, № 1, с. 253.

⁴⁸ МАВРОДИН, В.: *Начало мореходства на Руси*. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1949, с. 9.

oddielov boli vojvodcovia a kniežatá, o ktorých informujú byzantskí historici. Správy vtedajších európskych kronikárov sú v súlade so sociálno-politickou štruktúrou antskej spoločnosti, pri analýze ktorej sa pozoruje prítomnosť elity a kniežat. Tí poslední sa vo svojej vnútornej politike spoliehali na profesionálnych vojakov, družinu, ktorá im slúžila ako opora. Stojac na čele vojska viedli aktívnu vonkajšiu politiku, zasahovali do diania na Balkánskom polostrove a do záležitostí susedných štátov.

Analýza rozsiahleho pramenného materiálu dáva všetky dôvody hovoriť o existencii vysoko organizovaných a silných vojsk Antov, ktoré boli rozdelené do troch hlavných typov: 1) pechota; 2) jazdectvo; 3) loďstvo. Základom organizácie antskej armády „bola sociálna štruktúra – rozdelenie na rodové a kmeňové jednotky. Kmeňové a rodové väzby zaisťovali súdržnosť bojovníkov v boji“.⁴⁹ Podľa včasnostredovekých autorov⁵⁰ sa družiny Antov kompletizovali podľa vekového princípu – mladí, fyzicky silní, vytrvalí bojovníci.

Vyššie uvedené skutočnosti teda dávajú dostatočný dôvod hovoriť o silnej antskej vojenskej organizácii. Podmienkou jej vzniku a existencie bola rozvinutá ekonomika a zložitá štruktúra politickej organizácie. Tieto tri zložky sa aj stali základom, o ktorý sa opieralo antské politické zoskupenie kmeňov vo svojej aktívnej vonkajšej politike.

Dobytie Balkánu Antmi. Vojny s Byzanciou (2. polovica 6. – začiatok 7. storočia)

„V antských časoch sa slovanské kmene prvýkrát predstavili na európskej dejinnej scéne ako samostatná historická sila. Po dlhom a tvrdom boji s Byzanciou zohrali oveľa väčšiu rolu v živote ríše a juhovýchodnej Európy než iná vtedajšia barbarská veľmoc – Avarský kaganát, ktorý sa často, no mylne, umiestňuje na prvom mieste, pokiaľ ide o Byzanciu a jej dunajských susedov.“⁵¹ Vojensko-politická a ekonomická orientácia Antov sa podľa ranostredovekých autorov lokalizovala najmä okolo Balkánskeho polostrova. Východnou hranicou antských pochodov a rozsiahlej kolonizácie bola námorná cesta pozdĺž západného čiernomorského pobrežia. Osobitný záujem pre Antov predstavovala step. Politická situácia v severno-čiernomorských stepiach sa nevyznačovala stabilitou, preto ani vzťahy s národmi, ktoré ich obývali, neboli homogénne.

⁴⁹ РАЗИН, Е.: *История военного искусства*. Москва: Военное изд-во Министерства Обороны СССР, 1957, с. 42.

⁵⁰ Маврикий Стратег: *Стратегикон* // *Вестник древней истории*, 1941, № 1, с. 254; Прокопий Кесарийский: *Война с готами* // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 239-242; Феофилакт Симокатта: *История* // *Вестник древней истории*, 1939, № 1, с. 267; Менаандр Протиктор: *История* // *Вестник древней истории*, 1941, № 1, с. 247.

⁵¹ ТРЕТЬЯКОВ, П.: *Анты и Русь* // *Советская этнография*, 1947, № 4, с. 71.

Keďže najaktívnejšia etapa vojenskej a politickej expanzie Antov na juh nastala v druhej polovici 6. – začiatkom 7. storočia, odrážala tak všetky črty vnútorného života Antov. V súvislosti s vtedajšími výraznými zmenami v ekonomike, politickej štruktúre antského kmeňového zväzu dochádza aj k zmenám v povahe kolonizácie v porovnaní so 4. – prvou polovicou 6. storočia. V 4. až prvej polovici 6. storočia mala expanzia Antov na juh nekonfliktný, ekonomický charakter a bola determinovaná dobou úrovňou a spôsobom výroby, ako aj sociálnou gradáciou antskej spoločnosti. Snažili sa „usadiť v hraniciach Byzancie a viesť svoje hospodárstvo, čo nevyhnutne viedlo k nadviazaniu susedských vzťahov s miestnymi obyvateľmi“.⁵²

V druhej polovici 6. storočia boli antsko-slovanské invázie masovejšie ako kedykoľvek predtým. To viedlo k ich kolonizácii Balkánskeho polostrova. Toto obdobie dobre reprezentujú doklady ranobyzantských autorov od Prokopia z Cézarey po Theofana Homologéta.

Nepretržitý tlak Slovanov-Antov na ríšu mal aj celoeurópsky význam, pretože nútil Byzanciu obmedziť postup na Západ a následne odtiaľ stiahnuť svoje vojská a vrhnúť ich proti Slovanom-Antom. To prispelo k sociálno-ekonomickému rozvoju Vizigótskeho kráľovstva v Španielsku, Franského kráľovstva v Galii a Longobardského kráľovstva v Taliansku. So začiatkom 7. storočia Dunaj ako hranica Východorímskej ríše s barbarským svetom túto funkciu stráca a slovansko-antsko-avarsko-hunské družiny nerušene postupujú po celej Byzancii. Je to obdobie, kedy sa Slovania sťahujú na Balkán vo veľkých masách, ovládajú určité územie a stávajú sa nie divokými kolonizátormi zo severu, ale budovateľmi svojho štátu v novej domovine.

Záver. Nepochybne 3. až 7. storočie je mimoriadne dôležitým obdobím dávnej histórie Ukrajiny, ukrajinskej etnogenézy. Početné archeologické nálezy pamiatok toho obdobia, areál rozšírenia čerňachovskopieňkovských hmotných kultúr, písomné svedectvá ranostredovekých autorov atď. sú nevyvrátiteľnými argumentmi priamej príslušnosti antského kmeňového zväzu k ukrajinskej etnogenéze. Analýza početných a rôznorodých historických prameňov raného európskeho stredoveku týkajúcich sa Antov ukazuje, že Ukrajinci majú svoje vlastné/národné dlhodobé tradície formovania štátu, sú neoddeliteľnou súčasťou európskeho sociokultúrneho priestoru a aktívnym subjektom geopolitiky.

Je to obdobie, keď Anti – predkovia ukrajinského národa, vstúpili na politickú scénu vtedajšej Európy a deklarovali sa ako mocné ekonomické, politické a vojenské spoločenstvo. Antský kmeňový zväz bol v tom

⁵² СИРОТЕНКО, Й.: *История международных отношений в Европе во второй половине IV – начале V вв.* Пермь, 1975, s. 253.

čase plnohodnotným subjektom geopolitiky. Jeho vonkajšie aktivity v mnohom pôsobili na chod ranostredovekých európskych dejín. Je to obdobie zložitých sociálno-ekonomických a sociálno-politických premien vnútorného života Antov. Jedna z etáp ukrajinskej etnogenézy.

Výsledkom týchto transformácií bolo vysoko rozvinuté diverzifikované hospodárstvo. Dobre fungujúci a zabehnutý ekonomický mechanizmus trhového systému umožňoval uspokojovať nielen domáci dopyt, ale aj produkciu pre zahraničný obchod. Niet pochyb o tom, že Anti boli dobre oboznámení s obehom peňazí, čo opäť svedčí o vysokej úrovni ich ekonomického života. Zložitost' sociálno-ekonomického modelu antského kmeňového zväzu sa priamo odrazila v jeho spoločensko-politickom systéme. V antskej spoločnosti sú zreteľne zastúpené štyri hlavné majetkové skupiny: elita, ktorá stala na čele politického systému a vojenských síl; družina – vojaci-profesionáli; voľní členovia spoločenstva; otroci.

Jedným z orgánov politickej moci antského kmeňového zväzu spolu s inštitúciou kniežacej moci bolo zhromaždenie (veča). Hlavným typom práva bolo rodové, aj keď nemožno odmietnuť domnienku, že bolo istým spôsobom systematizované a všeobecne akceptované pre celý antský kmeňový zväz. Analýza širokého spektra pramenných a archeologických materiálov dáva dôvod hovoriť o existencii veľkoplošného správneho aparátu. Tieto a ďalšie skutočnosti nás presviedčajú, že Anti už prešli na cestu trvalého formovania štátu, ktorého produktom bolo ich politické spojenie štátneho typu – kmeňový zväz. V tom čase sa sformovali bázové znaky štátnosti: teritórium, hospodárstvo, politika, antské spoločenstvo, armáda i loďstvo. Nebolo by prehnané povedať, že základy budúcej moci Kyjevskej Rusi boli položené v antskom období.

Žiadna politická jednotka nemôže plnohodnotne existovať bez riadne organizovanej armády. Antský kmeňový zväz nebol výnimkou. Jeho vojenská organizácia bola vysoko hodnotená súčasníkmi, o čom svedčia písomné doklady, potvrdené príslušným archeologickým materiálom. Bojové sily Antov boli rozdelené do troch hlavných typov: pechota, jazdecstvo a loďstvo. Úroveň výcviku, ozbrojenia, taktiky a stratégie antského vojska im umožňovala víťaziť nad slávnymi vojvodcami Byzancie a ďalších susedných kmeňov, vrátane Gótov. Udatnosť a statočnosť antských vojenských veliteľov vychvaľovali Byzantínci, ktorí ich pozývali na vysoké pozície vo svojej armáde.

Vonkajšia vojensko-politická a ekonomická orientácia antského kmeňového zväzu sa lokalizovala, ako tvrdia ranostredovekí autori, okolo Balkánu. Východnou hranicou antských pochodov a rozsiahlej kolonizácie bola námorná cesta pozdĺž západného pobrežia Čierneho mora. Osobitný záujem pre antský kmeňový zväz predstavovalo stepné pásmo obývané kočovníkmi. Aktívna účasť Antov v medzinárodných vzťahoch

bola determinovaná ako vnútornými, tak aj vonkajšími faktormi. Z vnútorných vyčleňujeme: 1) rozpad rodovo-kmeňového systému; 2) posilnenie triednej diferenciácie antskej spoločnosti; 3) túžba elít zbohatnúť prostredníctvom úspešných vojenských ťažení a posilniť svoje postavenie v antskej spoločnosti. Medzi vonkajšie faktory zaradujeme: 1) oslabenie Západorímskej a Východorímskej ríše; 2) zmenu politickej situácie v Európe spojenú s úpadkom antických tradícií a formovaním nových spoločensko-politických a sociálno-ekonomických vzťahov; 3) Veľké sťahovanie národov.

*Preklad z ukrajinčiny
Michal Šmigel'*

Zahraničná politika Druhej poľskej republiky a vzťahy so Sovietskym zväzom po poľsko-ruskej vojne

MARIANNA KMEŤOVÁ

*Katedra politológie, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov,
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici*

Foreign Policy of the Second Republic of Poland and its relations with the
Soviet Union after the Russo-Polish War

Abstract: After the restoration of Polish statehood in 1918, its foreign policy began to rebuild. Its limits were given mainly by its geopolitical location between the two great powers - Germany and Russia, respectively. Soviet Union. Although those states were in the position of defeated or ostracized ones after the war, they always had hidden territorial interests in Poland and did not intend to accept the loss of territory in favor of a restored Poland. The relations with the Bolshevik Soviet Union, with which Poland led the bloody war until 1921, which resulted in the acquisition of western Lithuanian, Belarusian and Ukrainian territories, were particularly pronounced. Thus, the interwar Polish policy had to face with the still difficult task of maneuvering between these two stronger powers, which have become hegemonies of power in this part of Europe since the thirties years. Although Polish foreign policy tried to maintain the necessary alliances with the guarantors of the after-Versailles division of Europe, especially with France and Great Britain, respectively to build the concepts of one's own power-security bloc (so-called Intermare), the revisionist policies of the neighboring great powers became decisive for its future. Because the growing confrontational policy of Nazi Germany, the relationship with the Soviet Union became crucial. Unfortunately, in those relations, despite efforts to build regional collective security systems, the aversions and fears caused by the recent war were never overcome. The inability to agree on a common defense or the promotion of wider collective security and the excessive relations distinctiveness of Warsaw and Moscow ultimately meant the victory of pursuing only one's own power and security interests. This, with the reality of encirclement by the totalitarian powers, ultimately resulted in a tragic so-called Fourth Division of Poland.

Keywords: Poland, inter-war period of the 20th century, geopolitics, international relations, Soviet Union.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2022.25.01.104-114>

Vo všeobecnosti možno hneď na úvod o poľskej medzivojnovnej zahraničnej politike konštatovať, že jedným z jej hlavných cieľov bolo udržiavanie mierových vzťahov v regióne, čo bolo nakoniec záujmom takmer všetkých štátov postihnutých devastujúcou prvou svetovou vojnou

a konfliktami, ktoré z nej krátko po vojne vyplynuli. Poľská diplomacia preto aktívne presadzovala aj prísľub zrieknutia sa vojenskej sily ako nástroja na riešenie konfliktov v rámci systému Spoločnosti národov.¹ Na európskej scéne však bolo toto obdobie charakteristické utváraním novej podoby systému rozloženia síl. V strede záujmu stála otázka Nemecka a jeho statusu v rámci európskeho systému mocností. Veľká Británia, ktorá sa vždy snažila zaistiť na kontinente rovnováhu, začala podporovať ekonomický potenciál Nemecka. S tým logicky nesúhlasilo susedné Francúzsko a hľadalo podporu v ZSSR. Spojenectvo Francúzska a sovietskeho Ruska predstavovalo pre Poliakov nádej na zlepšenie poľsko-ruských vzťahov.² Tie sa nachádzali vo fáze normalizácie od uzatvorenia Ríšskeho mieru v roku 1921.

Postoje oboch strán sa však začali diferencovať najmä v súvislosti s čoraz častejšie skloňovanou otázkou ohľadom budúcnosti Nemecka. Práve nemecká otázka bola faktorom, ktorý v nasledujúcim rokoch výrazne ovplyvňoval poľsko-ruské či poľsko-sovietske vzťahy a ich vývoj. Pre Poliakov predstavovalo najväčšie nebezpečenstvo prípadné spojenie jeho bývalých okupantov – Nemecka a ZSSR. Z toho dôvodu ich, prirodzene, najviac znepokojilo nečakané uzatvorenie sovietsko-nemeckej dohody v Rapalle v apríli 1922.³ Sovietsko-nemecká zmluva zaväzovala k spolupráci dve svetové mocnosti, ktoré boli vo versaillskom usporiadaní medzinárodných vzťahov značne limitované a izolované. Keďže obe krajiny patrili medzi odporcov versaillského systému, zaviazali sa k normalizácii vzájomných vzťahov a ku spolupráci v dovtedy limitovaných oblastiach, vrátane vojenskej spolupráce. Podpisom sovietsko-nemeckej zmluvy v Rapalle zároveň došlo aj k nadviazaniu vzájomných diplomatických stykov.⁴

Pozícia Nemecka na európskej politickej scéne sa postupne začínala transformovať a európske mocnosti začali zvažovať nemecké požiadavky na zmiernenie dopadov podmienok vyplývajúcich z Versaillskej zmluvy, predovšetkým pokiaľ išlo o zníženie vojnových reparácií. Nemecká vláda sa snažila dostať spod medzinárodnej izolácie a bojovala za rovnoprávnosť Nemecka v rámci systému Spoločenstva národov. V skutočnosti však išlo o postupnú prípravu pôdy pre vznesenie revizionistických nárokov a obnovenie veľmocenskej pozície Nemecka. V záujme

¹ To neskôr vstúpilo do platnosti prostredníctvom Briand-Kellogovho paktu v roku 1928.

² KOSMAN, Marceli: *Dějiny Polska*. Praha : Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2021, s. 288.

³ HALECKI, Oscar: Polish-Russian Relations – Past and Present. In: *The Review of Politics*. 1943, Vol. 5, No. 3, s. 333. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/1404095> [cit. 29. 9. 2021].

⁴ VESELÝ, Zdeněk: *Dějiny mezinárodních vztahů*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, s. 228-229.

dosiahnutia tohto cieľa však muselo Nemecko navonok vystupovať ako dôveryhodný partner, čo sa prejavilo zvolaním konferencie v Locarne v roku 1925.⁵

Zámienkou pre zvolanie konferencie bolo potvrdenie neporušiteľnosti západných nemeckých hraníc a oficiálne zrieknutie sa vojny ako prostriedku na riešenie konfliktov vo vzájomných vzťahoch. Dňa 16. októbra 1925 päť európskych štátov,⁶ vrátane Nemecka,⁷ potvrdilo tzv. *Rýnskym paktom* nenarušiteľnosť západných hraníc, avšak otázka východných hraníc ostala otvorená. Závery konferencie v Locarne pritom nevylučovali, že tieto hranice môžu byť v budúcnosti ešte revidované.⁸

Výsledok do značnej miery znepokojil stredoeurópske štáty, vrátane Poľska. Napriek nespokojnosti týchto štátov Veľká Británia odmietla garantovať bezpečnosť v oblasti východných nemeckých hraníc kolektívnymi záväzkami. Situáciu sa čiastočne snažilo upokojiť Francúzsko, ktoré uzatvorilo s Poľskom a Československom garančné dohody, tie však už boli mimo rámca Locarnských dohôd.⁹

Pre Sovietov bolo prijatie Rýnskeho paktu len o niečo menej znepokojivé ako pre Poliakov. Dôvodom bolo najmä to, že výsledky Locarna podkopali sovietsku zahraničnú politiku založenú na sovietsko-nemeckej spolupráci. Vzájomná spolupráca bola dôsledkom zmluvy z Rapalla podporujúcej sovietske zahranično-politické záujmy. Diskusie o nasledujúcom vývoji nemecko-sovietskych vzťahov však boli obnovené bezprostredne po Locarne a vyústili do uzatvorenia *Zmluvy o priateľstve a neutralite* z apríla 1926. Poliáci, ktorí po Locarne dúfali minimálne v ukončenie nemecko-sovietskej spolupráce založenej na zmluve z Rapalla, boli týmto vývojom veľmi znepokojení a začali podnikáť vlastné kroky k zaisteniu svojej bezpečnosti.

Zhruba v tom istom čase sa v Poľsku opäť chopil moci maršal Piłsudski a začal uplatňovať východnú politiku podľa svojich predstáv. Keďže bilaterálne vzťahy s Francúzskom boli po Locarne čiastočne oslabené, Poľsko muselo vyvinúť značné diplomatické úsilie a hľadať bezpečnostné garancie inde. Diplomatické aktivity novej vlády smerovali najmä k ZSSR, pričom ich hlavným cieľom bolo dosiahnuť podpis zmluvy o neútočení. Poľské ciele však boli ambiciózne a v ZSSR sa

⁵ VESELÝ, Z.: *Dějiny mezinárodních vztahů*, s. 232.

⁶ Ďalšími štátmi boli Taliansko, Francúzsko, Veľká Británia a Belgicko.

⁷ Reprezentantom Nemecka bol minister zahraničných vecí Gustav Stresemann, ktorého cieľom bolo zabezpečiť zmiernenie situácie na západných hraniciach Nemecka. KOSMAN, M.: *Dějiny Polska*, s. 275.

⁸ MATERSKI, Wojciech: Poland and The Soviet Union in the late 1920s and early 1930s. In: *White Spots Black Spots (Difficult Matters in Polish-Russian Relations, 1918-2008)*. Pittsburgh : University of Pittsburgh Press, 2015, s. 61-63.

⁹ VESELÝ, Z.: *Dějiny mezinárodních vztahů*, s. 232-233.

stretli s vágnou reakciou.¹⁰ Napriek tomu boli iniciačné vyjednávania zahájené.¹¹

Situácia sa zmenila vymenovaním Stanislawu Pateka ako nového poľského veľvyslanca v ZSSR, ktorý bol skúseným diplomatom s rozsiahlymi kontaktami medzi sovietskou politickou elitou. Jeho vymenovaním na post veľvyslanca sa poľsko-ruské vzťahy posunuli do novej, priaznivejšej fázy, čo bola jedinečná šanca presadiť uzatvorenie dohody o neútočení medzi Poľskom a ZSSR. Takisto došlo k vytvoreniu troch poľských konzulátov na území ZSSR, konkrétne v Leningrade, v Kyjeve a v Tbilisi.¹²

Vyjednávania boli napriek tomu veľmi zdĺhavé a obidve strany boli nedôverčivé a obozretné. Primárnym problémom bola poľská predstava o multilaterálnom charaktere zmluvy, ktorá by mala pozostávať zo série viacerých dohôd podpísaných ZSSR a štátmi tzv. *Medzimoria*.¹³ Faktom je, že ZSSR čoraz častejšie vstupoval do európskej politiky a sovietski diplomati viedli s cieľom uzatvorenia obdobných paktov vyjednávania s viacerými európskymi štátmi. Poľským diplomatickým víťazstvom bolo predovšetkým podpísanie protokolu o neútočení v roku 1929, ktorý v Moskva podpísala s Rumunskom, Poľskom, Lotyšskom a Estónskom. Neskôr sa k protokolu pridala aj Litva.¹⁴

Po Locarne prevládala medzi mocnosťami všeobecná tendencia k posilňovaniu systému Spoločenstva národov a do tohto procesu bolo v rámci multilaterálneho dialógu zainteresované aj Poľsko. Piłsudski bol k multilaterálnym mechanizmom značne skeptický a preferoval skôr bezpečnostné garancie tvorené na bilaterálnej báze. Jedným z najvýraznejších výsledkov snahy európskych mocností o zachovanie mieru bolo prijatie tzv. Briand-Kellogovho paktu v auguste 1928. Išlo o multilaterálnu zmluvu, ktorej signatári sa zaväzovali zrieknuť sa vojny ako prostriedku presadzovania národných záujmov a zahraničnej politiky.¹⁵ Prijatie Briand-Kellogovho paktu síce nepriamo, ale výrazne ovplyvnilo aj prebiehajúce vyjednávania medzi Poľskom a ZSSR ohľadom vzájomného paktu o neútočení.

Rozhovory o podmienkach uzatvorenia paktu o neútočení boli obnovené na jeseň roku 1930 a je potrebné zdôrazniť, že opätovné zahájenie

¹⁰ Jedným z dôvodov bol aj fakt, že ZSSR považovalo organizátorov májového prevratu za spojencov Veľkej Británie, podporujúcich protiruskú politiku. Z toho dôvodu bolo vyjednávanie niekoľkokrát odložené. KOSMAN, M.: *Dějiny Polska*, s. 288.

¹¹ MATERSKI, W.: Poland and The Soviet Union, s. 62-63.

¹² KOSMAN, M.: *Dějiny Polska*, s. 289.

¹³ MATERSKI, W.: Poland and The Soviet Union, s. 63.

¹⁴ To znamenalo, že od tohto momentu sa Poľsko a Litva zaviazali riešiť konflikty mierovou cestou, čo sa týkalo najmä otázky sporného Vilniusu. KOSMAN, M.: *Dějiny Polska*, s. 289.

¹⁵ VESELÝ, Z.: *Dějiny mezinárodních vztahů*, s. 235.

vyjednávania bolo umožnené aj vďaka tlaku francúzskej diplomacie. Francúzi totiž podmienili podpísanie francúzsko-sovietskeho paktu súhlasom s uzatvorením podobného paktu s Poľskom. To predstavovalo prevratný moment vo vývoji poľsko-sovietskeho vyjednávania, ktoré, ako sa zdalo, sa konečne blížilo ku zdarnému koncu. Oficiálne rokovania začali 23. novembra 1931 v Moskve. Pre Poliakov bolo uzatvorenie politickej dohody s Moskvou základným krokom k zaisteniu bezpečnosti východných hraníc. Všetky záležitosti ohľadom vyjednávania o jednotlivých ustanoveniach paktu boli zverené do rúk Józefa Becka, ktorý v tom čase zastával funkciu ministra zahraničných vecí Poľskej republiky. Finálny text dokumentu bol schválený 23. januára 1932, pričom pozostával z preambuly a ôsmich článkov. Obidve strany sa v ňom oficiálne zriekli vojny ako nástroja na riešenie vzájomných konfliktov a zaviazali sa zdržať sa akéhokoľvek záväzku namiereného proti druhej strane. Okrem toho, všetky politické spory mali byť v budúcnosti riešené mierovou a diplomatickou cestou. Oficiálny dokument dňa 25. júla 1932 v Moskve podpísal poľský veľvyslanec v ZSSR Stanislaw Patek a zástupca komisára pre zahraničné veci ZSSR Nikolai Krestinsky.¹⁶ Pakt bol uzatvorený na tri roky, pričom sa rátalo s automatickým predĺžením na ďalšie dva roky, pokiaľ žiadna zo strán proti tomu nevznesie pripomienku minimálne šesť mesiacov pred uplynutím lehoty platnosti zmluvy.¹⁷

Uzatvorenie paktu bolo veľkým diplomatickým úspechom Poľskej republiky, a to nielen v kontexte bilaterálnych vzťahov so ZSSR, ale aj kvôli celkovému posilneniu Poľska na medzinárodnej scéne, najmä smerom k Parížu a Berlínu. Podpísaním dokumentu si Poliaci nielenže upevnili svoje doterajšie postavenie a deklarovali územnú integritu, ale napomohli aj celkovému zlepšeniu bezpečnostnej situácie v regióne.

V konečnom dôsledku bola táto situácia aj v súlade so záujmami Sovietskeho zväzu, ktoré čelilo v tomto období zhoršeniu bezpečnostnej situácie na Ďalekom východe.¹⁸ Pozitívnym aspektom vyplývajúcim z uzatvorenia poľsko-sovietskeho paktu bolo predovšetkým mierne prehĺbenie politickej a ekonomickej spolupráce, či rozvoj kultúrnych a vedeckých kontaktov. Opäť je však dôležité pripomenúť, že bilaterálne

¹⁶ MATERSKI, W.: Poland and The Soviet Union, s. 64-67.

¹⁷ Keď v roku 1934 minister zahraničných vecí Poľskej republiky Józef Beck navštívil Moskvu, došlo k predĺženiu na ďalších desať rokov. Teoreticky mal byť pakt platný až do roku 1945. KOSMAN, M.: *Dějiny Polska*, s. 289.

¹⁸ V roku 1931 sa odohral tzv. Mukdenský incident (výbuch na japonskej železničnej trati), ktorý slúžil ako zámienka na japonskú vojenskú inváziu do Mandžuska. Je potrebné uviesť, že v tomto období bola sovietska pozornosť obrátená primárne smerom na východ kvôli reálnej hrozbe vypuknutia konfliktu s Japonskom. DYBOSKI, Roman: Polish-Soviet Relations. In: *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1931-1939)*. 1934, Vol. 13, No. 2, s. 235. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/2603138> [cit. 14. 5. 2021].

vzťahy týchto dvoch susedných krajín boli veľmi citlivé a náchylné na politické zmeny.¹⁹

Poľská diplomacia vyvíjala úsilie aj smerom k ostatným európskym mocnostiam. Ako už bolo spomenuté, vzťahy s dlhoročným francúzskym spojencom boli oslabené a ešte viac ich narúšala snaha Francúzska o jednostranné zlepšenie vzťahov s Nemeckom. Indikátorom zhoršenia poľsko-francúzskych vzťahov bolo rozhodnutie o zrušení francúzskej vojenskej misie v Poľsku. Bolo evidentné, že Poliaci sa sami snažili uvoľniť zväzok s Francúzskom, avšak len do určitej miery, nakoľko stále čerpali tzv. stabilizačnú pôžičku od Francúzskej banky. Poľskí diplomati sa snažili nadviazať spojenectvo aj s Veľkou Britániou, USA či dokonca fašistickým Talianskom. Kontakty so štátmi západnej pologule mali plniť primárne ekonomický účel. Poliaci však dúfali aj v získanie čiastočnej podpory v otázke územnej integrity Poľskej republiky, nakoľko snaha o zaistenie bezpečnosti pred útokom zo strany susedných štátov bola v tomto období elementárnym národným záujmom. K relatívnemu oživeniu vzťahov s Veľkou Britániou došlo po vymenovaní Williama Erkina do funkcie vojenského atašé, avšak dostatočnú podporu garancie západných hraníc sa Poliakom získať nepodarilo. Bilaterálne vzťahy s USA mali čisto ekonomický charakter, založený najmä na zaoceánskych investíciách v Poľsku.²⁰ Na základe toho došlo v roku 1931 k podpisu konzulárnej a obchodnej zmluvy, ktorá okrem bežných konzulárnych a obchodných predpisov garantovala aj slobodu cestovania, náboženskú slobodu, slobodu zamestnania či právo na disponovanie majetkom. Dohoda vo svojich ustanoveniach zohľadňovala vysoký podiel poľskej národnostnej menšiny žijúcej v USA.²¹

Počiatkom 30. rokov 20. storočia Poľsko síce ešte nečelilo priamej vojenskej hrozbe zo strany susedných mocností, avšak väčšina aktivít poľských diplomatov smerovala práve k zaisteniu vojenských aliancií, prípadne paktov o neútočení. Na európskej úrovni sa v rovnakom čase objavovali tendencie k utváraní nového regionálneho systému európskej bezpečnosti, s ktorými sa poľská diplomacia musela vysporiadať.

V prvom rade to bol návrh Benita Mussoliniho na vytvorenie tzv. Paktu štyroch mocností (Talianska, Francúzska, Veľkej Británie a Nemecka), vyplývajúci z nízkej efektivity mechanizmov Spoločnosti národov na poli garantovania európskej bezpečnosti. Pakt štyroch mocností

¹⁹ Následkom toho bol relatívne intenzívny pokrok nadobudnutý vo viacerých oblastiach vzájomných vzťahov zabrzdený už v roku 1934. MATERSKI, W.: Poland and The Soviet Union, s. 67.

²⁰ V dobe hospodárskej krízy zaoceánske firmy investovali v Poľsku najmä do modernizácie zinkových baní.

²¹ KOSMAN, M.: *Dějiny Polska*, s. 290.

mal byť založený na princípoch už predtým uzatvoreného Briand-Kelloggovho paktu a jeho princípy mali tkvieť vo vytvorení spolupráce v oblasti revízie mierových zmlúv, ktoré by mohli viesť k vypuknutiu konfliktu. Mussoliniho základným cieľom bolo fakticky obmedziť podiel menších štátov na rozhodovaní v európskej politike, v zmysle zachovania európskej bezpečnosti. Pakt bol následne podpísaný aj napriek protestom ostatných štátov, vrátane členov Malej dohody.²² Pakt štyroch mocností mal slúžiť ako akési direktórium, respektíve koordinačné mocenské centrum, ktoré by mohlo rozhodovať o zásadných otázkach medzinárodného diania. Proti jeho prijatiu sa postavilo viacero členských štátov Spoločnosti národov, pričom medzi hlasných kritikov Paktu štyroch mocností patrili predovšetkým Poľsko, Belgicko a štáty Malej dohody. Pakt štyroch mocností však nikdy nevstúpil do platnosti.²³

Následne sa objavila ďalšia medzinárodná iniciatíva podobného charakteru. Francúzsko navrhlo nový koncept na vytvorenie systému bezpečnosti východnej Európy. Malo ísť o tzv. Východný pakt, ktorý mal zahŕňať ZSSR, Poľsko, Pobaltské štáty, Nemecko a Československo. V rámci diskusie o založení Východného paktu sa dostávame k zlomovému bodu vo vývoji poľsko-sovietskych vzťahov. Poľsko odmietlo myšlienku vstupu do Východného paktu, a to predovšetkým z dvoch hlavných dôvodov. V prvom rade by vytvorenie Východného paktu drasticky eliminovalo pozíciu Poľska ako spojenca vo francúzskom systéme vojenských aliancií, a po druhé, vytvorenie takéhoto zoskupenia a pôsobenie Poľska v rámci jeho štruktúr by mohlo podlomiť ťažko dosiahnutý stav rovnováhy so susednými štátmi – Nemeckom a ZSSR. Ďalším dôležitým faktorom odmietnutia účasti na Východnom pakte bola neochota Poliakov prísť na podmienky, ktoré by ponechávali ostatným štátom priestor na vmiešavanie sa do vnútorných poľských záležitostí.²⁴

Soviety sa na poľské odmietnutie Východného paktu pozerali z úplne iného pohľadu a podozrievali Poliakov so spojenectva s hitlerovským Nemeckom, ktoré malo byť namierené proti sovietskym záujmom. Práve v tom čase totiž prebiehali rokovania medzi zástupcami Poľska a Nemecka o vývoji vzájomných vzťahov. V rámci zachovania bezpečnosti štátu predstavovala spolupráca s Nemeckom pre poľskú diplomaciu jednu z najvyšších priorít. Úprimná a dôveryhodná spolupráca medzi Poľskom a Nemeckom však nebola možná hneď z niekoľkých objektívnych dôvodov. V prvom rade išlo o kontroverzný postoj nemeckých nacionalistov k poľskej otázke. Niektorí z nich totiž otvorene prehlasovali, že samotná existencia Poľskej republiky je prekážkou v dosahovaní

²² MATERSKI, W.: Poland and The Soviet Union, s. 67-69.

²³ VESELÝ, Z.: *Dějiny mezinárodních vztahů*, s. 241.

²⁴ MATERSKI, W.: Poland and The Soviet Union, s. 68-69.

nemeckých životných záujmov, iní skôr potichu pripravovali pôdu pre revizionizmus.²⁵

Je ale nutné poznamenať, že poľsko-nemecké vzťahy boli okrem toho ešte stále zaťažené teritoriálnymi spormi vyplývajúcimi z usporiadania versailského systému. Negatívny vplyv na vzájomné vzťahy mala taktiež likvidácia nemeckého majetku v Poľsku, zahájená bezprostredne po májovom prevrate v roku 1926, a tiež nárast revizionistickej propagandy v Nemecku. Výsledkom bolo prehlbujúce sa napätie, zvyšované stále častejšími vzájomnými provokáciami. Predstavitelia oboch štátov sa situáciu pokúšali upokojiť na najvyššej úrovni, priamo v sídle Spoločnosti národov v Ženeve. Cieľom rozhovorov poľského premiéra a nemeckého ministra zahraničných vecí bolo zmiernenie politického napätia, avšak konkrétne výsledky stretnutia boli mizivé.²⁶ Na hraničných územiach a v sporných oblastiach čoraz častejšie dochádzalo ku konfliktom a k nacionalistickým demonštráciám. K zlepšeniu vzájomných vzťahov neprišiel ani nemecký minister zahraničných vecí Gottfried Treviranus, keď charakterizoval teritoriálne zmeny na východe ako „nezahojenú ranu svojej krajiny a nespravodlivosť, ktorá musí byť odstránená“.²⁷

Masívna diplomatická kampaň okolo plánovaného uzatvorenia Východného paktu však paradoxne napomohla k zlepšeniu poľsko-nemeckých vzťahov, čoho logickým vyústením boli vzrastajúce obavy zo strany ZSSR. Aj napriek uisteniu poľskej strany, že zbližovanie s Nemeckom neznamená zrieknutie sa spolupráce so ZSSR, Sovietsi ostávali voči spojenectvu skeptickí a nedôverčiví.²⁸

Poľskej diplomacii však išlo predovšetkým o nasledovanie tzv. politiky rovnováhy, ktorá bola hlavnou zahraničnopolitickou koncepciou Poľskej republiky v medzivojnovom období.²⁹ Idea politiky „rovnakej vzdialenosti“ bola zároveň úzko previazaná s francúzskym spojenectvom, ktoré v predchádzajúcich rokoch predstavovalo základný pilier

²⁵ Medzi nich patril aj minister zahraničných vecí Stresemann. WANDY CZ, Piotr S.: Poland in International Politics. In: *Canadian Slavonic Review*. 1972, Vol. 14, No. 3, s. 410. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/40866468> [cit. 13. 10. 2021].

²⁶ Konsenzus sa nedarilo nájsť ani v oblasti základných finančných problémov, vrátane vyplácania dôchodkov pre Poliakov, ktorí pred rokom 1918 pracovali pod nemeckou správou, či odškodnenie vlastníkov nemeckého majetku. Jediným pozitívnym výsledkom bilaterálnych diplomatických vyjednávaní bolo uzatvorenie dohody o urovnaní obchodných vzťahov v roku 1930. Vplyv tejto dohody na nemecko-poľské vzťahy bol však zanedbateľný.

²⁷ KOSMAN, M.: *Dějiny Polska*, s. 291.

²⁸ REYVAKIN, Alexandr V.: Poland and The Soviet Union in the late 1920s and early 1930s. In: *White Spots Black Spots (Difficult Matters in Polish-Russian Relations, 1918-2008)*. Pittsburgh : University of Pittsburgh Press, 2015, s. 68-71.

²⁹ CIENCIAŁA, Anna M.: Polish Foreign Policy, 1926-1939. „Equilibrium”: Stereotype and Reality. In: *Polish Review*. 1975, Vol. 20, No. 1, s. 48. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/27920631> [cit. 14. 1. 2022].

poľskej zahraničnej a bezpečnostnej politiky.³⁰ V konečnom dôsledku však ani jedna zo susedných mocností neakceptovala pravú podstatu zahraničnopolitickej orientácie presadzovanú Józefom Beckom.

Piotr S. Wandycz sa domnieva, že určitá miera zodpovednosti za vnímanie poľskej zahraničnej politiky zo strany oboch mocností ležala na pleciach ministra zahraničných vecí, avšak existovali objektívne príčiny, kvôli ktorým odmietali poľskú zahraničnopolitickú doktrínu akceptovať v jej pôvodnom zmysle. V prvom rade to bola skutočnosť, že existencia neutrálneho Poľska by bola v rozpore s nemeckými aj sovietskymi národnými záujmami. Nemecko, plánujúce rozšíriť svoj *Lebensraum*, sa nechcelo vzdať nádeje na zisk západných častí poľského územia a ZSSR sa zas obával možného poľsko-nemeckého spojenectva. V neposlednom rade považujeme za potrebné brať do úvahy aj skutočnosť, že Berlín a Moskva sa jednoducho odmietali zmieriť s tým, že sa Poľsko neplánovalo stať satelitným štátom ani jedného z nich.³¹

Medzitým vypukol lokálny konflikt v Gdaňsku, ku ktorému došlo bezprostredne po nástupe nemeckých nacionálnych socialistov k moci. Skupina extrémistov doslova ovládla gdaňský senát, následkom čoho opakovane dochádzalo k viacerým incidentom, vrátane zablokovania prístavu torpédoborcom „Wicher“. V tomto kontexte je však dôležité zdôrazniť, že berlínska vláda sa v spore nikdy oficiálne neangážovala. Mocenské ambície Tretej ríše boli omnoho komplexnejšie a spor v Gdaňsku pre Adolfa Hitlera pravdepodobne predstavoval len „menší incident.“ Na odvrátenie pozornosti od udalostí prebiehajúcich v Tretej ríši Hitler prezieravo podpísal v roku 1934 s Poliakmi pakt o neútočení s platnosťou na desať rokov. Zdanlivo tým upokojil európsku verejnú mienku a vyvolal falošný dojem o konsolidácii vzťahom medzi Varšavou a Berlínom.³² Jeho skutočné zámery mohol v tej dobe predvídať len málokto.

Krátko na to, vo februári 1934, navštívil minister zahraničných vecí Poľskej republiky Józef Beck Moskvu. Sovietski diplomati chceli túto príležitosť využiť predovšetkým k zmierneniu dopadov paktu na sovietske záujmy. Šéf sovietskej diplomacie Litvinov síce otvorene nekritizoval poľsko-nemecké spojenectvo, avšak vyjadril nespokojnosť s desaťročnou

³⁰ Je však potrebné dodať, že Paríž a Varšava vnímali toto spojenectvo rozdielne. Pre Poliakov bola primárna vojenská stránka spojenectva, a prípade možného útoku sa spoliehali na francúzsku podporu. Pre Francúzov malo spojenectvo skôr diplomatický význam, slúžiaci skôr na prevenciu konfliktov. Po udalostiach sprevádzajúcich začiatok druhej svetovej vojny sa napokon ukázalo, že francúzsko-poľské spojenectvo bolo viac-menej len formálnou dohodou. WANDYCY, P. S.: Poland in International Politics, s. 411. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/40866468> [cit. 13. 10. 2021].

³¹ WANDYCY, P. S.: Poland in International Politics, s. 411-412. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/40866468> [cit. 13. 10. 2021].

³² KOSMAN, M.: *Dějiny Polska*, s. 291-292.

platnosťou jeho trvania, a to najmä z toho dôvodu, že poľsko-sovietsky pakt bol uzatvorený len na tri roky. Následne navrhol predĺženie poľsko-sovietskeho paktu na desať rokov ešte pred vypršaním doby platnosti.³³ Minister zahraničných vecí Poľskej republiky s predĺžením súhlasil, čím došlo k miernemu uvoľneniu napätia. Okrem toho sa obe strany dohodli na vzájomnom povýšení diplomatických misí na úroveň ambasád.³⁴

O rok neskôr prišla Veľká Británia s novým kompromisným návrhom na uzatvorenie Východného paktu. Poľsko však podpísanie opätovne odmietlo, čo vyvolalo veľké pobúrenie zo strany ZSSR. Keďže Poľsko sa nehodlalo podieľať na takto formulovanom regionálnom systéme kolektívnej bezpečnosti, Sovietsi podpísali dohody o vzájomnej pomoci len s Francúzskom a Československom. Vývoj udalostí však spôsobil utlmenie aktívneho politického dialógu medzi Poľskom a ZSSR, ktorý trval od roku 1921.³⁵

Na základe tejto udalosti Sovietsi ukončili akékoľvek snahy o spoluprácu s Poľskom v oblasti európskej bezpečnosti. Sovietsi boli navyše presvedčení o tom, že poľská zahraničná politika je dlhodobo nasmerovaná proti sovietskym záujmom, o čom malo svedčiť najmä zbližovanie s Nemeckom. Litvinovov zástupca, B. Stomonyakov, k celej situácii v diplomatickej korešpondencii uviedol, že *„antisovietsky smer poľskej politiky sa nijako nezmenšuje, práve naopak, v posledných rokoch sa ešte viac zintenzívňuje. Poľská vláda, otvorene a pred očami celej poľskej spoločnosťou, ide smerom, ktorý je v rozpore s akýmkoľvek ďalším zbližením so Sovietskym zväzom“*.³⁶

V tejto súvislosti je potrebné zmieniť, že napriek sovietskej nedôvere voči poľsko-nemeckému zbližovaniu, Poľsko nikdy neporušilo podmienky poľsko-sovietskeho paktu z roku 1932. Z toho dôvodu Poľsko zakaždým odmietlo akúkoľvek nemeckú požiadavku spojenú s participáciou na agresii proti Moskve. Tento postoj sa nezmenil ani v kritickom období pred vypuknutím druhej svetovej vojny. V januári 1939 Poľsko odmietlo vojenskú spoluprácu s Hitlerom namierenú proti ZSSR, čo v konečnom dôsledku predstavovalo jeden z katalyzátorov nemeckej agresie proti Poľsku.³⁷

³³ Následne sovietska diplomacia pripravila aj predĺženie paktov o neútočení s Pobaltskými krajinami. Estónsko, Litva a Lotyšsko tiež súhlasili s predĺžením zmlúv na ďalších desať rokov. REVYAKIN, A. V.: Poland and The Soviet Union, s. 95.

³⁴ REVYAKIN, A. V.: Poland and The Soviet Union, s. 93-95.

³⁵ REVYAKIN, A. V.: Poland and The Soviet Union, s. 98.

³⁶ REVYAKIN, A. V.: Poland and The Soviet Union, s. 99.

³⁷ HALECKI, O.: Polish-Russian Relations, s. 333. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/1404095> [cit. 29. 9. 2021].

Z uvedených tvrdení vyplýva, že sovietska diplomacia vyhodnotila poľsko-nemecké zbližovanie ako škodlivé pre sovietske záujmy, výsledkom čoho bola zmena postoja voči Poľskej republike. Sovietska zahraničná politika bola v nasledujúcich rokoch charakteristická tým, že svoje rozhodnutia v oblasti bezpečnosti artikulovala už bez akéhokoľvek ohľadu na poľský postoj. Tým definitívne skončila fáza aspoň relatívnej kooperácie v poľsko-ruských vzájomných vzťahoch.

Usudzujem, že sovietska diplomacia nesprávne vyhodnotila mieru nebezpečenstva vyplývajúceho z dohody medzi Poľskom a nacistickým Nemeckom, a takisto aj stupeň ich skutočnej kooperácie. Sovietsi podozrievali obe strany z uzatvorenia tajných dohôd, existencia ktorých sa nikdy nepotvrdila. Poľská republika sa v medzivojnovom období snažila udržiavať politiku rovnováhy, založenú na vytvorení balansu medzi oboma susednými mocnosťami, čo sa v konečnom dôsledku obrátilo v jej neprospech.

Po analýze všetkých uvedených skutočností možno prísť k záveru, že poľská medzivojnová zahraničná politika mala niekoľko závažných nedostatkov, ktoré v konečnom dôsledku viedli k tzv. štvrtému deleniu poľského územia. V prvom rade je potrebné zobrať do úvahy skutočnosť, že v prvých rokoch svojej existencie sa druhá Poľská republika musela vyrovnávať najmä s následkami vychádzajúcimi z troch delení poľského územia, v dôsledku čoho bezprostredne po obnovení štátnosti nedošlo k vytvoreniu komplexnej a koherentnej zahraničnej politiky, ktorá by slúžila k dosahovaniu dlhodobých cieľov. Okrem toho sa predstavitelia poľskej politickej elity nikdy úplne nestotožňovali s vytvorením versailleského systému, ani so systémom nastaveným v rámci Spoločnosti národov. Taktiež neprejavovali iniciatívu zapojiť sa do snáh o vytvorenie systému európskej kolektívnej bezpečnosti.

Na základe analýzy poľskej zahraničnej politiky preto konštatujem, že poľská diplomacia sa v medzivojnovom období vyznačovala veľkými ideálmi, nevyvinula však dostatočné úsilie na ich dosiahnutie a často podliehala vlastným dezilúziám. Mnohé rozhodnutia poľských predstaviteľov by sme mohli označiť za krátkozraké, príčinou čoho bola predovšetkým absencia dlhodobej a konzistentnej zahraničnopolitickej stratégie. Túto epochu zahraničnej politiky Poľska výstižne charakterizuje P. S. Wandycz, ktorý poľskú diplomatickú aktivitu v označuje skôr za „*sériu koordinovaných ťahov na diplomatickej šachovnici, než za skutočnú zahraničnú politiku*“.³⁸

Štúdia je výstupom z projektu
VEGA č. 1/0108/22

³⁸ WANDYCZ, P. S.: Poland in International Politics, s. 413. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/40866468> [cit. 13. 10. 2021].

Jubileum PhDr. Marty Mácelovej, PhD.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2022.25.01.115-119>

So širším okruhom banskobystrických archeológov, historikov, muzeológov, kunsthistorikov či pamiatkarov je už niekoľko desaťročí spätá Marta Mácelová, naša kolegyňa. Vo viacerých ohľadoch možno označiť jej pôsobenie za priekopnícke, pričom vďaka dlhoročnej praxi dnes sprostredkúva aj cennú medzigeneračnú skúsenosť. Sedemdesiatiny, ktorých sa dožíva, preto umožňujú ohliadnuť sa a aspoň krátko bilancovať.

Po ukončení štúdia archeológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského začala od roku 1975 pracovať v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici. V nasledujúcich desaťročiach zabezpečovala početné archeologické výskumy a prieskumy, prinášajúc tak zásadné poznatky o rozsahu i charaktere osídlenia v priľahlom regióne (Sliač, Zvolen, Banská Bystrica, Nemecká). Súbežne realizovala viaceré výstavy, spracovanie nálezov a dokumentáciu zbierok, ktorých výsledky pravidelne prezentovala na vedeckých konferenciách.¹ Azda najviac medzi nimi rezonujú publikované výskumy včasnostredovekých lokalít

¹ Podrobnejšie biografické údaje uvádza KUNEC, Patrik: Životné jubileum PhDr. Marty Mácelovej, PhD. In: *Acta historica Neosoliensia*. roč. 15, č. 1-2, 2012, s. 7-12.

a unikátnych nálezov hmotnej kultúry mešťanov. Počas práce v múzeu pozitívne motivovala a formovala záujemcov o staršie dejiny. Môžem to potvrdiť z osobnej skúsenosti. Keď som ako začiatočník sám nastúpil do Stredoslovenského múzea, práve Marta, vtedy vedúca historického oddelenia, sa aktívne zaujímalá o moje pracovné i odborné smerovanie, poskytla mi námety na výskum, konzultovala so mnou konkrétne problémy a nezištne mi sprístupnila početnú literatúru. Takúto skúsenosť potvrdzujú viacerí kolegovia, absolventi, či študenti.

Posun v akademickom pôsobení predstavoval rok 2005, keď Marta Mácelová nastúpila na Katedru histórie vtedajšej Fakulty humanitných vied na Univerzite Mateja Bela. Viedla prednášky a semináre spojené tak s dejinami praveku a včasného stredoveku, ako aj s muzeológiou a kultúrnym dedičstvom. Podľa jej vlastných slov, bolo pre ňu pedagogické pôsobenie dávnejšou túžbou. Okrem výučby sa rovnako intenzívne zaujímalá aj o vedenie záverečných prác. Ďalšiu rovinu jej účinkovania na katedre tvorila vedecká činnosť. V rámci riešených grantových projektov priniesla originálny pohľad na stredoveké osídlenie a hmotnú kultúru (najmä pracovné nástroje) v spojení s regiónom Zvolenskej kotliny a dejinami lesníctva. Aj po nástupe na dôchodok (od roku 2015) sa naďalej zapája do vedeckých, edukačných i popularizačných aktivít. Zabezpečovala výučbu základov muzeológie pre poslucháčov štúdia histórie a na univerzite tretieho veku realizovala prednášky zamerané na archeologické lokality UNESCO a historické mestá UNESCO. Pravidelne posudzuje zborníky a monografie, príspevky do vedeckých časopisov a kvalifikačné práce. Laická verejnosť mohla Martu Mácelovú spoznať i prostredníctvom jej prednášok z dejín Banskej Bystrice v rámci cyklov *Stretnutia s minulosťou pod zelenou klenbou* (na pôde Stredoslovenského múzea) a *Bystrická hodinka* (v rámci Banskobystrického okrásľovacieho spolku). V nedávnom období participovala aj na odbornom posudzovaní obsahu novootvorenej zážitkovej expozície Thurzo – Fugger v banskobystrickom mestskom hrade. Popritom sa však nezabúda venovať rodine, blízkym a rada trávi čas v Beckove, kde vyrastala.

Našej jubilantke úprimne prajem pevné zdravie a popri chvíľach odpočinku ešte veľa tvorivých síl!

Pavol Maliniak

Personálna bibliografia²

- 2000** BOVAN, M. – MÁCELOVÁ, M. – UŠIAK, P.: Nálezový súbor mincí a žetónov z mestského hradu v Banskej Bystrici. In: ŠOUSTEK, Z. (ed.): *Numizmatika 17. Supplementum*. Bratislava : Slovenská numizmatická spoločnosť, 2000, s. 105-111.
- 2013** MÁCELOVÁ, M.: *Slovania vo Zvolenskej kotline*. Kraków : Wydawnictwo Towarzystwa Słowaków w Polsce, 2013. 132 s.
- KVIETOK, M. – MÁCELOVÁ, M.: *Krása kachlíc : katalóg výstavy. Vzácné neskorogotické a renesančné kachlice*. Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum, 2013. 96 s.
- MÁCELOVÁ, M.: Gotické kovania a zámka zo starej fary z Banskej Bystrice. In: *Archaeologia historica*. roč. 38, č. 2, 2013, s. 611-618.
- MÁCELOVÁ, M.: Kachle. In: *Encyclopaedia Beliana : slovenská všeobecná encyklopédia*. zost. Peter Červeňanský. 7. zväzok, In – Kalg. Bratislava : Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied, 2013, s. 661-662.
- MÁCELOVÁ, M.: Kachlica. In: *Encyclopaedia Beliana : slovenská všeobecná encyklopédia*. zost. Peter Červeňanský. 7. zväzok, In – Kalg. Bratislava : Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied, 2013, s. 662.
- MÁCELOVÁ, M.: Kachľová pec. In: *Encyclopaedia Beliana : slovenská všeobecná encyklopédia*. zost. Peter Červeňanský. 7. zväzok, In – Kalg. Bratislava : Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied, 2013, s. 662-663.
- MÁCELOVÁ, M.: Praveké a včasnohistorické osídlenie Ladzian. In: KOŽIAK, R. (ed.): *Z histórie Ladzian*. Ladzany : Obecne zastupiteľstvo v Ladzanoch, 2013, s. 9-12.
- 2014** MÁCELOVÁ, M.: Najstaršie osídlenie. In: HRONČEK, P. (ed.): *„...obe obce svätoondrejské...“ : kniha o krajine, dejinách a ľuďoch Brusna*. Brusno : Obec Brusno, 2014, s. 53-58.
- MÁCELOVÁ, M.: Začlenenie múzeí regiónu stredného Pohronia do kontextu regionálneho diania. In: *Mediálna sebaaprezentácia a budovanie individuálneho imidžu múzea v 21. storočí : zborník*

² Bibliografiu prác z rokov 1977 – 2012 uvádza KUNEC, Patrik: PhDr. Marta Mácelová, PhD. – personálna bibliografia. In: *Acta historica Neosoliensis*. roč. 15, č. 1-2, 2012, s. 13-28. Nebol do nej zaradený článok z roku 2000, ktorý tu uvádzame.

príspevkov z konferencie Banská Bystrica, 7. – 9. október 2014.
Banská Bystrica : Slovenské národné múzeum, 2014, s. 111-114.

MÁCELOVÁ, M.: Životné jubileum Mgr. Jozefa Moravčíka. In: *Informátor SAS*. Nitra : Slovenská archeologická spoločnosť pri SAV, roč. XXV, č. 1, 2014, s. 23-24.

MÁCELOVÁ, M.: 46. medzinárodná konferencia archeológie stredoveku. In: *Informátor SAS*. Nitra : Slovenská archeologická spoločnosť pri SAV, roč. XXV, č. 2, 2014, s. 17-18.

MÁCELOVÁ, M.: Konferencia Mediálna sebaaprezentácia a budovanie individuálneho imidžu múzea v 21. storočí. In: *Acta historica Neosoliensia*. roč. 17, č. 1-2, 2014, s. 410-412.

MÁCELOVÁ, M.: Jubileum PhDr. Jozefa Labudu, CSc. In: *Informátor SAS*. Nitra : Slovenská archeologická spoločnosť pri SAV, roč. XXV, č. 2, 2014, s. 32-33.

MÁCELOVÁ, M.: Životné jubileum – šesťdesiate narodeniny PhDr. Jozefa Labudu, CSc. In: *Argenti fodina : zborník prednášok, 4. ročník medzinárodnej konferencie Banská Štiavnica, 10. – 12. 9. 2014.* Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2014, s. 6-7.

- 2015** MÁCELOVÁ, M.: Fragmenty dvoch gotických kachlíc „veraikon“ z Banskej Bystrice. In: ČERVENÁ, R. (ed.): *Archivum amicus historici est. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové*. Brno : Statutární město Brno – Archiv města Brna, 2015, s. 161-168.

MÁCELOVÁ, M.: Banskobystrický stredoveký a novoveký vodovod vo svetle archeologických nálezov a písomných prameňov. In: *Archaeologia historica*. roč. 40, č. 2, 2015, s. 877-893.

MÁCELOVÁ, M.: Zábavný kalendár 1914 = Entertainment calendar 1914. In: *Múzeum*. roč. 61, č. 1, 2015, s. 32-33.

- 2017** MÁCELOVÁ, M.: Diptychové slnečné hodiny z výskumu mestského hradu v Banskej Bystrici. In: HARMADYOVÁ, K. (ed.): *Devín Veroniky Plachej. Zborník k životnému jubileu PhDr. V. Plachej*. Bratislava : Múzeum mesta Bratislavy, 2017, s. 227-231.

- 2018** BELJAK, J. – RUTTKAY, M. – MÁCELOVÁ, M.: Hradisko vo Zvolene-Môtovej vo svetle najnovších výskumov. In: BELJAK-PAŽINOVÁ, N. – BORZOVÁ, Z. (eds.): *Stredné Slovensko v stredoveku. Vývoj osídlenia regiónu pred udelením mestských privilégií mestu Zvolen*. Zvolen : Zvolenské kultúrne centrum, 2018, s. 124-157.

- 2019** MÁCELOVÁ, M.: Praveké a včasnohistorické osídlenie Malachova. In: BÁRDIOVÁ, M. (zost.): *Malachov. Živé striebro medzi medenou Bystricou a zlatou Kremnicou. Monografia obce*. Malachov : Obec Malachov, 2019, s. 98-108.
- 2020** MÁCELOVÁ, M.: Gejza Balaša a počiatky múzea vo Zvolene. In: NEUMANN, M. – MELLNEROVÁ ŠUTEKOVÁ, J. (eds.): *Dejiny archeológie. Archeológia v Československu v rokoch 1918 – 1948. Studia archaeologica et mediaevalia, tomus XIV*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020, s. 265-283 [vyšlo v PDF verzii].
- MÁCELOVÁ, M.: Jubileum PhDr. Viery Drahošovej. In: *Informátor SAS*. Nitra : Slovenská archeologická spoločnosť pri SAV, roč. XXXI, č. 1-2, 2020, s. 32-33.
- LICHÝ, M. (zost.): *Sprievodca po pietnych miestach Banskej Bystrice*. Banská Bystrica : Mesto Banská Bystrica, 2020 [M. Mácelová autorka hesiel na s. 15-17, 19-21, 33, 60, 82, 139-140, 169, 206, 246-247, 252].

STEINMETZ, Greg: *Najbohatší muž všetkých čias. Život a doba Jakoba Fuggera*. Žilina : Absynt, 2021. 315 s. ISBN 978-80-8203-260-7. Preklad: Samuel Marec.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2022.25.01.120-126>

Pútavo sformulovaný názov relatívne obsiahlej publikácie, ktorá dominovala výkladom kníhkupectiev koncom minulého roka, je rozhodne vydareným marketingovým ťahom. Potenciálneho čitateľa alebo kupujúceho na prvý pohľad zaujme, a v prípade človeka menej znalého histórie, ktorý ihneď nerozpozna portrét muža na obálke, ponúka otázku – kto? Keď sa načrtne téma financií a bankovníctva v európskych i svetových dejinách, do popredia vyskočí najmä florentský rod Mediciovcov, referencie k židovským kupcom a obchodníkom zastúpeným tak v historickom, ako aj literárnom kontexte či v mladšom období k osobnostiam, akými boli Charles Rothschild, John D. Rockefeller a dnes napríklad Bill Gates alebo Mark Zuckerberg. Vytvoriac chronologickú priamku od Cosima de Medici k súčasným multimilionárom sa musíme nakrátko zastaviť v polovici 15. storočia, pretože prvým človekom, ktorého majetok skutočne dosiahol hodnotu miliónu, bol niekto iný.

Augsburský bankár, podnikateľ a finančník Jakob Fugger (1459 – 1525) nie je neznámou veličinou v národných ani regionálnych dejinách, ale dostupné poznatky o ňom sú napriek tomu v našich podmienkach obmedzené, a to najmä z hľadiska jazykovej bariéry. Nemecky hovoriaci čitatelia majú po ruke bohaté možnosti vedeckej i populárno-náučnej literatúry od začiatku 20. storočia, nerátajúc do toho pramene staršej proveniencie. Nemecké zdroje sa nájdu i v slovenských knižniciach a v československo-nemeckej koprodukcii vznikol v roku 1982 dokonca seriál venovaný osobe Jakoba Fuggera (*Vom Webstuhl zur Weltmacht*). Pri pohľade na publikácie dostupné v slovenskom jazyku je situácia iná. Meno Fuggerovcov sa spája primárne s banským podnikaním a thurzovsko-fuggerovskou spoločnosťou, pri ktorej zrode stáli Jakob Fugger a Ján Thurzo.

Publikáciu z pera Grega Steinmetza, ktorej sa prekladateľsky ujal Samuel Marec, je v prvom rade potrebné zaradiť. Vzhľadom na absenciu rozpracovaného poznámkového aparátu či chýbajúci archívny výskum by nebolo korektné uvádzať ju ako vedeckú monografiu. Autor sa oprel primárne o literárny výskum na základe dostupných publikovaných zdrojov od prelomu 19. a 20. storočia až do súčasnosti, prevažne v anglickom a nemeckom jazyku. Nevyužíval však archívne pramene a čerpal

najmä z poznatkov už spracovaných v dielach G. Oggera¹, G. Pölnitza² a M. Häberleina³, čo v doslove sám priznáva. Rovnako poznámky vyčlenené v závere publikácie sú skôr doplnkom, než plnohodnotným zdrojom presných informácií. Ide o súpis bibliografických odkazov vo viac či menej ucelenej podobe, ktoré sa viažu na časti textu v jadre. Tieto odkazy však so samotným textom nie sú bližšie prepojené, napríklad prostredníctvom indexu či iného označenia, čo komplikuje čitateľovi orientáciu na vedeckejšej úrovni. V poznámkach sa zároveň nachádzajú aj odkazy na internetové stránky neuvedené v zozname literatúry.

Na druhej strane, pokiaľ Steinmetzovu publikáciu označíme prívlakom populárno-náučná, môžeme si všimnúť a hodnotiť viacero pozitívnielen s prihliadnutím na obsah, ale aj jazyk a štýl spracovania. Autorovo publicistické zázemie sa zreteľne prejavuje v naratívnom textu. Úvod predchádzajúci prvej kapitole vstupuje do deja *in medias res* v roku 1523, predstavujúc Jakoba Fuggera ako komplexnú osobnosť s dosahom na široké aspekty spoločenské, finančné, cirkevné, umelecké i politické, a rovnako načrtáva jeho sieť kontaktov, v rámci ktorej nájdeme rímsko-nemeckého cisára Karola V., Albrechta Dürera či Martina Luthera. Stručná životná os predstavuje náročné a nepravdepodobné začiatky kariéry mladšieho syna, ktorému zomrel otec v ranom detstve, niektoré dominantné piliere utvárajúce Fuggerovu osobnosť, jeho kladné, ale aj negatívne vlastnosti a upozorňuje aj na historicko-kultúrne odkazy, prostredníctvom ktorých vstúpil do dejín a ktoré formujú jeho tzv. druhý život.

Kniha rozdelená do dvanástich kapitol (*Vladárov dlh, Partneri, Traja bratia, Útok na banky, Severné moria, Úžera, Šestáky v pokladnici, Vol'by, Víťazstvo, Vietor veštiaci slobodu, Sedliaci, Bubny stíchli*) pripomínajúcich nadpisy pútavého románu mapuje Fuggerovu životnú dráhu od mladých rokov strávených na štúdiách a predznamenantávajúcich klerikálnu kariéru, od ktorej upustil, aby sa vyučil kupcom v Benátkach. S prihliadnutím na hodnotenie publikácie môžeme ďalej upozorniť na niekoľko kľúčových motívov rozpracovaných v knihe, ktorá sa vo všeobecnosti pridŕža štandardnej biografickej osi. V dôsledku toho nekomentujeme každú kapitolu osobitne, ale upriamujeme pozornosť na širšie spektrum motívov načrtávajúcich portrét rozhladeného a inteligentného

¹ OGGER, G.: *Kauf dir einen Kaiser: Die Geschichte der Fugger*. Mnichov : Knaur Taschenberg Verlag, 1979.

² PÖLNITZ, G. von: *Jakob Fugger*. Tübingen : J. C. B. Mohr, 1949.; PÖLNITZ, G. von: *Fugger und Hanse*. Tübingen : J. C. B. Mohr, 1953.; PÖLNITZ, G. von: *Die Fugger*. Tübingen : J. C. B. Mohr, 1999.

³ HABÄRLEIN, M.: *The Fuggers of Augsburg. (1369 – 1650)*. Charlottesville : University of Virginia Press, 2012.

človeka, skúseného, chladne uvažujúceho, občas riskujúceho obchodníka a bankára, mešťana a neskôr šľachtica, podnikateľa, manžela, filantropa aj politika.

Najvýznamnejším momentom v Jakobovom živote bolo spojenie s rodom Habsburgovcov, ktorý sa do pozície najmocnejšej európskej dynastie dostal vďaka finančnej podpore augsburského bankára. Steinmetz predstavuje dôvody, kontext, ale aj riziká spojené s prvou pôžičkou arcivojvodovi Žigmundovi, vďaka ktorej získal Fugger prístup k baniam na striebro v rakúskom Schwazi, predstavujúcim základ jeho podnikania i bohatstva (*Vladárov dlh*). Vybudujúci si silné postavenie v mediarskom podniku v nemeckých krajinách hľadal Fugger možnosti pre vstup na uhorský trh a k jeho významným banským lokalitám, medzi ktorými figurovali najmä stredoslovenské banské mestá. Partnera našiel v Jánovi Thurzovi, magnátovi s bohatými európskymi kontaktmi, rakúskym pôvodom a znalosťami v oblasti baníctva. Tu sa nachádzajú korene thurzovsko-fuggerovskej banskej spoločnosti a zároveň prepojenie na regionálne dejiny Banskej Bystrice, ktorá tvorí jednu zo zastávok na tzv. európskej fuggerovskej ceste.

Baníctvo a najmä zdroje z neho plynúce boli úzko späté s finančným sektorom a bankovníctvom, ale hoci tvorili jadro Fuggerovho portfólia, jeho podnikateľské záujmy boli omnoho pestrejšie. Ako jeden z najväčších a najuznávanejších európskych bankárov sa spolupodieľal (najmä finančne) na nemalom počte významných udalostí kreujúcich dejiny novoveku ako ich poznáme dnes. Začiatkom 16. storočia sa zapojil do obchodu s korením, ktorý bol priamo spätý so zámorskými plavbami. V roku 1505 podporil portugalskú plavbu do Indie sumou 4000 florénov a aj napriek relatívne nízkej sume v porovnaní s ďalšími investormi mu obchod priniesol veľké zisky. Jeho obchodná činnosť však nebola vždy bez rizika a s narastajúcim kapitálom a vplyvom sa stával nebezpečným súperom pre ďalších hráčov v európskom hospodárstve, menovite pre hanzu, ktorá ho považovala za monopolistu a snažila sa obmedziť jeho pôsobnosť. Úspech však nedosiahla a z konfliktu vyšiel Fugger víťazne. Okrem hospodárskych záležitostí sa angažoval aj v cirkevnej sfére, čo sa v jeho živote odrazilo v pozitívach aj negatívach. Dohliadal na presun vatikánskych peňazí plynúcich z milodarov z Nemecka do Ríma a ako „Boží bankár“ sa staral o financie za pontifikátu siedmich pápežov vrátane Júliusa II. a Leva X. Pre štyroch z nich razil mince označené písmenom F a rodinným znakom Fuggerovcov v podobe trojzubca.

Významným medzníkom v jeho kariére bankára boli spory v otázke úžerníctva, ktoré pre Fuggera predstavovali najväčšie existenčné riziko, ale zároveň sa v dôsledku výsledného verdiktu výrazne zapísal do histórie finančníctva a ovplyvnil jeho podobu ako ju poznáme dnes. V šiestej

kapitole (*Úžera*) Steinmetz približuje okrem iného rozvoj protifuggerovského hnutia založeného na obvineniach poukazujúcich na jeho spôsob podnikania a získavania majetku, ktoré boli v priamom rozpore s cirkevným zákazom úžery. Do tej doby sa za úžerníka považoval každý, kto si účtoval akékoľvek úroky za pôžičku bez ohľadu na ich výšku. Diskusia na túto tému bola aktuálnou vo vedeckej, filozofickej aj literárnej sfére celé stáročia. Autorov exkurz do jej vývinu vytvára kontext objasňujúci podmienky vedúce k učenej rozprave, v ktorej centre stál Jakob Fugger. Fugger podporil vedeckú prácu Johanna Ecka argumentujúceho v prospech pôžičiek a ich úročenia, zdôrazniac pritom riziko krachu tak na strane klienta, ako aj na strane bankára. Výsledná diskusia, ktorá prebehla na Univerzite v Bologni v roku 1515, skončila síce nerozhodne, ale keďže spôsoby Fuggerovho úročenia neboli označené za úžeru, stále bol víťazom. Druhým príkladom prepojenia augsburského bankára s veľkými fenoménmi novovekých dejín, opäť v kontexte dejín cirkevných, je jeho úloha v súvislosti s reformáciou a osobnosťou Martina Luthera (*Šestáky v pokladnici*). I keď sa dnes reformácia vyučuje, minimálne v stredoškolských učebniciach, ako primárne náboženský konflikt, v širšom kontexte a pri pohľade do hĺbky išlo o konflikt finančný a za väčšinou finančných transakcií na prelome 15. a 16. storočia stál Jakob Fugger.

Predaj odpustkov je usúvzťažnený s vyplácaním pôžičiek na voľbu mohuškého biskupa, ktorú Fugger financoval. Podobne ako v mnohých iných prípadoch, ktoré možno zachytiť na stránkach Steinmetzovej publikácie, nebol Fugger hlavným a jediným katalyzátorom dejinných udalostí, avšak vzhľadom na jeho postavenie, vplyv a kontakty v Európe do nich buď priamo zasiahol, alebo na nich do istej miery participoval.

Jeseň jeho života nebola o nič menej aktívna ako začiatky kariéry. Poznačila ju snaha Habsburgovcov získať titul cisára Svätej ríše rímskej, pričom v boji o trón medzi kráľom Karolom, Františkom z rodu Valois a Henrichom VIII. znovu rozhodovali bankári financujúci jednotlivých kandidátov a ich predvolebné kampane. Nemenej dynamické bolo obdobie od roku 1525, keď nemecké krajiny zasiahlo sedliacke povstanie, v ktorom okrem iných figuroval T. Münzer (kapitola *Sedliaci*). Okrem narušenia stability na finančných trhoch sa Jakoba Fuggera dotklo aj v osobnejšej rovine. Už dávno totiž nebol len finančníkom, ale vlastnil okrem šľachtického erbu aj niekoľko panstiev, hradov a pôdu s príslušnými dedinami. Vzbúrení sedliaci obliehali a ohrozovali jedno z jeho najväčších panstiev – Wiessenhorn, lebo bankárske domy a obchodné spoločnosti, akými boli v tom čase Fuggerovci, Welserovci či Hochstetterovci, činili zodpovednými za útlak obyvateľstva rovnako ako šľachtu a cirkev.

V nadväznosti na domáce nepokoje poznačili 20. roky 16. storočia aj problémy v Uhorsku spojené s hospodárskou krízou, infláciou, bábkovou politikou slabého panovníka a v neposlednom rade so stále sa približujúcou osmanskou hrozbou. Ekonomická nestabilita zasiahla Fuggerovo podnikanie v podobe štrajku baníkov v Banskej Bystrici dožadujúcich sa zvýšenia miezd. V kontexte bojov medzi kráľom Ľudovítom, Jánom Zápoľským a arcivojvodom Ferdinandom Habsburským prešli Fuggerove uhorské bane do vlastníctva štátu a jeho celoživotne budované portfólio, ktoré bolo zdrojom jeho najväčšieho bohatstva, sa otriasalo v základoch. V tom čase bol jeho partnerom v thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti Jánov syn Alexej Thurzo. Vzhľadom na medzinárodné kontakty a rozvetvenú klientsku sieť zahŕňajúcu rímskeho pápeža, nemeckého cisára, rakúske kniežatá aj poľského kráľa vyhrážajúcich sa Uhorsku hospodárskou blokádou a bojkotom uhorského tovaru, ako aj obavy kráľa Ľudovíta zo straty pôžičiek v budúcnosti, začal uhorský panovník rokovania o navrátení zhabaných baní späť do súkromného vlastníctva. Krátko sa tu objavuje aj zmienka o Jánovi Dernschwamovi (s. 256), ktorý bol v tom čase zamestnancom spoločnosti. Hoci v slovenskom i regionálnom historickom kontexte vnímame osobnosť Jána Dernschwama vo významnejších súvislostiach, v knihe je spomenutý len okrajovo v rámci jeho účasti na zmierovacích rokovaniach medzi Fuggerom a kráľom Ľudovítom II.

Tak ako naznačuje krátky exkurz do niekoľkých kľúčových momentov, život a doba Jakoba Fuggera, vzájomne úzko prepojené, boli aktívne a turbulentné, poznačené veľkými úspechmi, ale aj pádmi, rizikom a obavami. Greg Steinmetz ho vo svojej monografii zobrazuje v dvoch rovinách: ako historicko-spoločenský činiteľ s dosahom na politiku, ekonomiku, kultúru, architektúru, mediálnu sféru i náboženstvo, ale súčasne aj ako človeka – veľkého, vplyvného, úspešného, mimoriadne inteligentného, ale aj omylného, sebeckého, chladného tak v pracovnom, ako aj v osobnom živote. Jakob Fugger vo svojej dobe riadil financie Európy, v dôsledku čoho nepriamo hýbal dejinami z pozadia kráľov, cisárov a pápežov. Okrem finančných a hospodárskych ambícií, ktorými vstúpil do histórie, si uvedomoval silu aktuálnych informácií a médií nevyhnutnú pre úspešné obchodovanie. Vytvoril informačnú agentúru postavenú na sieti kuriérov, ktorí ho zásobovali správami o najaktuálnejšom dianí doma i vo svete, poskytnúc mu tak výhodu voči konkurencii. Zoznam najdôležitejších udalostí, úmrtí či zmien vo vývine na finančných trhoch sformoval prvé „noviny“, ktoré Fuggerovi nástupcovia ďalej podporovali a zdokonaľovali. Steinmetz tak vytvára aj interdisciplinárne prepojenie do oblasti žurnalistiky a dejín mediálnej kultúry, čím zároveň dopĺňa obraz Fuggera ako všestranne orientovaného a prakticky zmyšľajúceho človeka v kontexte novovekých dejín.

Slovenského čitateľa, zvlášť Stredoslováka či Banskobystričana, môže zaujímať najmä presah osobnosti Jakoba Fuggera do regionálnych dejín. Očakávať hlbší vstup do regionálnej problematiky však nie je namieste vzhľadom na biografické zameranie Steinmetzovej publikácie. Hoci pre Fuggera mali investície v Uhorsku obrovskú cenu, predsa len tvorili iba súčasť jeho omnoho širšie budovaných záujmov. Ako sme uviedli vyššie, obchodné výhody boli postavené na premyslenom spojení s Jánom Thurzom, ktoré bolo potvrdené nielen finančnou, ale aj manželskou zmluvou (1497) medzi Jánovým synom Jurajom a Fuggerovou neterou Annou. Steinmetz sa iba krátko vyjadril k motívu vedúcim Fuggera k spolupráci s Thurzom (s. 53 – 55), ktorú následne uzavrel konštatovaním: „*No a kým Thurzo zbieral bane* [skupoval ich pod novovzniknutú thurzovsko-fuggerovskú spoločnosť], *Fugger pracoval na rozvoji Arnoldsteinu.*“ (s. 55). Rozsiahlejšia pozornosť venovaná Uhorsku, nad rámec okrajovej poznámky v texte, je obsiahnutá v jedenástej kapitole *Sedliaci*, ktorá mapuje primárne krízové obdobie spojené s nemeckou sedliackou vojnou. V závere kapitoly (s. 256 – 258) sa autor na niekoľkých stranách vracia aj k situácii v Uhorsku, ktorá bola rovnako nestabilná ako v ostatných častiach Európy v spojení s baníckym povstaním, povstaním Juraja Dóžu a konfliktov na čele monarchie. Podrobnejšie účinkovanie thurzovsko-fuggerovského banského podniku však nie je predmetom publikácie, možno z jednoduchého dôvodu – v bohatom, udalost'ami, osobnosťami a konfliktmi naplnenom živote Jakoba Fuggera nestálo za hlbšiu analýzu, kým sa v ňom nevyskytli problémy.

Popri chronologickom postupe jeho životom vystupuje do popredia aj tzv. druhý život a odkaz, ktorý Fugger zanechal súčasníkom. Medzi inými je to napríklad forma nájomných bytov Fuggerei v Augsburgu, považovaná dnes za najstarší spôsob sociálneho zabezpečenia v bývaní na svete. Sídliisko či mesto v meste je súčasťou Augsburgu a stále sa využíva na pôvodné účely. Platia v ňom rovnaké pravidlá ako zaviedol Jakob Fugger v 16. storočí – nájomníkmi môžu byť iba Augsburgčania s dobrou povest'ou, ktorí sú súčasne katolíci (Fugger svojho času odmietol vstup žobrákom a každý nájomník musel riadne pracovať). Nájomné aj dnes predstavuje hodnotu jedného rýnskeho guldenu, v prepočte 0,88 eur bez energií. Komplex Fuggerei je uzavretý vlastnými bránami a hradobným systémom, vstup doň je možný medzi piatou a dvadsiatou druhou hodinou.

Publikáciu Grega Steimetzta hodnotíme ako prínosnú a podnetnú napísané dielo, ktorého štýl, poznačený publicistickým zázemím autora, je prístupný a zrozumiteľný tak historikovi, ako aj laikovi a ponúka možnosť spoznať významnú osobnosť novovekých dejín v širších súvislostiach. Kniha je napísaná prehľadne, ale vzhľadom na žáner biografie

smeruje viac do šírky ako do hĺbky. Netreba preto očakávať intenzívny ponor do špecifických aspektov Fuggerovho života, ale skôr prehľadný sumár jeho aktivít a dosahu na európske dejiny. Za pozitívum, orientované na súčasného laického čitateľa, považujeme prepojenia dobových udalostí a kontextu, najmä v oblasti financií a bankovníctva, s moderným slovníkom a aktuálne fungujúcim finančným trhom. Autor usúvzťažnil ekonomický sektor 16. storočia s dnešným kapitalizmom, hypotekárnymi úvermi či termínovanými vkladmi, čím poukázal nielen na pokrokové usporiadanie spoločnosti v minulosti, ale zjednodušil a aktualizoval jeho význam i pochopenie pre súčasnosť. Aj čitateľ neznalý dobových pomerov či hlbších súvislostí novovekej európskej politiky tak ľahko porozumie postaveniu Jakoba Fuggera v rámci vzájomne prepletených finančných, politických i náboženských vzťahov. V súvislosti s adresátom však treba opäť zdôrazniť, že knihu nemožno vnímať v rozmeroch vedeckej publikácie a profesionálny historik nepochybne nájde viac nedostatkov. Vedecká monografia o Jakobovi Fuggerovi položená na kvalitnom archívnom výskume, bohatej heuristike a komparatívnom prístupe vo vzťahu k európskym i národným či regionálnym dejinám v našom prostredí ešte stále chýba. Napriek tomu je slovenský preklad Steinmetzovej populárno-náučnej biografie prvým komplexnejším počínom približujúcim uvedenú tematiku a predstavuje dobrý základ, na ktorom ju možno ďalej rozvíjať.

Patrícia Molnárová

JESENSKÝ, Miloš (ed.): *Belianum. Zo života a diela Mateja Bela*. Banská Bystrica : Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2021. 220 s. ISBN 978-80-557-1895-8

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2022.25.01.127-129>

Belianum, vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, je na Slovensku v akademickom prostredí dobre známe. Ako univerzitné vydavateľstvo pôsobí od roku 2013 a vydalo už nespočetné množstvo vedeckých, odborných a umeleckých publikácií. V roku 2021 predstavilo prvú publikáciu rovnomenného edičného radu, ktorého cieľom je, ako uvádza aj v úvode samotnej publikácie jeho autor, rektor Univerzity Mateja Bela Vladimír Hiadlovský, prezentovať aktuálne výsledky bádania o diele Mateja Bela čitateľsky prístupnou a knižne atraktívnou formou. Takto má dopĺňať systematické vydávanie jednotlivých zväzkov Belových *Historických a zemepisných vedomostí o súvekom Uhorsku*.

Systematické vydávanie tejto edície Belových Notícií v slovenskom preklade, pričom je k slovenskému textu paralelne radený aj originálny latinský text, začalo v roku 2013, kedy Kysucké múzeum v Čadci vydalo Trenčiansku stolicu. Do roku 2017 vyšli preklady Liptovskej, Oravskej, Turčianskej a Zvolenskej stolice. Pripravujú sa vydania ďalších, Nitrianskej, či Hontianskej stolice. Na tomto projekte spolu s Kysuckým múzeom participujú historici a klasickí filológovia Katedry histórie Univerzity Mateja Bela a Katedry klasických jazykov Trnavskej univerzity v Trnave.

Do samotnej publikácie *Belianum. Zo života a diela Mateja Bela* prispelo svojimi štúdiami sedem autorov, veľmi dobre sa orientujúcich v problematike európskeho osvietenstva a znalých diela Mateja Bela. Z rôznych aspektov rozprávajú o jeho živote a diele, pričom ho zaraďujú do celoeurópskeho kontextu.

Každá štúdia začína anotáciou a kľúčovými slovami v anglickom jazyku, je opatrená bibliografickými odkazmi a poznámkami, pričom editor sa rozhodol ich kompletný zoznam zaradiť nie priebežne za každou štúdiou, ale na koniec publikácie. Rešpektuje pritom rôzne spôsoby citovania, ktoré môžu byť dané interdisciplinárnou profiláciou jednotlivých autorov. Odlišnosti, ktoré sa rozhodol ponechať, môžu vyplývať z osobitých postupov zaužívaných pri publikovaní v rôznych vedných odboch. Nechýba ani menný register, ktorý je pridanou hodnotou k rýchlej a ľahkej orientácii v texte.

Prvá štúdia, ktorej autorkou je Janka Krivošová, približuje život Mateja Bela, upozorňuje na najvýznamnejšie míľniky jeho pôsobenia, avšak pre pochopenie vývoja, povahy, činov a diela tejto osobnosti začína

opisom doby a udalosťami, ktoré predznamenovali spoločenskú situáciu, do ktorej sa Matej Bel a jeho súčasníci narodili a ktorá ich formovala. Postupne nám ponúka pohľad na Mateja Bela ako na syna, študenta, otca, teológa, vedca, učiteľa, rektora, či kazateľa.

V nasledujúcej štúdii sa Erika Juríková (prekladateľka Turčianskej stolice) zamýšľa nad tým, prečo vôbec Mateja Bela prekladať. Predstavuje ho ako človeka zbožného, ako najláskavejšieho učiteľa a najvzdelanejšieho autora. Ponúka päť dôvodov, ktoré obhajuje pádnymi argumentami. Prvým je fakt, že osobnosť Mateja Bela ďaleko presahuje geografické a kultúrne hranice dnešného Slovenska, potom je tu impozantný tematický a odborný záber jeho prác, ďalej poznanie a sprístupnenie barokovej literatúry, nasleduje latinčina, jazyk originálneho textu, ktorému už rozumie len hrstka klasických filológov, literárnych vedcov a historikov a v neposlednom rade je to komerčné a marketingové bohatstvo, ktoré je možné z Belových prác vytážiť pre rozvoj regionálneho turizmu.

Nasledujú tri kratšie štúdie – *Prečo čítať Mateja Bela?* (autorom je Imrich Nagy, prekladateľ Trenčianskej, Oravskej a Zvolenskej stolice) – *Prečo vydávať Mateja Bela?* (Miloš Jesenský) – *Prečo sa zasmiať s Matejom Belom?* (Peter Kubica) –, ktoré logicky dopĺňajú diapazón poznania Mateja Bela a jeho diela a, podľa nášho názoru, pozitívne motivujú potencionálneho čitateľa Notícií. Ako poznamenáva Imrich Nagy, po Matejovi Belovi máme pomenované rôzne významné miesta, ocenenia, či inštitúcie, azda o ňom platí, že ho každý pozná, no nik ho nečíta. Tieto tri krátke štúdie motivujú práve k tomu, aby sme sa k poznávaniu Mateja Bela vrátili práve prostredníctvom jeho diel. Cez neho máme prístup nielen k encyklopedickému dielu, kde si na svoje prídu antropológovia, kulturológovia, etnografi, prírodovedci, národohospodári, geografi, historici, či jazykovedci, no v jeho pozornosti stoja aj obyčajní ľudia. A ako dodáva Nagy, Bel píše o ich bežnom živote na hradoch, v dedinách a mestách. Píše o našom kraji, meste, dedinke, našich lesoch, horách, lúkach, o našich potokoch, hradoch a kostoloch. Mateja Bela spoznáme v prvom rade ako človeka a ešte k tomu s veľkým zmyslom pre humor.

Najobsiahlejšia je štúdia Evy Augustínovej *Z listov Mateja Bela*. Vychádza z projektu *Intelektuálne dedičstvo a vedecká komunikácia 1500–1800 so slovenskými vzťahmi ako súčasť európskej histórie a identity*. V rámci neho bol zostavený korpus Belových listov, ktorý je súčasťou databázy korešpondencie významných slovenských osobností. Korešpondencia ako jeden z prostriedkov komunikácie poskytuje autentické osobné výpovede a na život, myšlienky, názory a okolnosti doby, v ktorej žije ten, kto ju píše a s kým je zdieľaná, nám umožňuje nazerať z iného pohľadu ako cez prizmu odbornej a vedeckej literatúry. Vo výbere Belovej korešpondencie sa autorka sústreďuje na aspekt vzdelávania

a pozornosť upriamuje na najfrekvencovanejšie kontakty. Medzi ne patrí Juraj Bechholtz, Daniel Hajnóci, Pavol Rádai, Pius Nicolaus Garelli, či Gottlieb Siegfried Bayer. Tematicky sa autorka zmieňuje o korešpondencii, ktorá sa dotýka štúdia, výchovy a vzdelávania, Belovej peregrinácie, školských záležitostí a odporúčaní študentov na domáce školy a zahraničné univerzity. V závere je zahrnutá korešpondencia ohľadom štúdia jeho synov Karola Ondreja a Jána Teofila.

Posledná štúdia predstavuje úvod Mateja Bela k Cellariovmu slovníku. Jedným z profesorov, ktorí formovali jeho pedagogický a didaktický prístup, bol nepochybne klasický filológ Krištof Keller, latinsky Christophorus Cellarius, ktorý pôsobil na univerzite v Halle. Bel pre potreby svojich žiakov v mnohonárodnostnom Uhorsku upravil jeho latinsko-nemecko-maďarsko-českú príručku *Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis* – *Slovník overenej a pestovanej latinčiny*. Autorka Ľudmila Eliášová Buzássyová v štúdii objasňuje dôležitosť a význam slovníka a porovnáva Belove adaptácie oproti pôvodnej podobe. Nasleduje samotný Belov text.

Exkluzivitu a jedinečnosť tejto rozmermi maličkšej „knížôčky“ podčiarkuje i jej vzhľad. Vydavateľstvo ju ako svoju výnimočnú publikáciu s rovnomenným názvom „odelo“ do koženej väzby a na obálku zvolilo pozlátané písmená a jemné ornamenty po okrajoch. Veríme, že už sama o sebe svojím obsahom prispeje k poznaniu Mateja Bela, no hlavne, že bude inšpiráciou k siahnutiu po jeho Notíciách. Lebo dôvodov na ich prečítanie je naozaj mnoho. Prekladateľom zároveň želáme veľa síl k vytvoreniu ďalších slovenských verzií stolíc, čím zvýšia šancu na druhý Belov život.

Dana Chalupková

Názov:	Acta historica Neosoliensia 25-1/2022
Jazyková korektúra:	Mgr. Patrícia Molnárová, PhD.
Obálka:	Pečať mesta Krupina, obrazová príloha k článku Miroslava Lukáča. Pečať B zachovaná na listine z roku 1526. MV SR ŠA BB, pracovisko Archív Banská Štiavnica, f. Mesto Banská Štiavnica, ič. 1029, sign. MMBŠ-MOL I-215, foto: Miroslav Lukáč.
Náklad:	120 kusov
Rozsah:	130 strán
Vydanie:	prvé
Formát:	A5
Návrh obálky:	Róbert Malček
Vydavateľ:	BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Tlač:	EQUILIBRIA s.r.o.
Rok vydania:	2022

EV 5543/17

ISSN 1336-9148 (tlačená verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)